Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

GÖTEBORGS UNIVERSITET

BIBLIOTEK · GÖTEBORGS · UNIVERSITETS

Allmänna Sektionen

Geogr.
Sv.
Skara stift

GÖTEBORGS UNIVERSITETSBIBLIOTEK
100183 1341

FÖRSÖK
TILL
EN KORRT BESKRIFNING
OM
SKARA STIFT;

FÖRFATTADT

AF

P. E. LINDSKOG.

Lektor, m. m.

III Häftet.

GÖTEBORGS MUSEUM
1861

INNEHÅLL: *Wartofta Kontrakt*, som består af Stöta, Åsaka, Hångsdala, Hvalstads, Dimbo, Hvarfs och Åsleds Pastorater; *Kåkinds Kontrakt*, som innefattar *W*alora, Foglås, Fröjereds, Kyrkefalla, Acklinga, Daretorps och Grefbecks Pastorater samt *Kållands Kontrakt* hvilket innehåller Lidköpings, Sunnersbergs, Otterstads, Rackeby, Örslösa, Tådene, Thuns och Råda Pastorater, med de till hvarje Pastorat lydande annex-Socknar.

Skara
tryckt hos F. J. Leverentz 1814.

FÖRSÖK

TILL

EN KORRT BESKRIFNING

OM

SKARA STIFT.

V. WARTOFTA KONTRAKT

Består af 7 Pastorater i Skaraborgs Län, nämnligen: Slöta, Åsaka, Hångsdala, Hvalstad, Dimbo, Hyarf och Åsled, alla belägne i Wartofta Härad *).

SLÖTA

Konsistoriella Pastorat innefattar 2:ne Socknar: *Slöta* $45\frac{5}{8}$ och *Karleby* $30\frac{5}{8}$, Summa

*) Detta Kontrakt är det mindsta i Skara Stift, särdeles då man betraktar dess areala vidd. Dess längd är vid pass 2 mil och bredden 1 och en half. Och gifvas således äfven i Skara Stift, Pastorater, som äro vidsträcktare än hela Wartofta Kontrakt.

$75\frac{1}{16}$ hemman efter förmedlingen *). Folkmängden var 1750, 1024 och 1810, 1427.

Slöta Moderkyrka är ibland de större Landskyrkor och i sitt närvarande skick upbyggd 1787. Tornet, hvari hänga 2:ne klåckor, är upfördt 1794.

Karleby kyrka, ombyggd 1755, är äfven bland de större och vackrare kyrkor. Den har 3:ne klåckor i stapel. Den minsta har med insänkta bokstäfver denna omskrift: SCI. SPC. **) ASSIT. NOBIS. GRACIA.

*) Slöta Pastorat tillika med den del af Falköpings Lands Församling, som ligger i Wartofta Härad, och således den trakt, som närmast omgifver Ålleberg på alla sidor, kallas *Ållebergs Fjerding*, och utgör, med Frökinds Härad, ett särskildt Tingslag. Enligt Jordboken består Församligen af 3 Socknar, Slöta 43 och en 16:tondedel, Falequarna 4 och en half och Karleby 28 fem åttondedel. Summa 76 tre sextondedels hemman, och således en fjerdedels hemman mer än här ofvanföre är anfördt. Orsaken är, att ett ödeshemman, Kårdam, en fjerdedel, blef för 30 år sedan uptaget på gränsen emillan Slöta och Åsaka, och då lagdt till sidstnämnde Pastorat, ehuru det i Jordboken står i Slöta.

**) De förkortade orden, synas böra läsas: Sancti Spiritus,

I fordna tider hafva här i Församlingen ännu varit 5 kyrkor, efter hvilka tydliga lämningar finnas, nämnligen:

1) Smedby kyrka, emellan Gårdarne Stommen och Påfvagården i Smedby by, har varit rund.

2) Faleqvarna kyrka på en högd vid hemmanet Munkebo, öster från gården, äfven cirkelrund, med 24 alnars diameter. Der finnes ännu qvar en grafsten, som Allmogen vet säga tillhört Gården Bondehemmet.

3) Lofvene kyrka, vid Stommen i Lofvene by, har varit 27 alnar lång och 16 dito bred.

4) Leaby kyrka vid Källegården Leaby, har varit bland de större kyrkor i forntiden, ty man tror sig af lämningarne finna, att hon varit 28 alnar lång och 20 bred. Och har man på de 2:ne sidstnämnde kyrkogårdar vid gräfning funnit mycket spik och människoben.

5) Saleby kyrka har varit belägen vid Saleby Säteri, såsom rudera i norra Trägården derstädes ännu utvisa.

Häraf intages, att inom en half Svensk mil, fordom underhållits 7 kyrkor.

Om tiden då dessa kyrkor blifvit raserade, kan man ej få någon underrättelse. Allmogen vet endast säga, att sten efter Falequarna och Leaby kyrkor på K. Johan III:s

befallning, blifvit förd till Orreholmen, till sjöns updämning.

Bylag äro, i Slöta Socken: Slöta $8\frac{1}{2}$ hemman *), Kjettilstorp 4, Smedby $7\frac{1}{4}$, Synnerål $3\frac{1}{3}$ **), Saleby $7\frac{1}{2}$; i Karleby Socken: Leaby $4\frac{1}{4}$, Karleby $14\frac{7}{8}$ ***) och Lofvened $3\frac{3}{4}$ hemman.

*) Man kan ej finna någon rimlig derivation til'l ordet Slöta, om man ej får leda det från *sluta* eller *slutta*, emedan Byn med dess egor ligger på en sluttande plan. Denna by har varit en gräns för den trakt af landet, som fordom kallades Falan, nu för tiden Falbyggden. I öster från honom ligger en Slättmark kallad Rännefalan; men en mark af lika beskaffenhet, som ligger söder från byn, kallas ej Fala utan Utmark. På Rännefalan hafva i forntiden Kompani- och äfven Regements möten blifvit hållne. Men så väl denna Fala, som Slöta utmark äro innom de sednast förflutne 20 åren till större delen upodlade till åker.

**) I Synneråls by ligga dessutom 3 hela hemman, som höra till Falköpings Pastorat.

***) Denna by är anlagd länga efter landsvägen, på somliga ställen med rymligt afstånd mellan hemmanen. Han intager således en betydlig sträcka och finnes deraf i Historien någon gång blifvit kallad Carleby länga. Lofveneds by kan anses såsom en fortsättning deraf, och utgöra desse bägge byar tillsammans nära en fjerdedels mil i längden. Karleby blef år 1809 i vist afseende enskiftadt. Några hemman gjorde ut-

Säterier äro: *Saleby* $3\frac{1}{2}$ i Slöta Socken, tätt under Ålleberg. Härunder hafva 2:ne hemman, under namn af Öfra Saleby, det ena Säteri-Rusthåll, det andra Augment dertill, varit inlagde, så att denna Egendom då utgjort $5\frac{1}{2}$ hemman; men desse hafva i sednare åren genom enskifte blifvit utflyttade på den så kallade Slöta Utmark. Utsädet på ofvannämnde $3\frac{1}{2}$ hemman är omkring 80 tunnor; höbol till vid pass 150 lass. Någon löfskog finns i Ängarne under Ålleberg, och betesmark på den på berget varande Krono-Park *).

Knapagården **) i Kjettilstorp, 1, har en inskränkt egorymd af 12 tunne - $9\frac{1}{2}$ kappelands

flyttning, och de qvarblifne fingo derigenom all sin jord på ett ställe och invid sin tomtplats. Men desse Enskiften utgöra långa och smala remsor, som ej kunna särskildt inhägnas.

*) Saleby tillhörde fordom Uggliska Ätten. Genom Öfversten och Kommendanten på Wardberg, Henr. J. Focks giftermål med Ryttmästaren Jakob Ugglas dotter Kristina; kom det i Fockiska Ätten. Efter Öfverste Focks död 1737, blef dess Son, sedermera Landshöfdingen och Ridd. Jakob Konstantin Fock, egare häraf, efter hvars död 1803 det tillhört dess Arfvingar till år 1812, då det köptes af Löjtnanten Grefve G. Hermansson.

**) *Knapar* voro i fordna tider sådane Adelsmän, som, oagtadt genom födseln berättigade till Ri-

åker, och 29 t:r 15½ k:lands äng; tillhörer Löjtnanten Grefve G. Hermansson

Snöbeck 2, beläget i Karleby socken, norr om Ålleberg, har åkerjord till 150 tunneland och äng till 140 stackar; eges af framlidne Ryttmästaren Kr. Natt och Dags Enka, Metta Gripenmark.

Kyrkoherde-Bostället 2, är af nuvarande Innehafvaren, Prosten B. Carlsson, till det mästa flyttadt på ny plan, med nya rymliga byggnader. Åkerjorden utgör 53 t:e 3¼ k:land; ängen 85: 4½. Nära vid Boället är ett vackert lager af jordmärg, som går upp

kets högre Ämbeten, likväl föredrogo den enskilde mannens lugn, och lefde på sina Egendomar. Alla adeliga ynglingar voro således knapar, till dess de inträdde i något publikt ämbete, hvarefter de kallades *Män af Vapen*. Häraf är det, som Rektors klassen i Skara Trivial Skola, ännu, af den Studerande Ungdomen, kallas Knape-Läxan, ett namn, som ger tillkänna, att adeliga ynglingar här i synnerhet njutit undervisning, då, före Gymnasii inrättning, denna Klass var den högsta Läroanstalt i Westergötland. - - Emillertid då desse knapar ej hämtade vigt och inflytande af något offentligt ämbete, lärer Menigheten, som tvärt emot sitt eget interesse, ej högaktar något annat än det som lyser, satt mindre värde på dem; hvarföre ock Allmogen i Westergötland ännu någon gång höres kalla lägre och medellösare Ståndspersoner för Knap-Adel.

i dagen, och af Allmogen kallas *Hvita-mo*, samt nyttjas till hvitlimning.

Jordmånen i denna Församling består af bördig svartmylla, samt sand- och lerblandad mylla, jämte litet märgel. Säteri egarne hafva låtit inhägna sin åkerjord uti 3 eller 4 gärden, hvaraf det ena trädes; men i öfrigt hafva flere Socknar och byar ett gemensamt gärde, som äfven innefattar deras betydligaste äng, och nyttjas således här Dufveträde, då vissa tegar mellan den besådde jorden, efter 5 a 6 års förlopp, trädas och gödas. — I det gemensamma gärdet måste kreaturen efter skedd sädes bergning, gå i bet, och kan således någon Larsmässo-råg der ej sås, utan blott höst- och vår-råg. Hvarje bylag har likväl särskillda lyckor, som till en del besås med Larsmässo-råg. När jorden varit trädd, bär hon första året råg, eller korn, andra blandkorn och derefter merendels i 2:ne år hafra. Och afyttrar Jordbrukaren ett icke obetydligt qvantum Spannemål i Elfsborgs Län, särdeles i Borås. — Ängarne äro i allmänhet torra och magra. Medelafkastningen af säden kan räknas till 5:te kornet, och af hö till något mer än en stack på tunnelandet.

Hela Falbyggden hvilar på kalkstens grund, och dess jord är fruktbar i den mån mer eller mindre svartmylla betäcker detta

kalkberg. Den ymniga tillgång här finnes på kalksten skulle för orten öpna ett nytt näringsfång genom kalkbränneri, om endast tillgång vore på ved till bränningen. Likväl bränner man kalk till husbehof så väl af vanlig kalksten, som af den så kallade Orstenen, och har i sednare tider lärt sig att förrätta bränningen med skiffer. Ett beqvämligt tillfälle härtill lämnar den så kallade *Djupedalen* på Nordfalan, der en bäck skurit sig ned genom alun-malnen till ett ansenligt djup.

Ett Sandstens-brott är nyligen upfunnet i Saleby utmark, på hemmanet Trägårdens skift, der ganska tjenlig sten till byggnad upbrytes och begagnas — Wid en Mosse, Aske-Mosse kallad, skall, efter berättelse, den sandsten, hvaraf Kyrkorne äro byggde, vara bruten och huggen. Der visar sig ock ännu sandsten af samma slag, strax under jordbrynet.

Att Församlingens mäst tryckande olägenhet är Skogsbristen, lärer ej behöfva nämnas, då man endast ärinrar, att hon utgör en del af Falbyggden. Att likväl skog äfven härstädes funnits, vittna de ganska grofva fururötter, som stundom upgräfvas i ofvannämde Askemosse och flera smärre mossar. Den lilla Krono-Parken på Ålleberg, som nu är alldeles uthuggen, var äfven i början på 1600talet med skog beväxt.

Ålleberg, som går intill denna Församling i väster, har alltid blifvit ansedt för Faibygdens prydnad, och lärer fått sitt namn af den ållon-bärande ek-skog, som fordom varit på denna högd. Tätt under detta Berg på norra sidan, der Landsvägen går upföre den så kallade Ållebergs-ände, förekommer en rad af små kullar, hvilka synas genom någon naturens våldsamhet vara lösrifna från sjelfva berget. Emillan dessa och berget är en liten men djup dal, och innehålla dessa kullar flere slags skiffer, merendels alun-skiffer, med en art kalksten, upfyld med många förstenade snäckor och andra hafskräk.

Wid norra sidan af Ålleberg är en Ås, kallad Grannaberget, troligen deraf, att Grannarne från de många byar häromkring, som hafva sin åkerjord innom en gemensam hägnad, här samlats, likasom i medelpunkten, för att rådgöra i samfäldta ärender.

Warkullen, eller, efter vanliga uttalet, *Walkullen*, är en kulle på gränsen mellan Slöta och Åsaka Församlingar, hvilken, med nog liten vidd, stiger till en lodrätt högd af 84 alnar öfver den nedanföre gående Landsvägen. Han lärer fått sitt namn af *vara*, som bland annat betyder värja, försvara (hvaraf ännu orden bevara, förvara). Och synes anledningen till detta namn hafva varit, att man fordom i krigstider nyttjat denna högd,

för att genom uptänd eld i vårdkasar eller vårdtorn, gifva detta och angränsande härader tecken och upmaning, att sätta sig till motvärn mot en annalkande fiende. Af denna kulle har Wartofta Säteri, som ligger ej långt derifrån i Åsaka Socken, och således äfven hela Häradet fått sitt namn. Warkullen är en gräns för vattudragen. Det vatten, som samlas i norr om honom, flyter till Wenern: det i söder till Westerhafvet.

Ingelsåsen, en högd, som sträcker sig flera hundrade famnar i längden från öster till väster, sägas skola förvara minnet af en Höfdinge Ingel, som stupat i fältslaget på Nyckelängarne, och här blifvit begrafven. Men någon minnesvård finnnes här icke.

Hemmingshögen i sydost från Backgården Lofvened, är en kulle, der en Konung Hemming föregifves vara begrafven.

Af Ättebackar och Götiska Grafvar öfverflödar denna ort, och finnes knapt någon kulle på Falbygden, som ej visar sporr efter någon dylik mer eller mindre förfallen grafvård. De äro till utseendet något skiljaktiga, allt efter som de äro mer eller mindre förfallne, men en lika anläggning uptäckes i alla, nämnligen hällar på kant upreste, vid pass 4 alnar från hvarandra, till en längd af omkring 20 alnar, sträckande sig från norr till söder. I öster har varit en ingång till

grafven, likaledes stensatt, och hälften så lång, som grafven sjelf. Både grafven och dess ingång hafva sedan blifvit betäckta med hällar, eller fast mera med klippor af undransvärd storlek och tyngd. Den största bland dessa Grafvar här i Fösamlingen kallas *Ravare-Hög*, i hvilken Allmogen vet berätta, att en Konung Ravar blifvit begrafven. Denna graf som är belägen i väster från Möagården Karleby, består af kalkstens hällar på kant upreste till en längd af 28 och bredd af 4 samt högd af 1½ aln. Betäckningen består af 9 gråstens hällar af ovanlig storlek. Åt öster har varit en ingång 13 alnar lång och 4 alnar bred, som är betäckt med fyra dylika hällar.

Almogens genom tradition erhållna underrättelse, att Kong Ravar härstädes blifvit begrafven, instämmer ganska väl med Historien, som vittnar att Konung Ragvald Knaphöfde här vid Karleby fådt sin bane. Och är namnet Ravar en hos allmogen icke ovanlig brytning af Ragvald.

Efter Konung Inge den Yngres död vid år 1130 valde Westgötarne Danske Prinsen Magnus Nilsson till Konung, en dotterson af K. Inge den äldre, genom Margareta Fredkulla; men Östgötarne och Upsvearne valde Ragvald Knaphöfde, Son af Olof Näskonung, om hvars härkomst man för öfrigt ej har nå-

gon tillförlitlig kunskap. Ragvald, för att försvaga sin medtäflares parti, begaf sig till Westergötland, men som han föraktade det gamla och stadgade bruket, att gifva och taga gisslan, blef han, förmodligen på anstiftan af Magni vänner, af Westgötarne, somhärvoro samlade på ett Landsting, fiendtligt anfallen. Omgifven på tre sidor af en upretad Allmoge, stod honom ingen väg till räddning öppen, mer än den nedanföre byn belägna mossen. Han flydde dit, men blef äfven der förfölgd, upnådd och ihjälslagen *)

*) Erik Olsson, Rimkrönikan och Johannes Magnus samt en gammal Konunga-längd i Benzelii Monumenta sid. 70 säga, att Ragvald blifvit dräpen vid Karleby. Mesenius yttrar sig ännu utförligare, att det skedt, „i Gåsmåssen (in palude anserina) vid Karleby, som är ej långt belägen från Skara Stad (Scond. Illustr. T. 12 sid. 87). Karleby ligger från Skara 3 och en half mil och är den närmsta by af detta namn, intill nämde Stad. Det har således af Historie-skrifvarne aldrig blifvit satt i tvifvelsmål, att denna händelse timat här vid Karleby. Men år 1663, då Krigs-Rådet Stjernhjelm utgaf Westgötha Lagen och dervid bifogade en i Kongl. Arkivet funnen gammal Konunga-Förteckning, läste han deruti, och lät trycka, att Ragvald blifvit ihjälslagen vid *Kaillåpitt*. Det behöfdes ej mer för att sätta Fornforskare i rörelse. Man glömde nu för nyhetens skull, att alla dit intills kända Häfdateknares enstämmiga vittnesbörd kunde vara af någon vigt.

Ett ännu blodigare upträde har förefallit vid Karleby i Kon. *Birger Månssons* tid. Då Konungen hade insatt sina Bröder i fän-

En Rådman i Götheborg, Lars Böker, fann anledning att tro, det Kallläpitt borde sökas vid Kallebäck nära Götheborg. Der finns ett Grafställe, som kallades Jätte-konungens graf, hvilket namn så mycket mer kunde tydas på Ragvald, som han beskrifves mycket reslig till växten. Några steg från denna graf upran en bäck, som formerar hvad Böker kallar en putt, hvilken han förmodar hafva blifvit kallad Kalleputt, och skulle då Kallläpitt vara det samma som Kallebäcks putt. (Se Lagerbrings Sv. R. Hist. 2 del sid. 105 Wildes Anm. till Puffendorf s. 535). Denna uppgift meddelade Böker år 1692 uti Bref till Prof. O. Rudbeck, och den har af von Dalin i dess Historia blifvit antagen. Någon annan har trott, att detta okända namn skulle syfta på Pittuholmen, som nämnes bland Westergöthlands råmärken i Bihanget till W. G. Lagen, om hvilken holme man väl ej vet hvar den varit belägen, men förmenes uti Kållands Härad (Wilde på anf. st.) Bägge desse gissningar innefatta likväl den orimlighet, att Westgöharne skulle hafva hållit sitt ting i en undangömd vrå af Landet. Jättenamnet bevisar ej heller mycket, emedan nästan alla sådane grafvar kallas af Almogen Jätte-grafvar. Dessutom har man vid närmare granskning af manuskriptet, funnit, att der stod Karlläpitt, och efter en annan afskrift säger Kansli Rådet v. Stjernman (i Tal om vettenskapernes tillstånd i Svea Rike), att Ragvald måtte vara ihjälslagen vid Gaasa mo sa. Häraf har en anonym Författare till ett Bref

gelse på Nyköpings Torn, att af hunger och elände förgås, blef han för denna grymhet allmänt hatad, och hans undersåtare upreste sig emot honom. Till uprorets dämpande kom han med Danska hjelptroppar till Westergöthland. Men der voro redan Westgötarne samlade vid Karleby till så stort antal, att Konungen såg sig nödsakad att bruka list. Han ingick ett stillestånd med dem på tränne dagar, och då de fläste nu gingo hem för att hämta proviant, öfverföll han, under sjelfva stillestånds-

angående von Stjernmans ofvannämda Tal (tryckt i Upsala 1759 sid. 20), gjort denna välgrundade slutsats: Kailläpitt är ett skriffel, i stället för Karleby, hviiket bestyrkes af Erico Olai och våra andra Historicis, som thenna Konunga-Längden haft för ögonen. — Hvad förnuftigt vis häraf slutas kan, är, att vid Karleby torde hafva varit någon mosse, som kallats Gåsmossen, hvarest thetta sig tilldragit. Och om ej så är, jäfvas thetta enda vittnet emot så många andra. Man ser häraf, att äfven Messenius haft en handskrift af denna Konunga-Förtekning att följa, och derutur hämtat sin berättelse om Gåsmossen; men att han likväl i sitt exemplar läsit Karleby. Gåsmossen synes hafva varit ett allmänt namn på sådana vatturika mossar, emedan Gässen der väl trifvas. Nu är detta namn på Karleby mosse försvunnet, sedan han med tiden undergått förändringar: varande nu delad hemmanen emellan, och till större delen inhägnad till betesmark.

tiden, de qvarblefna och vann en lika så skamlig som onyttig seger omkring den 24 Mars 1318. Han lät äfven antända en närbelägen gård eller by, på det icke slagtoffren, skyddade af mörkret, måtte kunna undkomma *).

Äfven i Konung Kristian II:dres tid har denna ort haft känning af det allmänna eländet. Konungens Fältherre Otto Krumpe, lika grym som dess Herre, härjade Wästergötland med mord och plundring år 1520. En kulle på Slöta gärde vänster om vägen, som går från Landsvägen upp till Saleby Säteri, förvarar ännu hans åminnelse och kallas Krumpe-hög. Han berättas hit hafva framlåckat en myckenhet af allmoge, och låtit nedhugga dem allesamman.

Åsaka.

Konsistoriella Pastorat innefattar 2:ne Socknar: *Åsaka* $27\frac{1}{2}$ och *Kjelfvene* $9\frac{1}{4}$, summa $37\frac{1}{4}$ förmedlade hemman. Af detta hemmantal ligga $33\frac{1}{4}$ i Skaraborgs Län *) och 4 i Elfsborgs Län. Ån Äthran, som kommer från söder, vänder här liksom om, och går åt sö-

*) Lagerbring S. R. H. 3 del. s. 128.

**) Enligt Jordboken blott 33. Orsaken till skilnaden är anförd vid Slöta Pastorat.

der tillbaka, samt utgör här i Församlingen gränseskillnaden emellan Länen. I den böjning ån således gör, inneslutar hon dessa 4 hemman. Församlingens hela folkmängd var 1750; 515 och 1810, 780.

Moderkyrkan *Åsaka* har fordom haft torn, men hvilket i slutet af 17:de seklet nedtogs, och dess 2:ne klåckor hänga nu i stapel. I början af 1790-talet undergick kyrkan en betydlig reparation.

Kjelfvene kyrka har äfven 2:ne klåckor i stapel.

I Åsaka Socken äro följande Bylag: Åsaka *) 6⅛ hemman; Wartofta 8¼, och Öja, belägen i Elfsborgs Län, 2 dito. I Kjelfvene **) Socken är blott en by af samma namn, 9½ hemman. Wartofta och Kjelfvene byar hafva undergått Storskifte.

Fyra Säterier finnas här, alla belägna i Åsaka Socken:

Wartofta Säteri har i äldsta tider varit ett Upsala öde, till hvars underhåll, i anse-

*) Förmodligen så kallad af de flere åsar, som här finnas.

**) Derivation till detta namn är ej lätt att finna. Biskop Rhyzelius i sin handskrefna Westrogothia Ecclesiastica & Litterata menar, att Kjelfve, såsom ordet vanligen uttalas, kan härledas från *Tjäll* och *vi*, och således betyda ett helgadt hus eller Tempel, tentorium consecratum.

ende till åbyggnad och jordbruk, Wartofta, Redvägs och Kinds Härader varit anslagne *). Förmodligen hörde då hela Wartofta By till denna Egendom. Nu för tiden utgör Säteriet 2 hela hemman, som i Jordboken kallas *Åbotomten* och *Munkagården*, hvilka fingo Säteri-frihet omkring 1670. Åkern, som trädes hvart tredje år, besås med 20 a 25 tr. råg, 20 korn, 40 blandkorn och hafra. Ängen ger 500 stackar hö. På västra sidan har gården en liten men fiskrik sjö, och i öster en vacker trädgård. Ägare är Majoren Baron G. Lagerfelt.

Torp 1, har trägårdar anlagde rundtomkring gården, samt eger vacker skog af gran och furu och ännu vackrare af björk och flere slags löfträd. Åkern besås med 5 tr. råg, 7 och en half korn, 2 blandkorn och 10 hafra. Ängen gifver 160 stackar. Egare är Friherrinnan von Saltza, född Liljeström.

Öjevalla, 1 har en sidländ belägenhet vid Ån, gent emot Öja by. Åkern besås med 9 tr. råg, 10 korn, 4 blandkorn och 17 a 18 hafra. Ängen, som till större delen består af

*) Enligt Westg. Lagen. Det kallas der Wartopta, och är ordet Topt detsamma som vårt nu varande Tomt. I öfrigt lärer Säteriet, så väl som den ej långt derifrån belägna Warkullen, fått sitt namn af *vara*, värja, försvara,

mader och mossar, ger 170 stackar hö. Här finnes vacker löfskog. Egare är Majoren Baron G. v. Saltza.

Kyrkeslätt 1, har vacker skog af tall och björk samt tillräcklig äng, dock mästa delen mässar, som ger 140 stackar hö. Åkerjorden består af sandmylla. Utsädet är ¾ tunna hvete, 6 tunnor råg och 20 hafra; eges af Friherrinnan Fleetwood, född Gyllensvärd.

Kyrkoherde Bostället 1, besås med ½ ta. hvete, 6 råg, 5 korn, 7 blandkorn och 20 hafra. Ängen ger i goda år 170 stackar.

Steningsgården Åsaka, ¾, Löjtnants Boställe vid Kongl. Skaraborgs Regemente, är af de bättre hemman i byn, och besås med 4 tr, råg, 4 korn, 7 blandkorn och 17½ hafra, ängen ger 70 stackar.

Åkerjorden i Församlingen består almännast af svartmylla, något sandblandad, och öfver alt full med klapursten och en myckenhet jordfasta stenar. Den är merendels indelad i 4 gärden, hvaraf ett besås med råg och korn, det andra med blandkorn, det tredje med hafra, och det fjerde ligger i träde. Någon gång sår man äfven korn på de bördigare ställen af den jord, som förra året burit råg, hvilket allmogen kallar Rogda-korn; men detta blir ej så stridt och vigtigt som Trädeskornet. — Ärter sås allemast till knapt

husbehof. — Planteringen af potäter är i tilltagande.

Årliga utsädet för hvarje helt hemman är öfverhufvud 30 tunnor, hvaraf tvätredjedelar äro hafra. Rågen gifver vanligen 6:te, kornet 5:te, blandkornet och hafran 4:de kornet. — Ängen är merendels belägen i åkergärden, och förorsakar, att icke andra träden, än de så kallade Dufveträden här kunna anläggas, hvilka, för ogräsets utrotande, ganska ofta med kroken måste genomfaras. Höskörden är från 140 till 160 stackar på hemmanet.

Åsaka Socken har i sina gärden och ängar något löfskog; men Kjelfvene Socken är mera slätt och skoglös. Endast 4 hemman i Församlingen ega barsskog.

Fiske idkas i åen Athran, där sköna gäddor med flera fiskslag ärhållas.

I Öja By har sedan år 1772 marknad blifvit hållen af Ulricæhamns Handlande d. 8 Junii och 18 Oktober. Denna marknad är väl genom sednare Författningar indragen; men Allmogen samlas der ännu merendels till handel med kreatur och spannomål samt varubyten.

På en högd i Wartofta bys södra gärde, benämnd Högaberget, ses en lång sten vara upprest. De, som sett K. Stenkils Skottmärke, hvilket omtalas i Konunga-Förtek-

ningen efter Wästgöta-Lagen och ännu upvisas i Levene, gissa att denna sten bör föras till samma klass, och i gamla dagar tjent till målskjutning. Ungefär 80 alnar i nordost derifrån står en mindre sten, äfven aflång och nästan fyrkantig, förmodligen i afseende på den förra uprest. Andre mena, att sådane stenar utvisa stället, der Envige blifvit förrättadt: ty då Kämparne sammanträdde, skedde det inom en viss dragen och stensatt linie, så att den, som ej ville stå och stupa, utan hällre draga sig tillbaka, ansågs för öfvervunnen, så snart han blef drifven utom denna gränslinie *).

I en vattupöl vid Landsvägen, ej långt från Wartofta, benämnd Hästehölg, berättas en klåcka stå nedsänkt.

Hångsdala

Kongl. Pastorat består af $36\frac{1}{8}$ Hemman efter förmedlingen: *Hångsdala* Socken 16; *Skörstorp* $10\frac{3}{8}$; *Gerum* $9\frac{1}{4}$ hemman **).

*) Se Prof. Sjöborgs Inledning till Fädernesl, Antiqu. s, 228.

**) *Hångsdala* torde kunna härledas från *Haug*, jordhög, sådana som fordom tjänte till Begrafnings platsar, och af hvilka härstädes finnes ett stort antal; eller af *Honsl*, offer, I förra fal-

Församlingen är skoglös och räknas till Falebyggden. I nordväst möter det så kallade Gerums Berg, som gränsar till Hvarfsberget.

Ett annat litet berg uphöjer sig midt uti Församlingen och kallas deraf Hångsdalaberget, men har äfven ett särskildt namn *Gisseberg*. Dess största högd är 125 alnar, längden en åttondedels mil, och är bergsfoten på norra sidan med löfskog beväxt.

Församlingens 3:ne Kyrkor äro små, men i godt stånd underhållne, egande hvardera 2:ne klåckor, hängande i stapel. *Hångsdala* har blifvit Moderkyrka, förmodligen emedan största hemmantalet hörer dit.

Skörstorps kyrka är rund, och således taket af konisk figur med en tornspira öfverst. Den runda formen vittnar om dess ålder.

Gerums kyrka anses af somliga för ett Kapell, emedan Gerum i Jordboken ej utgör

let betyder ordet en Begrafningsdal; i sednare en offerdal. Och kunna bägge tydningarna så mycket bättre förenas, som de gamla äfven brukade att offra på sina förfäders grifter. — *Skörstorp* härleder sig utan tvifvel från *Skior*, *Skiör* eller *Skur*, nu för tiden skjul, sådana som man fordom brukat sätta öfver Afgudarnas bilder, för att skydda dem för regn. *Gerum* torde kunna deriveras af Götiska ordet Gygr, Jätte,

någon särskild Socken, utan äro dess hemman blandade om hvarannan med hemmanen i Skörstorp. Likväl synes denna kyrka, som ligger ej mer än en åttondedels mil ifrån Skörstorp, täfla med de öfrige om åldren, och har varit en Offerkyrka, dit vidskepligt folk fordom skickat små skänker, i hopp att få någon önskan upfylld. I Bihanget till Westgöta-Lagen säges, att Biskop Sigfrid invigt Gerums, Friggeråkers och Agnistads kyrkor. Att med detta Gerum förstås det i Hångsdala Pastorat, och ej det som ligger i Synnerby, tyckes man kunna sluta deraf, att de öfrige 2:ne kyrkorna Friggeråker och Agnistad voro i detta granskap belägne, och samma Bihang till W. G. Lagen äfven nämner det här vid Gerum belägna berg. I detta fall upstiger då Gerums kyrka med sin ålder till Kristendomens första tider i Sverige; men möjligt är, att hon sedan någon gång varit förfallen och för någon tid uphört att räknas bland Socknekyrkor.

Hvardera Socknen består merendels af en enda By. Hångsdala By utgör 13¼ hemman; Skörstorps By 7⅛ och Gerums By 9¾. Enstaka hemman utgöra tillsamman 5½.

Folkmängden i hela Församlingen var år 1750, 549 personer, men 1810 steg den till 758.

Jorden brukas i tredingsträde. Jordmånen är svartmylla, till en del sandblandad, men ej mycket besvärad af klapursten. Utsädet på medelmåttiga hemman är 2 tunnor råg, 7 tr. korn, 5 blandkorn och 20 hafra. Ärter sås till ringa myckenhet, och det icke på Trädes- utan i Vårsädsgärdet. Potatesplanteringen har vunnit mycket förtroende. Höskörden på helt hemman är icke mycket öfver 50 stackar.

I Skörstorps Socken är beläget:

Öfverste-Sätet vid Kongl. Westgöta Regemente *Orrsholmen* 3 hela hemman Krono-Säteri eller Kongsgård, som skall vara sammanlagdt af 3 särskildta hemman, och är förseddt med en omkring år 1685 upförd, och efter den tidens smak vacker Sätesbyggning af trä, med 2:ne Flyglar, som med sjelfva Corps de logis äro sammanhängande, allt under spåntak, och utgör byggningen med flyglarna 11 rum på en botten. Denna byggnad är utanpå rödfärgad och i godt stånd underhållen, men saknar alla inre prydnader, emedan Herrar Öfverstar sedan 1735 merendels bodt på deras Ryttmästare-boställe Götala. — Vid en Reglering, som hölls 1749, ansågs årliga utsädet på denna Kongsgård vara per medium 70 tunnor, och ängen gifva omkring 400 stackar hö; men sedan den tiden har gården blifvit ansenligen upodlad

och förbättrad både till åker och äng. Derunder lyder äfven ett fjerdedels hemman Krono-Säteri, Blackorna, som är till arbetstorp användt och bebyggdt, hvarigenom Öfverste-Sätet nu har inalles 6 större och 7 mindre torp.

Man finner ej denna Kongsgård omtalad i Historien, förr än i K. Erik XIV:s tid. Under kriget med Dannemark vistades Konungen på Orreholmen någon tid af åren 1563 och 1565, hvadan här således då måste hafva varit en vacker åbyggnad. Men år 1566 blef gården af Danskarna upbränd och förstörd, delande lika öde med Städerna Lidköping, Skara och Falköping, samt Kongsgården Höjentorp *).

I de derpå följande oroliga tider lärer Orreholmen ock någon tid saknat Regeringens verksamma åtgärd till sitt uphjelpande. Men ändtligen finnes K. Johan III. den 29 Nov. 1578 hafva skrifvit till Ståthållaren öfver Westergötland Friherre Erik Gustafsson Stenbock, att, som Konungen med första ämnade resa till denna Landsort, så skulle Ståthållaren låta upsätta några våningar på Orreholmen för Konungens nattläger, efter der var vacker plats ock lägenhet **). Äfven

*) Meſſenii Scond. Illustr, Tom. VI. sid. 33. 39.

**) Se Odhelii Disput. om Wartofta Härad.

skulle Lasse Hansson 1579 draga försorg om Gårdens nybyggande, samt öfverlemna den åt några förmögna bönder, under vissa frihetsår till upodling, på det Kronan, som längre tid ingen afkastning deraf upburit, måtte komma till någon ränta *). Att Orreholmen emedlertid varit känd för vacker sädes-afkastning, kan deraf slutas, att Konungen, uti Bref af d. 7 Febr. 1582, förordnade, att all Räntespannemål skulle ärläggas efter Hjo Kopparskeppa, samt Skara och Orreholms mål **), hvilka 3 ställen således haft ett lika, och lagligen justeradt, mål. I öfrigt synes Högbemälte Konung haft mycken omsorg att försköna denna Kongsgård. Den Sjö, som ligger nära gården, är tydligen tillkommen genom updämning, och denna har skedt uti K. Johans tid. En Damm af 600 alnars längd, och af den bredd, att allmänna vägen derpå beqvämligen är anlagd, har genom Kongl. omkostnad blifvit föranstalltad. Stenen härtill säges vara tagen från 3:ne raserade kyrkor i Slöta Församling: Saleby, Leaby och Faleqvarne-boers. Sjön, som således förrut varit en sidländ äng, är

*) Kongl. Brefvet härom finnes tryckt i anförde Disputation.

**) Ett Original af detta Bref finnes i Skara Consistorii Arckiv.

följaktligen icke mycket djup, men tämligen rik på Gäddor och i synnerhet utmärkt goda Aborrar. Genom uppdämningen har äfven ärhållits ett vattufall, hvari nu går den till Gården lydande Qvarn.

Konung Johans Son, Hertig Johan af Östergötland, ärhöll af K. Karl IX äfven flera Härader i Westergötland, och bland dem Wartofta, under sitt Hertigdöme, och blef således denne Kongsgård Honom tillhörig. Men vid denne Hertigs död 1618 har det förmodligen åter hemfallit Kronan.

År 1622 då K. Gustaf Adolf i Friherrligt stånd uphögde Öfversten Jakob Spens, gaf Han honom Orreholmen till Friherreskap. Denne Herre var född i Skottland, och kom först in i Sverige i K. Carl IX:s tid såsom Öfverste, med ett Skottskt och Engelskt Regemente; gick sedermera i Svensk tjänst och blef 1612 Legat i England, 1629 Hof-Råd och General öfver Skottska och Engelska krigsfolket i Svensk sold, samt dödde i Stockholm 1632, rörd af slag, samma stund han fick tidning om K. Gustaf Adolfs död *).

Dess Son Friherre Axel Spens, Major vid Uplands Regemente och slutligen Öfverste, bodde här, och afled i sina bästa år vid 1660, begrafven i sin egen murade Graf vid Skörstorps kyrka. Sonen

(* v, Stjernmans Adel, Matrikel s. 41. 66.

Friherre Jakob Spens blef Kongl. Råd 1710. Grefve 1712 och således Stamfader för Grefl. Spensiska Ätten *).

Wid Reduktion 1681 blef Orreholmen åter tillerkändt Kronan, och anslaget till Boställe för Öfversten af Kongl. Westgöta Kavallerie, hvarefter det ägt följande Indelningshafvare:

Öfversten Georg Zelow, innehade Öfverste-Syslan redan 1680, och fick genom Kongl. Bref d. 9 Oktober 1684 befallning, att „ju förr dess häldre förse Gården med vinterbyggning och andre tarfvehus, emedan der ännu icke var så väl byggdt, att Öfversten der med någon beqvämlighet bo kunde.“ Man vet ej, huru länge Öfverste Zelow haft dennna indelning, och den närmaste bland hans Efterträdare man känner, är

General Majoren Lars Hjerta, som ärhöll afsked 1710.

Gen. Majoren Baron Carl Gust. Düker var Öfverste från 1710 till 1718.

Öfversten Gref C. Frölich 1719 - 1725.

Öfversten Bar. C. G. Kruse, 1725 - 1731.

Gen. Maj. Gref Axel Spens, 1731 - 1737.

Gen. Löjtn. Baron D. J von Löwenstern, 1737 - 1740.

Gen. Maj. Bar. J. F. Didron, 1740 - 1747.

*) Se Svea R. Rådslängd 6:te Afdeln. s. 17 der likväl hans Fader orätt kallas Jakob.

Gen. Maj. J. F. v. Kaulbars, 1747 - 1749.
Gen. Maj. Gref Axel Wrede Sparre, 1749-1770.
Gen. Maj. Lars Hjerta 1770 - 1777.
Gen. Löjtn. Grefve C. J. von Bohlen, 1777 - 1786.
Gen. Löjtn. Georg Wilh. Fock, 1786. 1808.
Öfversten Bar. Måns Palmstjerna, 1808-1811.
Öfversten Gust. Adlercreutz, utnämnd d. 3 Dec. 1811.

Rörande Publike Inrättningar inom Församlingen får man nämna, att nu varande Kyrkoherden Prosten Jonas Fr. Mellin, redan vid tillträdet af sin ämbetsförvaltning härstädes, föranstaltade om fond till en Skolinrättning samfälld för alla Socknarnes barn, hvartill han äfven sjelf skänkte ett vackert Skolhus, bestående, utom förstuga, af 5 rum.

Hvarje Socken har ett Spannemåls-Magasin, lämpadt efter dess storlek och behof.

På Götiska Grafvårdar i form af Grottor, eller så kallade Dyrhus är här i Församlingen ett rikt förråd. Såsom exempel må en en enda anföras. Vid vägen mellan Hångsdala och hemmanet Hunstorp är en liten kulle med en ofantlig gråstens-klippa öfver en stor Graf. Stället kallas Lokehall. Grafven är 16 alnar lång i norr och söder,

och $1\frac{1}{2}$ aln bred. Midt på är en ingång från öster något trångare och 8 alnar lång. Prosten Mellin har låtit noga undersöka denna graf, och, sedan den öfverliggande klippan blifvit undanröjd, anställt gräfning deri, hvarvid befunnits, att de på kant upreste sidohällarne af Kalksten, gått 2 alnar ned i jorden; att grafvens botten äfven varit stensatt; att der funnits en stor myckenhet människoben af vanlig storlek, men ej ringaste tecken till svepning eller kista, ej en gång något som liknade en spik; de der begrafne lågo framstupa, med pannan vände ned åt jorden, i olika direktioner, bredevid hvarandra, större och smärre. Vid och omkring hvart enda hufvud befunnos hällar af Alunskiffer, förmodligen ditlagde för att förvara hufvudet mot våldsama åkommor vid jordens påkastande. Benen hade numera icke något sammanhang med hvarandra, och hade begrafningar här skedt på olika tider, ty man kunde räkna 3 eller 4 hvarf af människoben, med jord och sten mellan hvartdera; så att denna och dylika grafvar synas hafva varit för hela slägter tillredda, eller hvad man kallar Familie-grafvar. *)

*) Denna Beskrifning är utdragen af den år 1812 tryckta särskilda Beskrifning öfver Hångsdala Församling, författad af Prosten Mag J. F. Mellin.

Konsistoriella Pastorat består af 4 Socknar: *Hvalstad* 26¼, *Kyrnbo* 13¼, *Suntak* 9⅝ och *Wettak* 9½, tillsammans 59⅝ förmedlade hemman. Folkmängden var år 1750, 1159, men år 1810 steg den till 1230 personer.

Hvalstads *) kyrka är försedd med ett högt torn af huggen sten, hvari hänga 2:ne klåckor. Den större har följande inskription med latinsk munkstil, utgörande blott en enda rad rundt omkring klåckan, och är sidsta versen ofullbordad, kan hända blott af den orsak, att ej mera fått rum på denna rad: Alma: serena: pia: præclara: beata: Maria: - - Sis: mihi: sancta †: - - De öfrige trenne kyrkorne hafva äfven hvardera 2:ne klåckor, men för öfrigt ingen märkvärdighet.

Suntak **) har någon tid varit skild ifrån Pastoratet, då denna trakt af Landet hörde till Wisingsborgs Grefskap. Grefve Pehr

*) Ingen ting hindrar att man kunde skrifva Walstad, och detta namn kunde helt enkelt betyda det samma som Walplats. I detta fall vittnade namnet om ett fältslag, som här kunde vara hållet för så lång tid tillbaka, att berättelsen derom ej hunnit till oss.

**) På gränsen emellan Suntaks och Ottrava Socnar upvisas trene Stenrör, kallade Sunte- Balte- och Magde-Rör. Tradition är, att 3 syskon der blifvit begrafne, och att Sunte skall hafva

Brahe den yngre, såsom Egare häraf lät, år 1638 sammanlägga Harja Socken af Sandhems Församling, Ettaks Socken af Daretorp och Suntaks Socken af Hvalstad till ett Pastorat, hvars Moderkyrka var Harja. Men genom K. Br, d. 19 Mars 1691 lades åter dessa tre Socknar till sina förra Pastorat.

Wettaks-kyrka är af trä och har på 1720:talet blifvit ombyggd i sitt närvarande skick.

Församlingen är belägen i gränsen af Fälbygden och Skogsbygden. Hvalstads och Kymbo Socknar äro mästa delen skoglösa och hafva svartmylla till rådande jordmån. Suntak och Wettak hafva något skog, men deremot svagare jordmån, af sand och sandmylla.

Till Hvalstads Socken höra följande Bylag: Hvalstad 10½, Bäck 9½ och Otterstorp 4 hemman. Utsädet härstädes är vanligen på ett helt hemman: råg 5 tunnor, korn 2, blandkorn 1, hafra 16 och ärter ½ tunna.

Kymbo Socken har nu icke något bylag, sedan Kymbo by, bestående af 8¼ mantal, år 1806 enskiftades, på ansökning af Bonden Johannes Andersson i Hellestorp.

byggt Suntaks kyrka, Balte Baltaks i Acklinga Församling, och af Systern Magda skall Madängs by fått namn.

Endast 2½ hemman ligga nu innom byns gamla gränsor. De öfriga äro utflyttade. Några hafva indelat sin åkerjord i 4 gärden; men de fläste, efter gamla bruket, i 3, och befinna de sig efter flyttningen någorlunda nöjde. Här såddes före Enskiftet öfverhufvud på ett helt hemman: råg 2½, korn 4, blandkorn 2, hafra 20 och ärter 1 tunna.

Suntaks Socken har 2:ne bylag: Suntak 5¼ hemman och Flata 3 dito. I Wettaks Socken är blott en by, Wettak af 3¼ hemman. I dessa Socknar sås på ett helt hemman omkring 7 tunnor råg och 20 tunnor hafra. Korn och ärter hafva här ej framgång.

I Församlingen finnas ellofva hemman Frälse-Säteri, nämligen:

Hvalstad Gårdsgården, 2, var den första egendom, som enskiftades i Skaraborgs Län. Herr Baron, Hofmarskalken och Riddaren Alex. Rudbeck lät år 1805 utbryta detta Säteri jämte derunder lydande Frälse, 1½ hemman, från samfälligheten med Hvalstads by, hvarefter de qvarblifne hemmanen togo Storskifte *). År 1811 såldes denna egen-

*) Herr Baron och Hofmaskalken skänkte vid detta tillfälle all den utflyttningshjelp, han af Kongl Majst och Kronan hade att bekomma, och hvilken steg till 266 R:dlr. 32 sl. B:ko., till en Skol-Inrättning i Hvalstads by. Se Underrättelse om Fromma Stiftelser i Skara Stift s. 72,

dom till Hr. Baron, Öfversten, R. S. O, M. Palmstjerna, som genom åbyggnadens fullkomnande, trädplanteringar och flere torps anläggande ansenligen förbättrat den. Med åkerjorden är ännu ingen ändring gjord, utan brukas den i tredingsträde.

Grunnevad 3, har en enstaka belägenhet mellan 2 små sjöar, vid hvilka en tullqvarn af 2 par stenar är belägen, och har Ån Ösan härifrån sin uprinnelse. Gården har vacker skog. Ekonomi-Ditektören Sven Brisman egde detta Säteri från 1786 till 1809 och var den förste här på orten, som idkade potatesplanteringen i stort. Från Grunnevad utspridde sig snart odlingen af denna nyttiga jordfrukt till kringliggande trakter, särdeles i skogsbyggden, som genom sin sandmylla är lika så gynnande för potatesplantering, som den till sädesodling ofta är sviksam. Nu eges detta Säteri af KronoBefallningsmannen N. Alsing, som satt åbyggnaden derå i ganska godt stånd.

Gimmened 2, har en vacker belägenhet på en högd, nedan för hvilken den förbigående ån Tidan formerar en Sjö. Säteriet med derunder inlagda Frälsehemmanet Ufvekullen, har 60 tunnelands åker af ler- och sandmylla, 112 tunnelands äng, 64 dito betesmark samt 253 tunnelands skog, der skö-

na Sågblåckar finnas, utom ansenlig löfskog i ängarne. Sedan 1812 innehafves detta Säteri af Ryttmästaren Dellvig.

Backgården 1, i Bäcks by; eges af Löjtnanten Flach.

Kymbo Jungfrugården 1, eges af Gästgifvaren Billsten, och blef jämte den öfriga byn omskiftadt 1806.

Hårdaholm 2, hvaraf $1\frac{1}{2}$ innehafves af bönder, $\frac{1}{4}$ af Öfversten m. m. Palmstjerna och $\frac{1}{4}$ af Kommissions Landtmätaren P. Baalacks Enka.

Krono-Boställen äro: *Suntak Klostergården* 1, Kaptens Boställe vid K. Skaraborgs Regemente; *Flata Nolgården* $\frac{1}{4}$, Regem. Pastors Boställe vid samma Regemente, samt fyra Underofficers - och ett KronoLänsmans-Boställe.

Prästbolet Hvalstad utgör 2 hela, men svaga, hemman.

Bland Kyrkoherdar märkes Herr Nils, som år 1509 var Biskop Vincentii Bellenacks Fogde, eller, som det då kallades, Biskops Bryti, på Läckö Slott, blef derifrån Kyrkoherde och slutade med att vara Höfvitsman för 1000 uproriska Westgötar mot Konung Gustaf I. 1529, hvarefter han lärer med Biskop Magnus Haraldsson hafva rymt ur riket. En sägen är, att han här i Hvalstad gaf noga akt på de resande, och när någon

kom i Konungens ärender, lät han gripa honom, och nyttjade till arrest-rum antingen Hvalstads kyrkotorn, eller, såsom andre påstå, en gammal bod-byggnad af sten, som ännu fins på Prästgården.

Dimbo

Konsistoriella Pastorat består af 2 Socknar: *Dimbo* $26\frac{3}{4}$ samt *Ottrava* 9, tillsammans $35\frac{3}{4}$ förmedlade hemman. Folkmängden var år 1750, 614 och 1810, 833 personer.

Dimbo kyrka är uppbyggd på Biskop Bengt den Godes föranstaltande och bekostnad, hvilken dödde 1190. Hon är cirkelrund, men har i öster ett Kor af fyrkantig form. Öfver Kyrkodörren läses uti förgyld skrift på en väl huggen sten, följande; *In memoriam Episcopi olim Skarens. beati Benedicti Probi, Fundatoris hujus Templi Dimboënsis, qui vixit in Sæculo XII post Christum natum, hunc lapidem erexit Illustrissimus Comes, Dom. Petrus Brahe, Comes in Wisingsborg, Liber Baro in Cajana &c. Regni Sveciæ Drotzetus &c. Anno MDCLXXIX.*

Som både denna kyrka och Annexen Ottrava, belägen vid pass en half fjerdingsväg derifrån, länge varit i ett förfallet tillstånd, och den sednare dessutom mycket trång, för att inrymma hela Församlingens

folknummer, som alla Sön- och Högtidsdagar måst vara tillsammans, emedan Gudstjenst blott på ettdera stället varit förrättad, hälst Församlingen ej har någon Komminister; så blef redan på en Prostevisitation härstädes 1766 yrkadt, att desse kyrkor skulle sammanbyggas, hvilket och genom nu varande Kyrkoherdes, Prosten A. Billdahls nit och drift, går i verkställighet, sedan Kongl. Maj:t, genom nådigt Utslag af den 13 Jan. 1802 afgjort de härvid förekomna tvistigheter och under den 15 Apr. 1805 fastställt ritningen till ny kyrka samt den 22 Nov. 1810 allernådigst beviljat en insamling genom Stambok och Kollekt öfver hela Riket till denna Kyrkobyggnad, som i annat fall vida öfverstigit denna lilla Församlings förmåga.

Till den nya kyrkan lades grund den 10 Apr. 1813, då uti en dertill huggen grundsten vid nordöstra hörnet, med vanlig högtidlighet, inlades Guld- Silfver- och Kopparmynt af det nu i Riket gångbara och sidstnämnda år präglada. Kyrkan blir innantill i längden 60 alnar, och i bredden 25 med torn på norra sidan, hvars nedersta del utgör Sakristia. I motsvarighet mot tornet blir på södra sidan ett utbygge, så att kyrkan får utseende af en korskyrka. Dess plats är vid pass 200 alnar i nordost från den

gamla Kyrkan, på en högd, der Dimbo Kongsgård fordom stått, och hvilken Församlingen tillbytt sig mot vederlag af Kyrkans jord, genom lagligen förrättadt ego-byte d. 8 Aug. 1811, som ock af vederbörlig Domstol d. 25 Maji 1812 blifvit fastställdt.

Ottrava kyrka började att nedtagas om hösten 1812 och stenen fördes till Dimbo, att till den nya kyrkobyggnaden användas. Den var upförd, eller rättare, i ytan beklädd af huggen sandsten och hade ett vackert torn af lika byggnads-ämne. Denna lilla Sockens tillgångar synas ej hafva varit tillräcklige till en sådan byggnads upförande, utan har säkert någon enskild rik man dervid bekostat det mästa. En tradition i Socknen bestyrker äfven detta. Man säger att hon skall vara byggd af en vid namn Antonius, hvars bild i trä, väl arbetad, äfven stod uti ett skåp på norra sidan i kyrkan, på ett dertill upsatt altare.

Så väl Dimbo som Ottrava kyrkor hafva hvardera 2:ne kläckor. Den mindre uti Ottrava har, med så kallad Svensk munkstil, denna påskrift:

gude * till * lof * Arom * efter * Gudz * byrd * m. d. xxxjj * ulf * meli * stöpte.

I församlingen äro 3:ne bylag: Dimbo $12\frac{1}{2}$, Ottrava 7 och Dverstorp $6\frac{1}{4}$ hemman,

lla nu mera storskiftade *). De öfrige hemmanen äro enstaka, hvaribland Lammevad 1½ i Dimbo Socken, och Ingabo 1½ i Ottrava, likna små Byar.

Frälse Säteriet *Dimbo*, som i Jordboken kallas *Kongsgården* och utgör 2 hemman, har varit beläget i Dimbo by. Det har tillhört Wisingsborgs Grefskap, som vid Grefvevärdighetens införande i Sverige 1561 blef skänkt åt den förrste Svenske Grefve, RiksDrotset Pehr Brahe **). Dess Sonson, RiksDrotset

*] Dimbo kan hafva fått namn af *Dimba*: Ottrava är säkert nämndt efter de Uttrar (efter Allmogens dialekt: *Ottrar*), som funnits här och ännu finnas i den genom Socknen flytande ån Ösan. Och efter Fablerna så mycket omtala fordna tiders Jättar, må man väl äfven förmoda, att också mindre människo-arter då funnits, och gissa, att Dverstorp fått sitt namn af *Dvärg*.

**) Grefve Pehr Brahe, den Äldre, var K. Gustaf I:s Systersson, och blef 1549 Konungens Svåger, genom gifte med Beata Stenbock, Syster till Drottning Katarina. Han hade en Öfverstebeställning i fegden mot den uproriske Smålänningen Nils Dacke, och blef, för sin deruti visade trohet och tapperhet, utnämnd till Riddare. Wid 20 års ålder blef han Riks-Råd 1540. RiksDrots 1569, död 1590. Dess Son RiksRådet Grefve Abraham Brahe egde Dimbo Kongsgård, och efter dess död 1630 disponerades den länge af dess Enkefru, född Friher-

Gref Pehr Brahe den yngre, synes hafva egnat åt Dimbo en särskild upmärksamhet

rinna Elsa Gyllenstjerna. Deras Son, Grefve Pehr Brahe den yngre, blef sedan egare häraf. Han blef RiksRåd 1630. RiksDrots 1641. död 1680. Som han var Ledamot i Förmyndare Regeringen både under Dr. Kristinas och K. Carl XI:s minderårighet, så bör det ej förefalla besynnerligt, att han i sin person förenade många och väl lönta Beställningar. Han var Riks-Råd och Drots, President i Svea HofRätt, Lagman i Vestmanland och Dalarne, samt General-Guvernör öfver Finland, Åland och Österbotten. Lägger man härtill hans Grefskap, Wisingsborg, och hans Friherrskap Cajana, så lärer man öfvertygas, att han haft alldeles Förstliga Inkomster. Också synes han i sitt Grefskap blifvit hedrad med Förste-namn. I Dimbo kyrka är på de främste bänkarne måladt med stora bokstäfver, på ena sidan: *Förstens Stoll*, och på den andra: *Förstinnans Stoll*. — På en högd kallad Jungberget, i öster från Kongsgården, har fordom stått en huggen sten, 6 alnar hög ofvan jord, med denna påskrift: *Petrus Brahe, Comes in Wisingsborg. Regni Sveciae Drotzetus Natus 1602, Vivit, Deo Laus, 1677.* Denna sten, som förmodligen blifvit uprest af någon Frälse-Inspektor på Dimbo, till glädje och tacksamhets betygelse, har brustit af och blifvit hemförd till Dimboby, der han ännu finnes. — Grefve Brahe upleſde jämt det märkvärdiga året 1680, då frågan om Kronogodsens reduktion med allvar väcktes.

och omvårdnad. Han lät på Kongsgården upbygga ett rundt torn, 48 alnar i omkrets på yttra sidan, och vid pass 30 alnar högt, bestående af 3:ne våningar. Å östra sidan var en häll af röd tälgsten inmurad, med denna inskription: *Petrus Brahe, Comes in Wisingsborg. Anno 1675.* Och berättas att Grefven låtit upföra detta torn, för att derifrån hafva en obehindrad utsigt ej mindre till de nästgränsande Församlingar, som tillhörde dess Grefskap, än till det så kallade Brahehus, beläget på andra sidan Wettern. Detta torn, som blifvit nyttjadt till Spannmåls-Magasin, blef år 1812 nedtaget och stenen sedermera använd till den nya kyrkan, efter Egarens uplåtande. = I öfrigt hafva dessa bägge runda byggnader, den gamla Kyrkan och Magasinet, gifvit åt Dimbo by ett eget utseende.

Dimbo Kongsgård blef genom Reduktionen Kronan tilerkänd, och har derefter, förmodligen genom något byte, blifvit förvandlad till Frälse. I sednare tider har ÖfverStåthållaren m. m. Friherre Th. G. Rudbeck varit Egare deraf och, efter hans död, dess Son, Hofmarskalken m. m. Friherre Alex. Rudbeck.

Denna Kongsgård har i sednare åren undergått så stora förändringar, att den nästan kan sägas i Geografiskt afseende vara

försvunnen. Wid delning af Dimbo bys utmark eller så kallade Fala, 1786, fick Kongsgården, jämte derunder lydande och i samma by belägna 9 Rå- och Rörs-hemman, sin utmark i ett sammanhang vid Socknens södra gräns. Wid Storskifte öfver byns odalägor 1790 lades äfven en del af Kongsgårdens öfriga jord till denna mark, och ett halft Frälsehemman Winberga inlades äfven derunder. Nu flyttades åbyggnaden på Dimbo Kongsgård till detta ställe, och en vacker Sätesgård upfördes derstädes, som blef kallad *Anneberg*. Wid Enskifte i Hvalstad 1805, ökades ännu denna Egendom med ett halft hemman, Kullagården, från Hvalstads by. En del af Kongsgårdens odalegor i Dimbo blef använd till dagsverkstorp under den nya Sätesgården, så att det nu varande Anneberg består af ett helt hemman af den fordna Kongsgården Dimbo, samt 2:ne halfva hemman, Winberga och Kullagården, tillsammans 2 hela hemman. Den andra hälften af Dimbo Kongsgård och således ett helt hemman deraf, är lagd under Säteri-Rusthållet Oltorp. Och slutligen har sjelfva Tomtplatsen blifvit åt den nya kyrkan inrymd.

All jorden till det sålunda upkomna Anneberg, torpen endast undantagne, är indelad i 12 gärden, hvartdera innehållande 23 tunnland; och har man försökt ett Cirkula-

tions-bruk i följande ordning: Om hösten upplöjes ett af de Gärden, som varit igenlagde, och ligger hela första året i träde, andra och tredje året bär det hafra; 4:de året trädes och sås råg, som skördas 5:te året; 6:te året sås hafra med klöfver; 7. 8. 9:de året ligger det till äng samt 10 11 och 12 året till betesmark. Således hafva 2 gärden alltid varit i träde, 1 burit råg, 3 hafra. 3 varit äng och 3 betesmark. Men jorden, som består af sandmylla, tyckes icke tåla detta brukningssätt, och torde således ändring deri blifva vidtagen. — Gården föder omkring 60 nötkreatur, utom hästar och får. Nuvarande egare är K. ProtokollsSekreteraren och Häradshöfdingen Sam. Arsenius.

Oltorp 1 Säteri-Rusthåll, hvarunder nu är inlagdt ett helt hemman af Dimbo Kongsgård, samt Kantorstorp $\frac{1}{8}$, och Elgerås $\frac{1}{4}$ från Acklinga Socken, har åbyggnad för Ståndspersoner samt en god trägård med flere 100 fruktträd af alla slag. Här utsås årligen omkring 20 t:r råg och hvete, samt 70 t:r vårsäd af korn, blandkorn och hafra. Ängen gifver 400 stackar hö, och förutan den vid Gården belägna Ek- och annan Löfskog, finnes här äfven något barrskog. Wid Oltorp äro förmånlige Mjölqvarnar i den der förbilöpande bäck anlagde.

Oltorps Alunbruk ligger ej långt ifrån detta Säteri. Det är det äldsta Alunverk i Skaraborgs Län, anlagdt år 1726 af framl. General-Majoren och Landshöfdingen i Jönköping Johan von Mentzer, samt efter honom och dess Fru, Katrina Falkenberg, kalladt Jean-Katrine Alunbruk. Det är beläget i gränsen af Dimbo och Hvarfs Pastorat, der en bäck, kommande från Dimbo by, utgör gränseskilnaden mellan dessa Församlingar. En Liquidations-Kommissarie Pet. Joh. Udd var upfinnare af Alunskiffern. General v. Mentzer var ej jordegare här: men Egaren af Oltorp, Kaptenen Erik Lilljestjelke, lämnade af Säteriets egor skifferbrottet samt rum för Pannhuset och flera byggnader, i söder om nämnde bäck; äfven som Egaren af SkatteRusthållet Wädeqvarn, Mönsterskrifvaren Thore Hök, medgaf utrymme för lutkar och fyrplatsar i norr om denna bäck, och således i Hvarfs Församling. General v. Mentzers Måg, Lagman Braunerhjelm, köpte sedan Oltorps Säteri, efter hvilken samme Generals andre Måg, Öfverståthållaren m. m. Friherre Tkure G. Rudbeck, blifvit innehafvare af denna förenade Egendom, som nu eges af sistnämnde Herres Son, Hof-Marskalken m. m. Friherre Alex. Rudbeck.

Alunbruket är privilegieradt för 4 Lut- och 1 Raffinerpanna. Det har sedan 1801

blifvit alldeles nybyggdt och genom nu varande Förvaltarens, Ekonomi-Direktören Er. J. Mobergers, kända insigter och skicklighet, förseddt med många till Alun beredningens fortgång och nytta lämpade inrättningar. I synnerhet må nämnas ett konsthjul af 20 alnars diameter, hvilket drifver de till lutberedningen hörande 18 pumpar, samt upfordrar skiffern på ett anlagdt nytt Alunverk. Detta hjul är inrättadt uti ett af sten upfördt hus, och som dess åtgärd vid Bruksdriften ej behöfves mer än 8 timmar om dygnet, så har Direktör Moberger för att sätta det i en jämn och oafbruten verksamhet, i samma hus uppsatt 3 Mjölqvarnar, en Stålqvarn, Potätqvarn, Rödfärgsqvarn samt Cement-stampar och Qvarn, som på en gång kunna sättas i rörelse, om och när sådant åstundas. För att öka Alun-lutens styrka innan hon kokas, är här en alldeles ny inrättning gjord, under namn af Grader-verk. Sedan luten under långsam cirkulation genomgått en myckenhet af ränner och derunder deponerat en stor del af den henne åtföljande alun-slammen, ledes hon att nedrinna genom uphängde ris-knippen eller faskiner, hvarunder det öfverflödiga vattnet af luften absorberas. Då luten, hämtad ur karen, vanligen håller 22 grader, stiger hon, efter denna process, till 48 a 54

grader, och sjelfva sjudningen blir således härigenom i betydlig mån lättad och förkorrtad.

En vigtig förbättring blef vidtagen 1812 derigenom, att alun-sjudningen, i stället för ved, förrättas med skiffer. Nu inskränktes äfven lut-pannornes antal till två, sedan erfarenheten visat, att tillverkningen sker lättare i den mån pannornas djup minskas och deras vidd ökes *).

Herr Baron och HofMarskalken Rudbeck har vid detta Bruk bekostat en vacker Skolinrättning för Bruksbarnen, der jämväl andre Församlingens barn hafva tillfälle att njuta undervisning; hvarföre och Församlingen utur SockneMagasinet bidrager till Skolmästarens aflöning, äfven som nu varande Kyrkoherde förbundit sig till en viss årlig afgift för detta ändamål.

Något Krono-Boställe finnes icke i Församlingen mer än Prästbolet, hvarpå i tre-

*) Från 1727 till 1801 voro lutpannorne blott 5 alnar långa, 3 breda, men en och en half aln djupa. Derefter har man nyttjat pannor af 6 alnar i qvadrat, tre fjerdedels aln djupa. En af förra slaget lefvererade efter nine dygns sjudning högst 2 tunnor alun, en af sednare lämnar samma quantum på ett dygn. För skiffersjudningen blefvo pannorna bestämda till 12 alnars längd, 2 och en halt alns bredd och blott en half alns djup.

dingsträde sås 8 tunnor råg, 4 korn, 25 blandkorn och hafra. Höskörden stiger till 100 stackar.

Församlingen är skoglös, då man undantager Oltorps Säteri, hvarom ofvanföre är nämndt, och Ottrava Socken, som gränsar intill skogsbyggden, och eger litet ung barrskog, hvilken, i anseende till dagliga behof, alldrig hinner att bli gammal, utan fastmer dagligen föryngras.

Jordmånen i Församlingen är olika. Dimbo by har 2:e gärden af sand- och svartmylla, det tredje af sand; Duerstorps gärden innehålla mäst svartmylla, och i Ottrava råder åter sand. Utsädet är på hemmanet per medium 24 tunnor, en tredjedel strid och två tredjedelar slö säd. Rågen gifver vanligen 6:te, vårsäden 4:de kornet. Ängen afkastar omkring 50 stackar på hemmanet.

I Dimbo är Tingsställe och Gästgifvaregård, på vägen imellan Sköfde och Jönköping, varande afståndet från förstnämnde Stad 2½ och från sistnämnde 5¼ mil.

Nära intill Prästgården, i öster, finnas en myckenhet små och låga kullar, tätt intill hvarandra, så att afståndet blott utgör en smal gångstig. Allmogen kallar denna trakt små-backarne. Några äro af rund form med 3 a 4 alnars diameter, men de fleste äro mindre och aflånga. De likna mycket van-

liga grafvar på våra kyrkogårdar, och hafva tvifvelsutan dertill blifvit upkastade vid någon inträffad stor dödlighet, såsom vid Digerdöden eller vid något Fältslag, till äfventyrs det vid Gestilren, som stod en knapp fjerdedels mil härifrån i Hvarfs Församling. — Ingen tradition finnes härom. Vid gräfning har man här funnit kol och stycken af lerkäril. Nu uphackas en del af dessa backar till åker, och skola de snart derigenom försvinna.

Hvarfs.

Kongl. Pastorat utgör norra delen af Wartofta Härad och består af 3 Socknar: *Hvarf* $12\frac{1}{2}$, *Kongslena* $29\frac{3}{4}$ och *Hömb* $8\frac{3}{4}$ tillsammans $50\frac{5}{8}$ hemman efter förmedlingen. År 1810 var Församlingens hela Folkmängd 1297 personer.

Hvarfs kyrka har 2:ne klåckor, men eger ej torn, sedan, i början på 1600-talet, det då befintliga rämnade tornet blef nedtaget.

Kongslena Kyrka skall vara byggd i förra hälften af 13:de seklet, eller före 1250 genom Konung Erik Erikssons (Läspes) försorg, förmodligen till åminnelse af den seger dess Fader härstädes vunnit 1208 *). Men

*) Dokt. Vilskmans Eckl. Verk, sid. 1004.

att en äldre kyrka varit på samma ställe förut, synes sannolikt. Hon var fordom Moderkyrka, och den nuvarande Tilldelnings-Stommen i Kongslena by var Prästbol, tills ombyte skedde, genom RiksMarskens Frih. Gust. Stenbocks föranstaltande, vid år 1540, då förre Stommen i Hvarf blef Kyrkoherdens bostad och kyrkan derstädes Moderkyrka. Kyrkan är försedd med 3 spiror eller små trä-torn på taket, det ena öfver vestra, det andra öfver östra gafvelen, samt det tredje, som är störst, midtuppå. Tvänne klåckor hänga i stapel, som äfven inrymmer ett Urverk.

Hömbs kyrka är ljus och rymlig, och har sedan 1804 ett litet Orgelverk. Hon är utan torn, och dess 2:ne klåckor hänga i stapel. Ett fjerdedels hemman, Skogen, är kyrkan tillhörigt, hvaraf Skatterätten blifvit försåld, så att kyrkan nu blott har Frälseräntan.

Hvarfs Socken består af Hvarfs by, som är belägen tätt under det deraf nämnde Hvarfsberget, och omgifves af detsamma i norr och väster *). Byn består af $11\frac{1}{8}$ hem-

*) *Hvarf* betyder en ring eller cirkel. De gamles Domare-säten kallades Hvarf, emedan de bestodo af stenar, upreste i en ring omkring en medelpunkt. Wid Hvarfs by finnas inga spår af något Domare-säte; och hämtas således

man, bland hvilka Häradshöfdinge-Bostället *Munkagården* 1, är det förmånligaste. *Prästbolet* 1, och Kapellans-Bostället *Backegården* ½, äro äfven i byn belägne. Byns åker och äng storskiftades på 1780:talet.

Öfvertorps By består af 1¾ hemman, hvaraf ¼ höra till Hvarfs och 1 helt till Kongslena socken. Byn eger vacker ung barrskog.

Jordmånen i denna Socken är sandmylla, och utsädet på ett helt hemman öfverhufvud 6½ tunna Larsmässoråg, 1 korn, 1 blandkorn och 16½ tunna hafra. Åkerjorden är i tredingsträde, och intages ärtlycka på trädesgärdet, till 1 tunnas utsäde på hemmanet. Afkastningen af råg och ärter är vanligast 6:te, af korn och blandkorn 4:de och af hafra 3:dje kornet. — Ängen gifver omkring 70 stackar hö på hemmanet.

Potäter planteras med framgång och hafva ej litet bidragit till Åboernes bergning på denna nog svaga sädes-ort. Afkastningen blir 7:de eller 8:de kornet. Äfven odlar man mycket kålrötter, och användes till desse bägge rotfrukters plantering dels trä-

anledningen till namnet naturligast deraf, att Byn omgifves och kringhvärfves af Berget nästan i en halfcirkel. Här äro ock 2:ne hemman med namnet Hverfvan.

desgärdet, dels den hemjord, som vid storskiftesförrättningen i någorlunda utrymme tilldeltes hvarje hemman. Härigenom hafva Hvarfsboerne så tillräckligt af desse frukter, att de äfven kunna använda dem för Ladugården. Nötkreaturen blifva fete af kålrötter, och svinkreaturen af potäter, hvilka till detta bruk kokas och sönderstötas.

Till plantering af fruktträd är Hvarfs by ganska tjänlig och torde deri kunna täfla med sjelfve Kinnekulle. Första betydliga trägårdsanläggning härstädes lärer hafva skedt af en Liquidations-Kommissarie vid namn Udd på hemmanet stora Hverfvans egor, vid början af 1700:talet.

Byns betesmark är på berget belägen, der äfven i fordna tider varit vacker skog, som blifvit dels uthuggen, dels af vådeld förstörd, men nu börjar gifva hopp, att återväxa, sedan Byemännen år 1796 togo ett vitesförbud af 5 R:dlr mot åverkan derå.

I Konglena Socken utmärker sig

Öfverste-Sätet för Kongl. Skaraborgs Regemente *Kongslena*, som utgöres af 2 mantal Krono-Säteri eller Kongsgård, samt $\frac{1}{4}$ hemman Krono, kallad Lunden, hvilket skall varit beläget vid Rusthållet Brismestorp, men, oagtadt förd Rättegång, ej kunnat igenfinnas. Manbyggnaden utgöres af ett vackert Stenhus, hvars nedra våning är byggd i General-

Majoren Frih. N. Strombergs tid, hvilken tillträdde detta Öfverste-Säte 1692, men öfra våningen tillades 1763 genom dåvarande General-Majoren Frih. Wredes föranstaltande. År 1779 lades genom en häftig vådeld alla vid Gården varande hus, undantagande sjelfva Stenhuset, i aska, hvarefter dåvarande Indelningshafvaren, Fält-Marskalken Friherre Scheffer anlade åbyggnaden efter regulier plan, hvarvid Ladugården flyttades längre från mangården. Egorne äro enstaka, närmast byn belägne, och förmodligen de bäste, åtminstone till ängmark. Enligt 1805 års karta utgöra Boställets Hustomter och Trägårdar 7: $10\frac{1}{2}$, Åker 73: $8\frac{1}{2}$, Äng 89: $6\frac{3}{4}$, Beteshagar 175: $17\frac{1}{2}$, Skog, Bronen kallad, 104, sex torp innehafva 83: $11\frac{1}{4}$. Summa 532 tunne-$23\frac{1}{4}$ kappeland.

Det nuvarande Konglena, eller som det i Historien kallas, *Lena*, har varit ett Folkunga-gods, och den förste egare man känner, har varit den namnkunnige Riks-Föreståndaren Biger Jarl af Bjällbo. Här vistades han 1258 med sin Son Konung Waldemar, och hade äfven inviterat hit sin Måg, den unge Konung Håkan i Norrige. De bivistade Mässan i Kongslena kyrka, Påskdagen, och Birger och Waldemar ledsagade K. Håkan emillan sig fram till Altaret att

offra *). Det var utan tvifvel en ovanlig högtidlighet i en liten Lands-kyrka, att se tvänne Konungar der närvarande och en Riks-Föreståndare, som förtjänt att vara Konungars eftersyn i alla tider.

Birger Jarls Son, Bengt, Hertig i Finland och Biskop i Linköping, skänkte år 1289 under Biskopsbordet i Linköping detta Lena, som hade under sig, utom andra lägenheter, 26 Bondegårdar **).

Men egendomen lärer ej länge hafva tillhört Biskopsbordet, emedan Riks-Marsken Torkel Knutsson, som äfven af somlige (Messenius och Peringsköld) hålles före hafva varit en Folkunge, var innehafvare häraf omkring 1300. Lena har vunnit en sorglig ryktbarhet genom denne Herres olycka. Sedan han, såsom K. Birger Månssons Förmyndare, hade fört Rikets styrelse med största rättskaffenhet och en lysande framgång, från 1290 till 1302, blef han ett offer för den oenighet, som, genast efter Birgers anträde till Regeringen, upkom emillan honom och hans Bröder, Hertigarne Erik och Waldemar. Desse, som ej sågo någon möjlighet att störta sin Bror, så länge Torkel Knutsson lefde, förlikte sig, till utseendet, med

*) von Dalin, Sv. R, Hist. 2 del. s. 236.

**) Rhyzelii Episcop. s. 108.

den svaga Konungen, och intalade honom, att det blott varit Torkel Knutsson, som utstrött oenighetsfrön dem emillan. Slutet blef att Konungen lät här på Lena den 6 Dec. 1305, i Hertigarnes närvaro, sluta Torkel Knutsson i bojor, såsom den der illa förestått förmyndareskapet, vållat oenigheten mellan Konungen och dess Bröder samt förnärmat Kyrkans rättigheter. Han fördes sedan genom natt och dag till Stockholm, der han blef halshuggen d. 10 Febr. 1306. Men samma år, Mikelsmässodagen, blef Konungen af sina Bröder tillfångatagen *).

*) Messenii Scond Ill. Tom. XII sid. 153 följ. — Efter det Slott, som Torkel Knutsson bebodt och på hvilket äfven Birger Jarl stundom vistats, synas ännu tydliga rudera på en högd, belägen nästan midt emillan Kongslena kyrka och berget. Platsen ligger nu uti ett Sädesgärde, som deraf kallas Slottsgärdet. Att döma af källare och grundmurar, har byggnaden varit lång och smal, med ett rundt torn på hvardera ändan, i öster och väster. Allmogen har den tradition, att Grefve Pehr Brahe begynt att bygga ett Stenhus här, men att arbetet uphört sedan grundmurarne voro färdige. Så mycket är visst, att desse murar tyckas utmärka sednare tiders handläggning, men de qvarvarande rundlarne efter tornen, med fördjupning midtuti, och med gräsvall öfverväxte, vittna om hög ålder. Troligt är, att Egaren varit sinnad, att åter uppföra ett Stenhus på det fordna Slottets grund; men hvars fullföljande han, vid up-

Vid Reductionen 1681 påstod Kongl Rådet Grefve Johan Gabriel Stenbock, att Lena tillhört Stenbockska Ätten i 164 år. Med visshet vet man, att

Frih. Gustaf Olofsson Stenbock var ägare häraf. Han blef R. R. 1534. Riks-Marsk 1569. † 1571. Gift med Brita Leyonhufvud, Drottn. Margaretas Syster. Dess Dotter Katrina Stenbock blef K. Gustaf I:s tredje Gemål, och var han således tillika denne Konungs Svåger och Svärfar. Riks-Marsken lämnade Lena Friherrskap till sina yngre Söner, ty äldste Sonen Frih. Er. Gustafsson Stenbock fick af K. Johan III:e Öresteni Westerg. och Kronobäck i Småland till Friherrskap *).

Friherre Olof Gustafsson Stenbock till Lena blef R. R. 1569. För åtskilliga förseelser, men i synnerhet, att han med ett bösselod sårat K. Erik XIV, sedan denne Furste gifvit sig fången, blef han af Hertig Carl till döden dömd och förd till Åbo, der han, bakbunden vid ett träd, blef med kulor genomskjuten 1599 **). Efter dess död lärer detta Friherrskap tillfallit dess äldre Brors Son

kommen fråga om Godsets Reduktion till Kronan, naturligt vis funnit öfverflödigt.

*) Svea R. Rådslängd 4 Afdeln. s. 7 f.

(** Anförde ställe s. 18.

Friherre Gustaf Eriksson Stenbock till Öresten och Kronobäck, som äfven skref sig Arfvinge till Torpa och Lena. Han blef R. R. 1609. Ståthållare på Skaraborg och öfver hela Westergötland 1613. † i Stockholm 1629 *), Dess Son

Friherre Fredr. Stenbock, som blef R. R. 1645 och, jämte 2:ne sina Bröder, Grefve till Bogesund 1651, var ägare häraf, † 1652 **). Dess Son

Grefve Johan Gabr. Stenbock till Bogesund, Lena och Sjö, blef R. R. och Riks-Kammar-Råd 1668. Riks-Marskalk 1673. † ogift 1705 ***). Han hemböd K. M. Lena Sätesgård med underlydande hemman för att blifva frikallad för de „gravationer han torde komma att häfta före den tid, han satt uti K. Kammar-Kollegium," hvilket anbud enligt Kongl. Br. d. 20 Apr. 1687, antogs.

År 1690 var Kongslena anslaget Lands-Höfdingen i Skaraborgs Län på lön; men år 1692 d. 16 Jul. inventerades det från K. Befallningshafvande till Öfversten för Kongl. Skaraborgs Infanteri-Regemente, då varande General-Majoren Frih. N. Stromberg, och

*) Derstädes 5 Afdeln. s. 8.

**) Detst. s. 22.

***) Derst. sid. 24.

har allt sedan varit Öfverste-Säte för följande Indelnigshafvare:

Grefve Caspar Otto Sperling, slagen i Pålen 1707.

Öfversten Baron Carl G. Ulfsparre blef med hela Regementet fången vid Pultava 1709 och tillträdde ej detta Boställe.

Öfversten Krist. Georg Witting tillträdde 1709.

General-Majoren Sv. Lagerberg från 1717 till 1720.

General-Löjtnanten Baron H. H. v. Essen 1720 - 1729.

Öfversten Gust. Gadde 1729 - 1737.

Öfversten Grefve Hans Georg Mörner 1737 - 1738.

General-Majoren Baron C. H. Wrangel 1739 - 1743.

Öfversten Grefve Anton Ad. Wasaborg 1744 - 1748.

Öfversten Baron Fredr. Sparre 1748.

Öfversten C. M. Delavall 1748 - 1750.

General-Majoren Baron Carl von Otter 1750 - 1762.

General-Majoren Baron Fabian Casimir Wrede 1762 - 1772.

Fält-Marsk. Baron P. Scheffer 1772-1790.

General-Löjtnanten Wilh. Maur. Pauli 1791 - 1796.

Öfversten C. J. Gyllenhaal 1796 - 1808.

General-Löjtnanten Grefve Carl Mörner 1808-1809.

Öfversten m. m. Friherre Carl H. Posse utnämndes den 18 Jan. 1809 till Chef för detta Regemente, General-Major 1812.

Kongslena By, utom Öfverste-Sätet, består af 21¾ hemman, alla, undantagande Kyrkoherdens Tilldelnings-Stomm, anslagne till lön för Öfversten. Åkerbruket drifves här alldeles på samma sätt som i Hvarf. Egorymden till ett hemman är här något mindre, men jordmånen genom svartmylla förmånligare, så att här sås mera korn. — År 1672 öfvergick denna by en häftig och allmän eldsvåda. Sedermera blef han efter en ordentlig plan upbyggd och indelad i lika stora qvarter, genom 3:ne rätta långgator samt 5 tvärgator, hvilka äfven till en del äro med löfträd på sidorne planterade, så att Byn i ordentlig anläggning täflar med de flästa Städer i Riket. Här har ock från början af 1770:talet årligen d. 29 Sept. hållits Marknad, hvilken väl, i likhet med flera marknader, i K. Gustaf IV Adolfs tid blef indragen; men ortens invånare, som funnit den ganska nyttig och beqvämlig, i anseende till Kreaturshandel, samlas der ännu och önska få denna marknad åter lagligen tillåten.

På berget, i söder om byn, är en liten Kronopark, kallad Kongslena Berg, och en

dylik i öster från byn, nedan för berget, under namn af Kongslena Åsar, bägge med granskog beväxta.

I Hömbs Socken är beläget

Kaflås Säteri, 1, hvilket, så väl till egorymd som afkastning, lärer hafva få sina likar på orten. Ett ansenligt Stenhus af 3 våningar blef här upbyggdt 1774. En rymlig och vacker trägård är här äfven anlagd, ehuru jordmånen och läget ej är för fruktträd gynnande. Ett här befintligt Orangeri medför deremot all påräknad nytta. Men hvad odling och flit kunna uträtta, har i synnerhet visat sig vid åkerjorden. En stor del af Sätesgårdens nu varande 6 gärden har varit en Mosse med bränntorf till grund. Sjelfva gräset var osundt, så att kreaturen ofta dogo under sommarbetet; men genom dikning och ordentligt cirkulationsbruk har denna olägenhet försvunnit och bördigheten blifvit mångdubblad. Ordningen af cirkulations-bruket är denna: Första året skördas råg efter omkring 30 tunnors utsäde, som gifver 6:te a 8:de kornet; andra året sås hafra 20 tunnor, med klöfver, och gifver hafran 4:de kornet; 3:dje och 4:de åren skördas klöfver; 5te året upplöjes vallen och sås hafra; 6:te året träde. — Man har försökt att uphöra med cirkulations-bruket; men ängen återtog genast sin förra na-

tur och gaf ett osundt foder. På Gården födas 60 Boskapskreatur, 30 hästar och 60 får. Under Säteriet lyda 10 Torp. Något fiske finnes uti en liten sjö, belägen på Säteriets inägor, samt uti den förbirinnande ån Ösan. Vacker löfskog finnes på egorne och går allmänna vägen mer än ½ mil genom löfskog, som klippes, så att den resande tycker sig vara i en lust-trägård. Äfven barrskog finnes till Säteriet i den så kallade Djurgården.

Vid denna Park anlades *Alunbruket* år 1746, vid hvilket nu uti 4 Pannor tillverkas ungefär 650 tunnor alun årligen. Och sysselsättas dervid 40 arbetare, sedan man år 1808 fann utväg, att genom ett mekaniskt konstverk, som drages af vatten, bestrida pumpningen af luten, hvarigenom 8 arbetare blefvo indragne. — År 1811 i November inrättades här en alunpanna, underhvilken eldades med skiffer. Försöket slog lyckligt ut. Redan år 1812 inrättades ännu 3 pannor på detta sätt, och kommer således hädanefter alun-sjudningen att ske med skiffer, hvarigenom mindst 200 famnar ved besparas för hvarje Panna. Tillgången på skiffer är ganska tillräcklig. Man har ej ännu utrönt, om i skiffer-grufvan finnes stenkol. Bergbeck, förenadt med svafvelsyrad kalkjord, har väl funnits, men är ganska sällsynt. Runda platta kulor träffar man, som, utsatte

för luften, springa sönder, och finnas då innehålla krystalliserad svafvelsyrad kalkjord i 4 a 5:sidiga prismer, som för det mästa äro genomskinliga.

Af den Orsten, som finnes i bergen, brännes årligen med skiffer flere hundrade tunnor kalk, som hålles före vara bättre och starkare än den af kalksten.

Vid Alunbruket inrättades år 1800 en Skola, hvarest Bruksbarnen, tillika med andra barn, få utan afgift lära läsa i bok och Kristendomens hufvudstycken utantill. Skolmästaren är tillika Organist i Hömb *).

*) Följande finnas hafva egt Kaflås Säteri:
Herr Thure Sparre född 1593. Son af R. R. och Kansleren Erik Sparre till Sundby, som blef halshuggen på Linköpings torg 1600. Sonen blef R. R. 1645. Friherre 1647 † barnlös 1664.
R. R. Gref Nils Brahe, som dödde 1699. sålde det till
HofStallmästaren Gustaf Hård, känd i det Allmänna genom den nåd han för sin trohet och rättskaffenhet egde hos K. Carl XI och Carl XII, och här på orten genom det förbättrade skick, hvarmti han, såsom en kunnig och driftig Hushållare, försatte Kaflås Säteri samt för den omsorg han haft om Hömbs kyrka, hvilken, då förfallen, han från grunden låtit upbygga. Dödde den 6 Febr. 1714. 62 år gammal.
General Löjtnanten Friherre Hans Henr. von Essen köpte detta Gods af sistnämnde Egares

Till Kaflås Säteri hörer hela Hömbs Socken, då man undantager Säteriet *Påfvarp*,

Arfvingar. Han var född i Revel och Liffland, som då lydde till Svenska Kronan, 1674. Tidigt företog han en utländsk resa, och blef Fändrick i Hertigens af Sachsen Gota Armee 1690 Trädde i Kurfaltzisk tjenst 1700, der han 1706 blef Öfverste. Han hade under denna tiden deltagit i Batailler och Belägringar än i Brabant, än i Italien, än i Spanien. Mer än en gång var det hans öde att bli sårad och fången samt i fångenskapen af sin Lands Herre befordrad till högre grad. Tog afsked från utrikes tjänst och begaf sig 1715 till Stralsund, som då var belägradt. Kallades derifrån till Sverige och erhöll genast en Öfverste Beställning, hvarpå kort derefter följde General-Majors Fullmagt. Blef Friherre 1717, Generall Löjtnant 1720 och samma år transporterad, såsom Öfverste, till Skaraborgs Regemente. † ogift d. 12 Sept. 1729. Att han ej sökt undvika krigets faror, kan med säkerhet slutas deraf, att han hade icke mindre än 19 blessurer.

Herr Generall Löjtnanten skänkte Kaflås Egendom till sin Syster, Fröken Anna Marg. von Essen, och förordnade, att den, efter hennes död, skulle tillfalla någon manlig Afkomling, af Familien, den hon egde att utse, samt framgent innom Ätten förblifva.

Fröken von Essen hade ännu en Bror, General-Majoren och Landshöfdingen i Österbotten, Frih. Reinhold Wilh. von Essen, som dödde 1732 utan att lämna någon betydlig förmögenhet efter sig. Af dess 2:ne Söner antog då Fröken v. Essen den äldsta, Frih. Hans Henr. v.

som tillhörer Landtbrukaren Friman. Detta Säteri har skog och 6 dagsverkstorp, till jordmån och brukningssätt likt öfrige hemman i denna Socken.

Essen till sin Arfvinge, men denne dödde vid 20 års ålder 1739 och dess yngre Bror Frih, Fred. Ulr. v. Essen kallades i dess ställe.

Han var född d. 22 Jul. 1721. blef HofJunkare 1740 och tjänstgörande KammarHerre, utan sin ansökning, 1757. Han tillträdde dispositionen af denna Egendom redan under Egarinnans lifstid, och det visade sig att han var detta förtroende värdig. Han bragte jordbruket till fullkomlighet, lät upbygga det nu varande Stenhuset och anlade Alunbruket. År 1750 gifte han sig med Friherrinnan Fröken Anna Charl. Kruse. Detta ägtenskap välsignades med 2 Söner och 6 Döttrar. Wid sin död år 1781 förordnade han, att äldre Sonen, Friherre Reinhold J. v. Essen, skulle ensam behålla Kaflås Egendom mot en viss utsatt lösen till sina syskon. Yngre Sonen är En af Rikets Herrar, Fältmarskalken, StatsRådet, General Guvernören samt R. och K. af Kongl Maj:ts Orden m. m. Herr Grefve Hans Henr. von Essen.

Friherre Reinhold J. v. Essen, född den 14 Nov. 1751, fortsatte sin Faders planer vid denna Egendoms förvaltning och i vissa delar utvidgade dem. Trädde den 1 Jan. 1786 i ägtenskap med Friherrinnan Fröken Gustava Eleon. Rudbeck. Två söner och en dotter voro frukten af detta ägtenskap. Friherre v. Essen dödde d. 29 Dec. 1792 och Enkefru Frihe-

Hömbs By, $4\frac{1}{2}$ hemman, är i sednare åren ombyggd i reguliert skick, efter en af Landtmätare förrättad Tomtedelning. De fläste Åboerne härstädes voro, i anseende till jordmånens svaghet, fordom fattige, men sedan de fingo anvisning att upodla några tunneland förut nästan oduglig mark, må de nu till större delen väl. Jordmånen är sandmylla; jorden är indelad i tredingsträden. Här sås hvarken korn eller ärter, utan det ena gärdet besås med råg, eller, på de torrare backarne, med blandsäd af råg och hafra, och det andra med oblandad hafra. Utsädet är 6 tunnor råg på hemmanet, nästan dubbelt så mycket hafra och $\frac{1}{2}$ tunna linfrö, som här någorlunda lyckas. Höskörden utgör 80 stackar på hemmanet, på de flästa ställen starr, af de kring Ösan belägna sidländta mader. Det är förmodligen dessa mader, som gifvit anledning till byns namn, ty det är sammandraget af Höhemb. — Jorden brukas dels med plog, dels med årder. Man ristar om våren trädesjorden med plogen, hvarefter harfvas med jernharf; gödslen nedmyllas med årder, och för rågsädet plöjer man åter, men nedmyllar utsädet endast med harf.

rinnan ingick 1802 nytt Ägtenskap med Öfversten för K. Skaraborgs Regemente R. S O. Carl J. Gyllenhaal, som afgick genom döden den 15 Sept. 1808.

En Spannmåls-Magasins Inrättning för hela Hvarfs Församling började 1810, sedan det, för längre tid tillbaka, till detta ändamål i Kongslena upförda Stenhus blifvit repareradt. För hvarje helt hemman insattes en half tunna råg och en half dito hafra.

I Hvarfs Församling hafva 2:ne märkvärdiga Fältslag förefallit. — I de olyckliga tider, då Sverkerska och Erikska Konungahusen till skiftes regerade, ville Konung Sverker den Yngre fästa Kronan vid sitt Hus och befria det från medtäflare. I sådan afsigt lät han anfalla och mörda sin Företrädares Kon. Knuts Barn på Elgarås i Hofva Församling, 1205. Men han vann ej sin afsigt, ty ehuru trenne af Knuts Söner omkommo i dètta försåtliga mord, kom likväl den äldste och angelägnaste Prinsen, Erik, undan och flyktade till Norrige, hvarifrån han 2 år derefter återkom för att hämnas och återtaga sina Fäders thron. Sverker var fallen i sina undersåtares allmänna hat för mordets skull på Elgarås. Erik fick ganska stort tillopp af folk och upresningen mot Sverker blef allmän. Han understöddes från Dannemark med en armé af 16 eller 18000 man; men blef d. 31 Jan. 1208 här vid Lena i ett fältslag öfvervunnen. Nederlaget var alldeles ovanligt stort, och Historieskrifvarne påstå, att knapt hade för-

ut i Sverige så mycket blod blifvit utgutet i någon slagtning. Munkarne gjorde deröfver den bekanta versen:

Contigit in Lenum, duo Danske lupo för enom
At Svenskom Svenom togo dorsum verbere plenum,

eller: det hände i Lena, att 2:ne Danskar togo flykten för en Svensk och fingo ryggen full med stryk.

Att detta fältslag stått vid det nu varande Kongslena, är ingen tvifvel. Traditionen derom hos Allmogen är ännu icke utgången. Man säger, att ett fältslag här förefallit i negden af en grind, Gimmersled kallad; man upvisar ett kärr, kalladt Helvetes-kärret, der de flyende Danskar sjunkit ned i gyttjan och blifvit nedgjorde. Bägge desse ställen äro belägne emellan Kongslena-By och Berg på ena sidan, och Högstena-Berget på den andra. I norr om sistnämnde berg, ej långt ifrån hemmanet Borgatorp, är en ansenlig kulle, Kongshögen kallad, på hvilken man berättar att en Konung stått och skådat ett fältslag. Wid denna kulle har man i jorden funnit krigsredskap, äfven som man i Kongslena norra gärde, på de så kallade Ryttare-backarne, hittat yxor, hamrar, sporrar och människoben.

Efter denna seger blef Erik allmänneligen ärkänd för Konung i Sverige; men Sverker räddade sig genom flykten till Dannemark. Derifrån återkom han 1210 med en armé, men ärfor lyckan ännu vidrigare än förra gången. Ty uti ett stort slag vid Gestilren blef han på nytt öfvervunnen d. 17 Jul. samma år, och stupade sjelf på platsen *).

---

*) Alla Svenska Historieskrifvare för denna tiden nämna Gestilren, men ingen har gjort sig mödan att säga, hvar det varit beläget. Messenius, som skrifvit sin Scondia mer, än 400 år efter händelsen, lämnar ändtligen den underrättelse, att Gestilren var beläget nära intill 1208 års valplats, och således ej långt från Lena. Sedermera träffar man uti en i Upsala utgifven Disputation om Wartofta Härad, 1750, den uppgift att Gestilren är det samma som Gislared, hvilket varit en Gård, hvaraf Hvarfs by med tiden upkommit. Der anföres äfven, att på Hvarfs ängar är en Bro, kallad Kongsbron, om hvilken Allmogen har den tradition, att Danska Konungen der stupat (emedan K. Sverkers armé varit från Dannemark). Men med allt detta hafva våra nyare Historieskrifvare ej ansett denna uppgift för annat än en gissning. Likväl har den alla de märken af sanning för sig, som, efter så lång tid, skäligen kunna väntas. Ty 1) är denna mening den enda, som upvisar något bestämdt ställe, och har hon således ingen medtäflare; 2) är Hvarf beläget en knapp half mil ifrån Lena, och instämmer således denna mening

Åsleds

Konsistoriella Församling, **) som är belägen på sluttningen mellan Hvarfsberget och den så kallad Åsledsnosse, består af 3:ne Socknar: *Åsled*, $30\frac{1}{8}$, *Mularp*, $12\frac{7}{8}$ och *Tiarp*, $11\frac{3}{4}$, Summa $54\frac{3}{4}$. År 1750 var Folkmängden 849, men år 1810, 967 personer.

med Messenii uppgift; 3) heter ännu den närmast berget belägna gård i Hvarfs by, Gisslaregården, hvilken således lärer tillkommit af det Gislared, som i ofvannämnde Disputation omförmäles; 4) Johannes Magnus kallar ej stället Gestilren, utan Gestilbro, hvilket således lärer varit namnet på den bro, som nu kallas Kongs bron, sedan hon genom K. Sverkers död blifvit märkvärdig; 5) uti ett gammalt inventarium öfver Hvarfs Prästgårds egor, finnas flere ängar på denna trakt med namnet Kongsängen; 6) i Hvarfs bys södra gärde, vid gränsen mot ängarne, finnes en sidländ äng, som kallas Segerkärret; 7) i byns medlersta gärde på en kulle, som kallas Björns hög, har man vid år 1740 under en häll träffat en stenkista, i hvilken låg ett lik, som hade sporrar på fötterna. Traditionen är, att den begrafne varit en Småkonung (kan hända en Fältherre), som hetat Björn, och hvilken skall stupat i ett slag, som stod vid Kongsbron. Gestilren lärer således varit ett enstaka hemman i negden af Kongsbron, som

**) En utförlig Beskrifning öfver denna Församling, författad af Kontrakts Prosten Doktor N. Salander, utkom 1811 på 164 sidd. 8 och är den som här följer, meddelad af samma Författare.

Åsleds kyrka har utseende af en Korskyrka. På dess norra sida är ett Graf-kor, tillhörigt Lilljehöökska Ätten, i hvilket nu en Läktare är inrättad, varandes i motsvarighet mot detta kor, ett utbygge gjordt, på södra sidan. Kyrkan är utan torn och äger 3:ne klåckor.

Mularps kyrka är försedd med torn, men för dess 2:ne klåckor är en stapel upförd.

Tiarps kyrka är byggd 1612, sedan Flittorps kyrka af Danskarna var upbränd och ej mera blef uprättad. Hon är utan torn och har 2:ne klåckor.

Här äro inga ordentliga Sockneskillnader, emedan somlige byar äro delade mellan 2:ne Socknar. Äfven hafva en del bylag haft sina egor blandade med hvarandra, tils nu i sednare åren utbyte skedt. Emedlertid då hvarje bylag utgör ett litet Samhälle, under en By-ordning och en Ålderman, får man här ge ett korrt begrepp om hvarje sådant Samhälle särskildt.

antingen i detta krig blifvit förstördt, eller genom Digerdöden eller annan händelse öde, och sedan flyttadt öfverst i Hvarfs by. En hop runda hålor i jorden, som finnas i trakten af Kongsbron, öster om landsvägen, äro det enda besynnerliga, som nu finnes på detta ställe. De som känna fordna tiders krigssätt och fält-lefnad, skulle kunna dömma, huruvida äfven desse vittna om ett fältslag på detta ställe.

Åsleds by består af $16\frac{7}{8}$ hela hemman. Namnet har af somliga blifvit skrifvet Åslett, och betyder en Slättmark vid en Å. Byn eger jord till 2055 tunnland, hvaraf vid pass 350 utgöras af den ofruktbara mossen. Åker och Äng storskiftades 1794.

Flittorps by, $9\frac{1}{8}$ hemman, eger 986 tunnl. jord, och har tillräcklig åker, men mindre äng, och minst betesmark. Här förrättades storskifte år 1810.

Mularps by har bestått af $8\frac{3}{4}$ hemman, som haft 1294 tunnl. jord, hvaraf utmarken, som till största delen är på berget belägen och ganska svag, utgör 555 tunnland. Men så väl hemmantalet som jordrymden för denna by kommer nu att minskas, genom ett under den 15 Maji 1812 fastställdt Enskifte för $1\frac{1}{2}$ hemman, hvilka komma att göra utflyttning. Och i sammanhang dermed blifver det öfver de qvarblifvande hemmanen förrättade Storskifte nu genast satt i verkställighet. — Den jord, som tilldeltes nämnde $1\frac{1}{2}$ enskiftade hemman, utgör tillsammans 137 tunne - 24 kappeland; men utmarken för det halfva hemmanet, såsom belägen på annat ställe, är häri ej inberäknad.

Hofmene by, 5 hemman, har medelmåttig åker; äng, bestående till största delen af mader; utmark, liten och svag. Storskiftades vid år 1760.

Tiarps by, 4 hemman, är ibland de bästa i Församlingen.

Thörnstorps by, $2\frac{3}{4}$ hemman, är af medelmåttig godhet.

Svarttorps by, $2\frac{5}{8}$ hemman, till större delen förmånliga.

Säterier i Församlingen äro:

Fårdala, 1, hvarunder äro inlagde 2:ne afhysta Rå- och Rörshemman, hvardera $\frac{1}{8}$, hvarigenom således Fårdala nu utgör $1\frac{1}{4}$ hemman. Åkerjorden, indeld i 4 gärden, besås med 15 tunnor råg, 2 korn och 50 blandkorn och hafra. Hö bergas till 400 stackar, och födas här 50 boskapskreatur, 8 a 10 hästar samt omkring 80 får, som nu äro af Spankt slag. Till Säteriet lyda 3 arbetstorp och en liten qvarn *); eges af framl. Öfverste-Löjtnanten U. Th. Scheffers Enkefru.

Kjellebergs Säteri, sammanlagdt af 3 halfva hemman, Kjellebo, Hörlyckan och Rörsberga, hvilket sistnämnda hörer till Slöta För-

*) I äldre tider tillhörde detta Säteri Liljehökska ätten, och en gren deraf, som på Riddarhuset är introducerad under N:o 1. skrifver sig till Fårdala. Fältmarskalken Friherre Pehr Scheffer, som dödde 1790. skänkte denna Egendom till Öfverste-Löjtnanten och R. S. O. Ulrik Theoph. Scheffer, och dess Fru Beata Chr. Durietz, samt förordnade i öfrigt Fårdala Säteri, med underliggande 14 hela hemman, till Fidei-Kommiss i Schefferska Ätten.

samling. Åkern, indelad i 4 gärden, besås med omkring 70 tunnor mäst råg och hafra. Hö bergas till 450 a 500 stackar och födas 60 nötkreatur, 5 hästar och 50 får. Härunder ligga 3:ne arbetstorp och en qvarn, som är den bästa i Församlingen. Eges af framl. v. Landshöfdingen och Lagmannen Joh. v. Strokirchs arfvingar.

Hofmene Säteri, 1, och *Svarttorps* Säteri, $1\frac{1}{4}$, äro belägne i byfag af samma namn, och till naturliga förmåner lika med de öfrige hemmanen i samma byar. Det förra lyder till Fårdala; det sednare, som äfven eger 3 torp och en liten qvarn, innehafves af Rusthållaren Anders Bengtsson.

Kyrkoherde-bostället, $1\frac{1}{4}$, i Åsleds by, besås med 5 tunnor råg, 7 korn, 2 ärter, 5 blandkorn och 17 hafra. Ängen gifver 150 stackar. Hit höra 2:ne arbetstorp och 1 qvarn.

Af Församlingens hela Hemmantal brukas af

Egarne sjelfva - - -	35 hemman.
Indelningshafvare - -	$1\frac{3}{4}$
Landtboer och Arrendatorer -	18
Summa -	$54\frac{3}{4}$.

Jordmånen är svartmylla, som i den gamla åkerjorden är djup och stark, men i den nyare svag och mindre drifvande, och kallas lenjord. Då man frändrager onyttig mark, såsom Åsleds mosse, och en del ut-

mark på berget, samt undantager den större egorymd Fårdala och Kjellebergs Säterier kunna innehafva, tyckes man kunna antaga 100 tunnland öfverhufvud såsom belopet af ett helt hemmans mer och mindre nyttiga jordrymd, hvaraf åkern utgör emellan 30 och 40 tunnland. Denne brukas i tredingsträde och af trädesgärdet intages omkring $\frac{1}{4}$ till ärtlycka. Af utsädet äro $\frac{2}{3}$ blandkorn och hafra, med ett ord, slösäd, samt $\frac{1}{3}$ råg, korn och ärter. Kornet trifves väl i den gamla jorden, och sås antingen i trädd jord, eller ock efter ärterne, men alltid i nygödd jord, hvarföre det ock, i anseende till vigt och godhet, mycket berömmes. Afkastningen af råg, ärter och blandkorn har, efter medium af 10 år, varit mellan 5 och 6 kornet, af korn mellan 6 och 7 och af hafra vid 4:de kornet.

Åkerjorden ökas småningom och beständigt genom ett odlingssätt, som här kallas torfbrytning, och sker genom gräsvallens aftagande och brännande. Af lämningar efter gamla stengärdesgårdar, ser man, huru Bylagens gärden äfven i äldre tider blifvit utvidgade och ängarne minskade. Sedan år 1800 har detta odlingssätt här på Falbyggden gjort förvånande framsteg, upmuntradt af de höga sädesprisen. Åsleds by fick sina utängar inom enskild fred 1810, och ifrån den tiden uptagas nu till åker alla de äng-

stycken, som icke äro förmycket stenbundna, eller alltförmycket af syra besvärade. — Det blir förmodligen ett föremål för efterkommandernes omtanka, att lära sig konsten, att med fördel lägga åker till äng.

En Å, som här kallas Slafsan, går genom Församlingen, och är under våta somrar besvärlig vid höbergningen, genom det hon ofta upstiger på omkringliggande sanka ängar, och i rätt olycklig händelse bortförer skördemannens hopp. Hon har goda gäddor, aborrar och kräftor, och flyter in i Hornborga-sjön; men har inom denna Församling icke något vattufall. Ett sådant, fast mindre betydligt, finnes likväl strax nedanföre vid Åstorps by.

Församlingen eger ett Spannmåls-Magasin, inrättadt år 1774, som nu eger 50 tunnor, till största delen strid säd.

Det namnkunniga Fältslaget mellan K. Albrekt och Dr. Margareta, den 24 Febr. 1389, har stått i Åsled. Denna upgift är så gammal och förgäten, att den nu af Allmänheten anses såsom alldeles ny *). De äldre Författare, som skrifvit Svea Rikes Hi-

*) En Recension af den år 1811 utgifna Beskrifningen öfver Åsled, som är införd i Journalen för Litteraturen och Theatern för år 1812 N:o 285. har gifvit anledning att här något utförligare utreda de härom yppade tvifvelsmål.

storia, säga enhälligt, att detta Fältslag stått på Falan eller Falbyggden i Westergötland, men utsätta ej stället närmare. En enda Krönikskrifvare, som är äldre än de alla, och som synes varit samtidig med sjelfva händelsen, säger att det stått i Åsled *). Som nu detta yttrande ej strider emot de förenämnde, emedan Åsled är på Falbyggden belägen, så är det i denna fråga afgörande, och denna upgift dermed fullkomligen bevisad, så mycket som en sanning kan af historiska vittnesbörd bevisas. — Våre nyare Historici, von Dalin och Lagerbring, sätta valplatsen vid Mösseberg, utan någon grund i äldre Historien, och förmodligen endast i afsigt, att gifva sina Läsare en någorlunda anvisning på den trakt af Westergötland, der Falbyggden är belägen, hvars utmärktaste och högsta berg är Mösseberg. Men allmänna opinionen, som funnit ängarna vid Ålleberg vara de vidsträcktaste och jämnaste, har anslagit dem till Krigstheater. — Emedlertid hafva Författare gifvits, äfven i sednare tider, som känt rätta

*) Chronologia Anonymi veteris, ut videtur, Sveci, rerum in Svecia, Gothia & vicinis regnis gestarum ab anno DCCCXXVI. ad annum MCCCCXV, utgifven af Ärke-Biskop Er. Benzelius 1709. i Dess Monumenta Historica vetera, Ecclesiæ Segothiocæ, p. 95.

valplatsen för detta krig. Kammar-Rådet Voltemat, i sin Genväg till Statshistorien (s. 325), och Biskop Rhyzelius, i sin Biskops-Krönika (s. 175), säga, att det förefallit i Åsled. Men de säga blott. Det hörde ej till deras plan att bevisa. Ett utförligt bevis härom kan ej heller finna rum i en Riks-Historia, och dess enda rätta ställe synes således vara i en Sockne-Beskrifning.

Så mycket man nu, både af Historien, traditionen och lokalen kan finna, har med detta Fältslag tillgått på följande sätt:

Efter föregångne personliga förolämpanden och smädelser, liknade detta krig mycket en Duell. Tid och ställe till det afgörande Fältslaget var emellan Konungen och Drottningen aftaldt *). Det är ej sannolikt, att Margareta tagit första steget till upgörande af en så bestämd öfvertenskommelse, utan instämmer bättre med Albrekts hetta och öfvermod, att han, som ock först förklarade kriget, vid sjelfva krigsförklaringen bifogat denna utmaning: Möt mig på Falan Sanct Mattis dag. Det är ock lika sannolikt, att han med denna Fala endast menat de stora slätter, som finnas i öster om Mösseberg samt i norr och väster om Ålleberg. Här ville han, såsom Karl, bjuda sin fiende,

*) Erik Olsson, Hist. Svec. p. m. 142. Rimkrönikan s. 167.

en öppen strid; här skulle en Qvinna lätt vara öfvervunnen. Under allt detta har han, kan hända, icke känt, och visst icke tänkt på belägenheten af Åsled. — Margareta antog utmaningen, och hennes troppar, af hvilka Svenskarne utgjorde hufvudstyrkan, skyndade sig att komma före Konungens *), men stadnade ej på dessa öpna slätter, utan gingo in i Åsleds Församling, der de på ena sidan voro skyddade af Hvarfsberget, och på den andra af Åsleds Mosse, och der terreinen till en del bestod af långa åsar med mellanlöpande dälder, de förra tjenlige till försvar, de sednare till embuscader. — Då Albrekt sedan kom på Falbyggden, och ej fann sin fiende på dess större slätter, uttydde han det om foghet: De Svenske, sade han, töras ej bida. Han stadnade då på kanten af den högländta fala, som sträcker sig från Karleby till det nu varande Wrangelsholms Säteri, och med tämligen branta backar sänker sig ned till Åsleds mosse. Här blef fråga, om man skulle tåga öfver mossen. Konungens äldre och förfarnare Ge-

*) Rimkrönikan, s. 168.

The Svänske kommo först a then Bana
Med sva mangen ärligen Fana,
Aff thesse try Rijkens Baneer,
Än hade the Tydske mange fleer
Aff Hertuga, Grefva ok Banerherra, m. m.

neraler afstyrkte det; men han lydde sitt eget öfvermod och de yngres råd.

Hurudan de ömsesidiga armeernes ställning nu var, och huru kriget aflopp, har ingen tydligare beskrifvit, än Alb. Krantzius, hvars berättelse, öfversatt från Latinen, lyder så:

„Redan voro Armeerna upställde så, att de sågo på hvarannan. Ett ovägadt kärr skiljde dem åt. Der voro några öfvergångsställen (*nonnulla vada*), som ej alla kände. Danskarne voro obeslutsamme och väntade, att till äfventyrs Konungen skulle först laga sig till att gå öfver. Denne gjorde sig ej heller brådt om. Men som likväl han hade mera mod, och dristade på de Tyska hjelptroppar han anförde, anträdde han först tåget i kärret (*paludosum iter*). Der invicklas han och hans folk i så många svårigheter, att han öpnade för fienden vägen till segren. Likväl fägtade de, som kommit på tjenlig mark, tappert. Men de som fastnat i kärrets djup, hade ej tillfälle att använda sina krafter. Således besegras och nedhuggas Konungens troppar. Konungen sjelf och dess Son Erik blifva fångne, och förvaras till att presenteras för Drottningen. Hon, pickhågad på fältslagets utgång, afbidade på Werdingsburgs Slott budskap derom. Så snart hon fick höra, att hennes folk

fägtat lyckligt, steg hon i vagn och reste till Bohus, sedan hon befallt, att fångarne öfverallt skulle följa henne i spåren" *).

Den som känner Falbygden, finner, att det här omtalade kärret ej kan vara något annat än Åsleds mosse, emedan det har så fullkomligt åtskiljt de ömsesidige armeerna, att de, i den ställning de nu innehade, icke med någon corps kunnat träffa hvarannan, innan kärret var öfvervandradt. Detta förutsätter en vidd, som icke något annat kärr på Falbyggden eger. De öfvergångsställen eller vad, som här omtalas, hafva säkert afseende på vintervägarna öfver Åsleds mosse, och kan hända ett vad, kalladt Årebro, och lärer ej heller något annat kärr på Falbyggden vara af den storlek och belägenhet, att vintervägar eller andra genvägar deröfver behöfvas.

*) Alb. Krantzii Svetia, Lib. V. Cap. 32. — Krantzius var Prior i Hamburg. och skref sin Historia vid år 1509 — Att Tyska Historieskrifvare, utförligare än de Svenske, berätta denna händelse, må ej förefalla besynnerligt, emedan det tillhörde de Tyska Generalerna, att lägga vigt på orsakerna till sina missöden. Men i öfrigt, då de förmodligen blott en dag vistats här på stället, måste deras kunskap om ortens Geografie blifvit ganska ofullständig, och således deras uppgift om Werdingburgs Slott vara opålitlig.

Af Krantzii ofvan anförde berättelse är ostridigt, att Albrekts första och största olycka härrörde af hans tåg öfver det fatala kärret, der i synnerhet Kavalleriet lärer hafva blifvit efter, och således för den påföljande drabbningen onyttigt. Han ångrade sedan detta obetänksamma företag, men alltför sent. Då han sjelf, redan fången, såg en af sina Generaler, som afstyrkt tåget öfver kärret, undergå samma öde, utbrast han: O Grauer, Grauer, hätte ich dir gefolget! (Ach! min Gubbe, ach! hade jag följt ditt råd!) *).

Man frågar, om Drottning Margareta sjelf varit närvarande vid Armèen i detta korta krig? Enligt 2:ne särskildta traditioner har hon varit det. Den ena är landskunnig, och säger, att Drottningen tappat sina nycklar på valplatsen, och att stället deraf blifvit kalladt *Nyckel-Ångarne*. Den andra har blott blifvit fortplantad inom Åsleds Församling, och särdeles i Mularps by, der man vet berätta, att en Drottning ridit upföre ett ställe på berget, som kallas *Frö-Skår*, och derifrån skådat ett fältslag. Att de rätta Nyckel-ängarna äro belägna i Åsled, har redan Biskop Rhyzelius haft sig bekant **). Allmogen här-

*) Lagerbring, Sv. R. Hist. 3 s. 713.

**) Episcop. s. 175.

städes vet ock noga deras läge, fastän de, sedan år 1772, hafva varit upodlade till åker. Men utländske Häfdateknare tyckas neka det. Krantzius, hvars ord redan äro anförde, säger, att Drottningen vistades på Werdingburgs Slott. Häraf har förmodligen Messenius tagit den uppgiften, att hon uppehållit sig på Vordingborg *), hvilket är ett misstag, emedan det sistnämnda ligger på Södre Seland, hvarifrån således ingen vagnväg varit möjlig till Bohus. Troligare kunde synas, att Krantzii Werdingburg skall betyda Wardbierg (Warberg), såsom äfven von Dalin synes hafva förstått det **). — Ar. Huitfeld åter, som i Danska Historien är klassisk, yttrar sig: „K. Albrect bleff greben - - - - og fördis saa igenem Löse (Lödese) til Bahus, huor Dronningen vaar“ ***). Erik

*) Scond. Ill. Tom. VII. sid. 210.

**) Krantzius tyckes likväl hafva trott Werdingburg beläget på Falbygden. Hans ord äro: Regina — ascenso curu contendit in Bahusen: ubique jussit adesse captivos. Dessa sidsta orden innebära, att fångarna skulle beständigt åtfölja Drottningens suite. Stodo här ibique, blefvo meningen annorlunda. Sanningen beror ibland på skilnaden mellan i och u. Men kan hända ubique är tryckfel.

***) Danmarks R. Krön. s. 585.

Olsson, som i Svenska Historien är lika högt ansedd, säger att Albrekt blef Drottningen föreställd i Lödese *). — Det är högst sannolikt, att Drottningen denna tiden för det mästa vistats på denna sidan Öresund, i Warberg, Bohus eller Lödese, för att på så mycket närmare håll bevaka sina fördelar i afseende på Svenska Kronan. Det är ock mycket troligt, att en så slug Prinsessa ej velat lämna sina armeer utan de motiver till ett tappert förhållande, som hennes egen närvaro kunde medföra, och att hon således till den dag, då det afgörande Fältslaget väntades, begifvit sig till Falbygden, utan att den tidens Krönikskrifvare, som skrefvo så litet, antecknat denna hennes resa, eller ens vetat derom. Krantzius och Erik Olsson lefde 100de år, Huitfeld 200 år efter denna händelse. De kunde ej berätta mer än hvad de hämtat ur de äldres korrta upsatser. En Historieskrifvare, som berättar händelser, timade före hans tid, kan anses såsom ett vittne, som blott berättar hvad det hört. En Tradition åter, som blifvit fortplantad på stället, kan anses såsom ett vittne, som sett händelsen tilldraga sig. Här äro två ögon-

*) Hist. Svec. s. 142.

vittnen, som stämma öfverens, Traditionerna om Nyckelängarna och Fru-Skår, mot 3 a 4 öronvittnen, som motsäga hvarandra. Jag tvekar ej att gifva de förra vitsord, och att tro, det de Åsleds-boer, som lefde 1389, bättre vetat, hvar Dr. Margareta vistats den 24 Febr. detta år, än Historieskrifvare, som lefvat 1 a 200 år derefter.

Utom de minnesvårdar af detta krig, som ofvannämnde Traditioner omförmäla, finnas här flera ställen, som med sina namn tyckas vittna derom. Strax nedanför Nyckelängarna är ett litet kärr, kalladt Hellvetes-kärret, som på den dagen lärer haft ett rysligt utseende. Den del af Hvarfsberget, som ligger midt för Åsleds by och ej långt ifrån Nyckelängarna, kallas Segerberget. En högd invid ån, i sydväst från samma by, kallas Danåsen, der Danska troppar förmodligen varit uppställde. Man skulle tro, att en högländt trakt i Flittorps bys mosse: kallad Danaholmen, och ett dike i samma mosse, kalladt Dana Dike, äfven burit sina namn från denna tid, om de ej vore belägne i väster om Ån, och nästan vid andra kanten af mossen. Möjligt är derföre, att de sistnämnde fått sin benämning af något annat Danskt besök; men re-

dan år 1553 finner man Danaholmen nämnd uti ett gammalt Dombref.

Om året och dagen, då detta Fältslag föreföll, äro Författarne af olika tankar. Historieskrifvarne hafva antagit Matthæi dag, eller den 21 Sept. 1388, men äldre krönikor äro enhällige derom, att det stått på Matthiæ dag, den 24 Febr. 1389. Denna mening bifaller Lagerbring, och bestyrker den bland annat dermed, att Albrekt uti bref, dateradt Söndagen vid Allhelgonadag 1388, och således mer än 5 veckor efter den 21 Sept. bortförlänt åtskilliga gods, hvilket han förmodligen ej kunnat göra, om han redan då varit fången. Samme skarpsynte Författare gör äfven den välgrundade anmärkning, att, „så vida träffningen stod den 24 Febr. är troligt, att det varit någorlunda frusit, ty annars kan det icke vara sannolikt, att Konungen utan eftertanka fördjupat sig i ett bottenlöst kärr.“ *) Och i sanning måste det hafva öfverstigit äfven Albrekts oförsigtighet, att på ofrusen mark, såsom i slutet af September, våga sig med ett Kavalleri ut på Åsleds mosse,

*) S. R. Hist. 3 D. s. 715

Den historiska sanningen, i frågan om Walplatsen för denna Slagtning, lärer alltid få opinionen emot sig, i anseende dertill, att belägenheten i Åsled är trång och ojämn, hvaremot vidsträckta slättmarker öpna sig strax på andra sidan mossen. Men hvad kunde hindra Drottningens Generaler, att taga sin position på denna af naturen befästade ort, då de, enligt öfverenskommelsen, hade hela Falbygden att välja på? Och hvad kunde hindra Albrekt, att kröna sin 26-åriga osammanhängande regering med ett oklokt tåg öfver Åsleds mosse, då hans äldre Generaler, som afrådde det, ej kunde verka på hans beslut? Sjelfva belägenheten och dess begagnande visar karakteren af de stridande hufvudpersonerna. Drottningens dispositioner röja en klokhet, som närmar sig till list, och Konungens, en häftighet, som gränsar till oförstånd. Och i detta afseende tyckes undersökningen om rätta valplatsen för detta krig, icke vara utan allt interesse. Att säga, det Margareta ärbjöd Albrekt en öppen strid på ett jämnt och rymligt fält, sådant som Ängarna vid Ålleberg, der fördelen af lokalen skulle vara lika på bägge sidor, är att framställa denna händelse i en aldeles falsk dag. Drottningens armé hade intagit ett trångt pass af en åttondels mils bredd, mellan Hvarfsberget och Åsleds mosse. Albrekt hade möj-

ligtvis kunnat förekomma vådan deraf, om han tagit en mils omväg och gått omkring mossen åt norr, eller ännu bättre åt söder, och i allmänhet gått långsammare och försigtigare till väga; men han fullkomnade Drottningens planer och sin egen olycka, genom sin hetta och sitt förhastande.

VI. KÅKINDS KONTRAKT

Innehåller 7 Pastorater i Skaraborgs Län, nämligen Walora, Foglås, Fröjered, Kyrkefalla, Acklinga, Daretorp och Grefbeck,

WALORA

Konsistoriella Pastorat, beläget i Höjentorps Fögderi, innefattar 4 Socknar: *Walora* $18\frac{1}{8}$ och *Wårsås* $25\frac{1}{8}$ i Kåkinds samt *Ljunghem* $9\frac{5}{8}$ och *Edåsa* $4\frac{4}{8}$ i Gudhems Härad, Summa $57\frac{1}{8}$ förmedlade hemman. Folkmängden var år 1750. 1504 och 1810. 2026.

Moderkyrkan *Walora*, som ligger en mil från Sköfde, 2 mil från Hjo, 3 och en half mil från Skara och Falköping samt 5 mil från Mariestad, är i senare tider tillökt, men dock så trång, att den knapt kan inrymma hithörande folkmängd. Denna så väl som *Wårsås*, *Ljunghems* och *Edåsa* *) kyrkor, hafva

*) *Walora* (som i allmänhet nämnes Warola) tyckes härstamma af Isländska ordet *Walus*, stråges, fälla, vindfälla, *ur, or*, stormväder och *a, aa*, vatten, d. ä. en skogstrakt vid vatten, der vindfällen gifvas; *Wårsås* af *wärts*, *werts*, *wersus*, gent emot och *ås*, bergsrygg; *Ljunghem* torde hafva fått namn af sine ljunghedar, som nu äro till fruktbara åkerfält upodlade; *Edåsa* af *e*; *ee*. ed, lag eller ed, och ås, d. ä. ett dommareställe, emedan lag och rätt i forntiden skipades på höga åsar.

hvardera 2:ne kläckori Staplar. Den 5 Jul 1644 skiljdes Ljunghems och Edåsa Socknar från Walora och Wärsås och blefvo ett Compastorat, men d. 22 Jun. 1693 blefvo berörde Socknar åter förenade med Walora.

Säterier äro; *Djurström* 1½, beläget utmed ån Djuran, har en 2ne våningars hög Sätesbyggnad, men 3;ne våningar åt halfva facaden igenom en prydd front, upbygd då Riks Rådet Baron Palmstjerna var ägare af Gården, och fyra flygel-byggningar, alla af trä, men rappade lika med Corps de logis, så att de hafva samma utseende, som Stenhus. Så väl man- som ladugårds-byggnaderna äro innom 2:ne år dels nybyggde, dels grundeligen reparerade. Ladugården består af 2:ne hus af ansenlig längd, inredde för 110 boskapskreatur, med hoar framför båsarne i kohuset till vattning, och aflopps rännor bakom desamma till urinens afledande i reservoirer. Tröskverk väl inrättadt. Trenne Logar med sina Lador samt dessutom stackar med flyttbara tak, som rymma flera hundrade lass hö, afsatte i förlag för möjligen inträffande missväxtår. Äfven är där ett mycket beqvämt inrättadt Bränneri. Egendomens areala innehåll utgör enligt kartan 854 tunland, deraf 300 under odling och till större delen odlad fruktbar ler- och

mulljord, som bär alla slags säd; det öfriga består af några sanka så kallade Mad-ängar, som icke kunna odlas, samt 13 Torp, hvilkas egor innehålla omkring 200 tunland, och resten beteshagar, samt fredad Gran- och Tallskog, som kan begagnas genom ett påbegynt, men ännu ej fullbordadt Tegelbruk. Förenämde uti ett bruk varande 300 tunland skötas sålunda, att af gamla åkerjorden, 50 tunnland, besås blott hälften, men odlingsmarken cirkulerar i 10 lotter eller skiften om 25 tunland i hvardera, med säd och gräs, på det sätt, att N:o 1 och 2 eller 50 tunland bär hafra; N:o 3. 25 tunland i träde, som gödes, N:o 4. 25 tunland bär råg, N:o 5, 6, 7, 8, 9 och 10. 150 tunland bära gräs, tillsammans 250 tunland utom gamla åkern. Nu varande Egaren har på den styfvaste leran låtit köra många tusende lass mylla ur ett nedanföre åkrarne beläget alkärr, och lärer dess föresats vara att efter första omlopsbruket, då arbets kraften icke mera delas genom nya odlingar, då - likasom vid Engeltofta i Skåne — på den upodlade marken eller förenämde 300 tunland vid sjelfva Säteriet, icke nyttja andra grässlag än blott klöfver, så att nämde areal delas i endast 6 gärden eller skiften, hvaraf 50 tunland bära råg, 50 dito hafra, 150 dito klöfver och 50 tunland i träde.

För närvarande finnas vid Egendomen, ehuru ännu icke i fullkomligt stånd, 80 nöt kreatur, 50 får och några hästar.

Trägården innehåller blott 1 tunland 26 kapland och hafva nyligen 90 fruktträd där blifvit utsatte. Egendomen skötes medelst arbete af Torpare, som göra på egen kost årligen omkring 2000 ordinära och 1000 hjelpedagsverken, samt dessutom så många dagsverken, som behöfvas emot öfverenskommen skälig betalning. Nu varande Egare är Stallmästaren M. v. Törne.

Bruntorp Westergården eller rättare *Brontorp* vid åen Tidan, utgör 1 helt och har nu förtiden 2:ne hela frälsehemman, *Millomgården* och *Ågården Bruntorp*, sig underlagde. Åkerjorden med ängmarken består mäst af en ganska mager björk- eller gäs-lera (argilla intumescens), samt af någon grund mulljord i dälderne emillan åsarne. Här kunna födas högst 50 nötkreatur, 6 hästar och 40 får. Den mästa skogen består af trögväxt gran samt af något asp, björk och al uti ängarne, hvaraf otillräckligt löfbrott för kreaturen kan hämtas. Fisket i Tidan är obetydligt. Egare år Löjtnant Lagerberg på Karstorp i Fröjered.

Herregården 1. som i Jordboken kallas *Lars vid Ledet* i Ljunghem, hvarunder Frälsehemmanet Erik Nilsgård 1. blifvit inlagdt.

Åkren, som består dels af en lös och sur mossjord, dels ock af någon brändsand med mycken klapursten, besås årligen med 10 tunnor råg och 20 tunnor hafra; hvete, korn och ärter hafva icke framgång på denna slags jord. Af ängen bärgas 120 lass dels mad- dels hårdvalls-hö. Här är godt mulbete. Skogen, ehuru växtlig, är obetydlig; 40 nötkreatur, 10 hästar och 24 får födas på gården. Egare är Öfverstinnan och Friherrinnan Gyllenhaal på Kaflås.

Kyrkoherds Bottället $\frac{1}{1}$, ligger nära intill kyrkan vid åen Ösan. Åkerjorden består af bördig lera, något mullblandad; utsädet är 5 tunnor råg, $\frac{1}{2}$ hvete, 1 korn, 10 hafra samt något ärter och bönor. Af ängen, som består dels af hård- dels af sidländ-vall, bärgas i goda år högst 100 Vadsbokorgar hö. Mulbetet är svagt, 24 a 30 nötkreatur, 4 hästar och 16 får kunna födas på gården. Skogen af furu och gran är tillräklig, löfskogen obetydlig; Kyrkoherdens *Stommhemman* 1 i Wärsås, är Gästgifvaregård och Tingsställe för Kåkinds Härad.

Klåckaretorp $\frac{1}{4}$ och *Gudmundstorp* $\frac{1}{4}$ i Wärsås Socken äro Kapellans-Boställe. Åkerjorden, som består af styf och rödaktig lera, besås med 5 tunnor larsmässo råg och hafra i proportion; ängen, som är mäst hårdvall, gifver i medelmåttiga år 100 till 120 stackar

hö; skogen utgör 130 tunneland; betesmarken är mager.

Hvarje Socken har sitt eget *Spannemåls Magasin*, äfven som vid hvarje kyrka är *Fattighus* inrättadt.

I Wärsås har på kyrkogården legat en Runsten, men hvilken redan 1781 var bortförd; den finnes afritad i Göranssons Bautil under N:o 998 för Kåkinds Hundari.

Uti Edåsa nära intill kyrkan har varit St. Laurentii Martyris Convivium Sacrum eller Brödra Gille *). År 1442 utgaf Biskopen i Skara, Sven Grotte, sitt stadfästelsebref för detta Gille, hvari han skänkte dem, som gåfvo något till Gilleshusets upbyggande, eller bivistade Gillets mässa i Edåsa kyrka, samt dervid offrade något på Altaret,

*) De Brödra-gillen, som i Medeltidens Historia ofta omtalas, hafva mycken likhet med de i Hedniska tiden brukliga Fostbrödralag. Ett Gille var nämligen en förening mellan flere Personer, andeliga och verldsliga, män och qvinnor, till utöfvande af vissa Religions pligter, men framför allt till inbördes hjelp och försvar, på en tid då lagarnes försvar ofta var vanmägtigt. De stiftades merendels till något Helgons ära, och Sammankomsterne firades med messa och glada måltider, som ofta gränsade till öfverflöd.

40 dagars aflat *). Sjelfva Gilleshuset torde hafva legat på samma rum, der nu ett litet hemman, Gillestugan benämdt, är beläget. Gillesmaden, en liten sidländ äng i Ljunghems Socken, lärer ock blifvit räknad ibland Gillestugans tillhörigheter. Nämnde hemman har sedermera tillhört Edåsa kyrka ända till år 1695, då det genom en rättegång blef vunnit derifrån och lagdt under Frälset.

Strax nedanför Gillestugan fins en Offerkälla, der ett skönt och klart vatten framrinner. Men offrandet härstädes har längesedan uphört.

Emillan Dala och Ljunghem ligger den så kallade Heliga Ingemo källa, som i synnerhet bland Allmogen varit rycktbar för sitt hälsogifvande vatten. År 1681 infordrades af Biskopen i Skara, A. A. Omenius, som då var stadd på visitation i Dala, en sannfärdig berättelse om Qvinnan Ingemo, som här i förra tider vistats, samt om den Källan och Lunden, som kallas Ingemo-Källa och Lund. Denna berättelse finnes i Skara Consistorii Arkiv och lyder således: „Af våre förfäder hafva vi hört, att den „samma Ingemo hafver i sin tid varit hållen „för en helig qvinna och hafver på det rum-

*) Detta Bref finnes aftryckt i Prof. Fants Disp. de Conviviis Sacris P. II. sid. 28.

„met blifvit död och begrafven, der källan „och lunden nu är; men hennes lik sedan „fördt derifrån och på Dala kyrkogård be„grafvet. Källan anbelangande, så är hon „uti Ljunghems Socken, men Lunden är uti „Dala Socken. Och har uti många tider va„rit vidskepelse brukad vid samma källa och „lund, men mer i förriga tider än nu, så„lunda nämnligen, att de först gått några „resor omkring lunden, och sedan till käl„lan, somlige hafva druckit af dess vatten, „men somlige hafva tvättat sig deruti och „strax offrat något i källan, antingen pen„ningar eller något annat, såsom nålar, ha„kar, eller ock ett stycke bröd och återigen „gått uti lunden, der vid en stubbe fallit på „knä, gjort sin bön och sedan uppå stub„ben offrat några kläder, dem de sjuke män„niskor förr hafva brukat. Uti vår tid haf„va vi försport många utan vidskepelse „dricka af det vattnet och tvätta sig deruti, „det vi ock nu på nästförlidne Pingesdags„natt med våra ögon hafva sett; hvarföre „ock i förrige tider hafver fallit mer offer „hos källan stundom 2 d:lr k:mt, stundom „mindre, men denna gång allenast 9 öre k:mt. „Att detta är sannfärdigt, kunna vi med vå„ra namn och bomärken intyga. Dala den „23 Maji anno 1681. Olof Torbjörnsson, „Håka Jonsson, Svening Håkansson m. fl.

Dessutom har en särskild Bön att läsa vid källan varit författad, så lydande:

Bön

„Fördenskull är jag kommen hit
„Att söka hjelp med största flit,
„Vid denna brunn och denna lund,
„Som mången gör i denna stund.
„Dess heliga vatten jag dricker in,
„Så ock bestryker skadan min.
„Med knäfall för St. Ingemo tjäll
„Gör jag min bön i denna qväll,
„Och hoppas på de Heligas Nåd,
„Af hvilkom vist hjelp kommer från,
„Tre resor Lunden går jag omkring,
„Mitt lilla Offer uti den ring
„Nedlägger jag tacknämmelig
„Och beder de låta behaga sig.
„Min sorg att lindra dag från dag.
„Min lust att komma i förra lag.“

Trenne strömmar äro här, nämnligen: Tidan, Ösan och Djuran.

En Hälsobrunn finnes i Wärsås Socken i Djursätra Bys åkergärde, som af flere både inom och utom Församligen nyttjas.

Jordmånen är till största delen bättre eller sämre lera. Klapurjord, sand, gäsjord

tillika med någon mylla finnes äfven på sina ställen. Åkerjorden ligger merendels kullrig och sluttande, så att vattnet har sitt fria aflopp; men der jorden ligger mera jämnt, afledes vattnet genom diken. Åkern ligger i tredingsträde öfverallt. Korn sås icke mycket, dock synes det vara tjenligare för Walora och Wärsås än för Ljunghem och Edåsa, der jorden består af kärr-sand- och gäsjord. En ringa del af bönor och ärter utsås, de förra på de sidläntaste ställen och de senare på hårdaste leran.

Utsädet på hemmanet, som är olika efter åkerjordens godhet, kan per medium tagas till råg 7 t:r, hvete ¼ och hafra 15 t:r. Afkastningen blifver i goda år: af rågen 6 a 10:de, och af hafran 5:te till 7:de kornet. Hvit- och rotkål planteras här till myckenhet.

Ängmarken är ganska mager och på få ställen svarande emot åkerjorden, hvilket kommer deraf, a) att den alldrig som åkerjorden, uptages, dikas, gödes och besås. b) att kreaturen utsläppas på ängarne för bittida om våren och efter afbergningen få på dem kringstryka till sena hösten, då ängarne, såsom af höstregnet och årstiden redan våta sumpiga och lösa, varda uptrampade. Dessa olägenheter kunna ej afhjelpas, så länge den idoge och omtänksamme har sina ängar i samfällighet med den late och håglöse.

På några ställen, der ängarne blifvit med lika ömhet skötte, som åkrarne, har klöfversädet med framgång blifvit försökt *).

Medeläringen af ängen på hemmanet är 60 a 70 Wadsbokorgar hö. Mulbetet är i skogstrakterne ganska svagt. Likväl drifves Boskapsskötseln i allmänhet med den framgång, att till och med 30 nötkreatur kunna på hel gården underhållas. Svinkreaturen vårdas med all sorgfällighet, att Landtmannen årligen försäljer många skeppund fläsk till Handlande från Ulricehamn och Borås.

Skogen är delad hemmanen emillan och vårdas af de fleste mycket väl. Tjärubränner-ier äro till husbehof allmänna, äfvensom beck i följe häraf tillverkas, men härtill användes icke någon mogen och rak skog, utan krokige träd och gårtallar, samt mäst rötter efter afhuggne furuträd, dem allmogen kallar törerötter.

Ett Tegelbruk är på Wretaholm i Edåsa Socken, därest både mur- och taktegel tillverkas. Några Såg- och Mjölqvarnar finnas

*) På gammal väl odlad jord kan det skördas 2:ne gånger om året och bägge gångerne hinna till 5 a 6 qvarters högd. Ett tunneland af denna beskaffenhet gifver 24 wadsbo-korgar ock ett skålpunds utsäde ger vid aftröskningen 28 till 30 skålp. klöfverfrö.

härstädes, men hvilka likväl för brist på vatten icke kunna gå hela året igenom.

Uti handaslöjder är Landtmannen här väl öfvad, men desse idkas föga mer än till husbehof och alldrig så, att åkerbruket härigenom blifver lidande.

Handelsämnen äro Spannmål och Viktualier, hvilka senare Landtboen understundom transporterar till Hofva, Kristinehamn, Örebro, ja äfven till Arboga, och får då sin resa gemenligen väl betald.

Foglås.

Eller, som det i äldre Handlingar kallas, *Fogelås*, Kongl. Pastorat, belägit i Kåkinds Härad och Höjentorps Fögderi, består af 2:ne Socknar: *Foglås*, $76\frac{1}{4}$ och *Hjo* Socken $20\frac{1}{2}$, Summa $96\frac{3}{4}$ Hemman, samt af *Hjo Stad*.

Folkmängden i hela Församlingen var år 1810, 2806 personer.

Moderkyrkan *Foglås* ligger nästan treåttondedels mil från Hjo. Här är stapel med 3:ne klåckor och ett Orgverk. På norra si-

dan af Kyrkan är Grefliga Stackelbergska Grafven.

Södra delen af Foglås Socken har dessutom särskild kyrka, Kapellet kallad. Den är af trä, anlagd på 1680:talet, och har 2:ne klåckor samt ett litet Orgverk.

Hjo Kyrka, är $35\frac{1}{4}$ mil från Stockholm, $17\frac{1}{2}$ från Götheborg och 5 från Skara, var fordom af trä; men i tanka att framdeles bygga henne af sten, hade Socknen redan upfört koret af detta byggnadsämne, då denna kyrka tillika med en del af Staden genom vådeld afbrann i April 1794. Nu är en vacker kyrka af tegel upförd. Midt på södra väggen är Torn, i hvars nedra del Orgverk är inrättadt: gent emot Tornet är Sakristia med upgång till Predikstolen. Kyrkan äger 2:ne klåckor.

En annan kyrka, *Nykyrkan* kallad, har legat vid skillnaden mellan Kåkinds och Wartofta Härad, ej långt från sjön Wettern. Der hölls Gudstjenst blott på de så kallade Apostledagar och Fjerdedagar. Dop och Brudvigsel förrättades der äfven, men icke Nattvardsgång och begrafningar. Denna kyrka, som äfven var en Offerkyrka, blef, med nämnde Helgedagars indragande, raserad.

Hjo Stad är belägen vid sjön Wettern, och förmenes redan under hedniska tiden

hafva varit en handelsplats. Från år 1560 till 1618 var denna trakt af Westergötland merendels förenad till ett Hertigdöme med Östergötland, under Hertigarne Magnus och Johan *), och Hjo stad torde för kommunikationen skull mellan dessa Landskap, då för tiden haft större rörelse än nu **). Hertig Johan lät med stor kostnad anlägga en brygga från landet flera famnar uti sjön, der den så kallade Hjo-ån har sitt utlopp, och är ej osannolikt, att här den tiden kunnat inrymmas större i Wettern seglande båtar, från 20 till 90 skeppunds drägt. Den här befintlige så kallade Hamn måste ock utan tvifvel hafva varit bättre innan det så kallade Badstuguskäret, en åttondedels mil öster ut från staden, som troligen utgjorde en fortsättning af den söder om staden framskjutande udde, Spakås-udden kallad, blef af Wetterns starka svall bortfrätt, hvaraf nu endast en vidsträckt stenmassa är öfrig, som dels synbar öfver vattenytan, dels dold derunder, stundom förorsakar de sjöfarande mycken olä-

*) Se Prof. Tidgrens Westergöthlands historia s. 251 254.

**) I ett Kongl. Bref af den 7 Febr. 1582 stadgas, att all Räntespannemål skulle erläggas efter Hjo kopparskäppa, samt Skara och Orreholms mål,

genhet. Nu för tiden idkas här sjöfart med båtar, som kunna bära 16 a 20 personer, och besökes i handelsvägen Wadstena och Jönköping, och någon gång Askersund. Göta kanal skall förmodligen medföra fördelar äfven för denna Stad, ehuru större fartyg ej synas kunna komma honom närmare än till en fjerdedels mils afstånd.

Staden är bland de minsta i Riket. Dess Folkmängd var 1810 blott 405 personer. Den har 62:dra Numern bland Rikets Städer, och förer i sitt Sigill en Båt med nedfälldt Segel. Den består af 4 Qvarter med irreguliera gator, och bibehåller en gammal indelning af 40 så kallade Gårdar, utgörande 38 Tomter. Dess Privilegier konfirmerades och ökades af K. Gustaf Adolph 1620 och blef antingen då, eller något sednare, Jord till Staden donerad, bestående af hemmanen Martorp, Weken, Rorstorp och Höfventorp. Staden håller marknad den 4 Maji, den 16 Sept. och den 26 Nov. Men i öfrigt täfla Handtverkerierne och åkerbruket om hedern att vara invånarnes hufvudnäring. Af de förra hafva Garfvare- Hattmakare- och Kopparslagare- professionerna nu för tiden många och äfven godkända idkare. Utsädet för hela Staden utgör 60 a 70 tunnor råg och dubbelt så mycket hafra. Jordmånen består

mäst af sand, och gifver från 3 till 6:te kornet. Potäter planteras i myckenhet. Jorden åtföljer icke tomterna, utan kan säljas derifrån. Skogen allena skulle ej kunna abalieneras, men likväl har man äfven sett exempel derpå i sednare tider.

Assessor Tuneld säger i sin Geografi, att Fiske utgör en näringsgren för invånarne i Hjo; men för närvarande idkas här föga något fiske på annat sätt, än att några bland Allmogen från Undenäs församling, och äfven från Östergötland, infinna sig här i Junii och Julii månader, för att fånga på krok Lax och Röding, samt med nät Siklöger, dock ej till någon mängd.

Utan för södra Tullporten bredevid sjöstranden är en liten backe, kallad Kossackbacken, hvaräst, då sand der hemtades till Kyrkobyggnaden, lemningar af flere människokroppar upgräfdes. De fleste af de 25 Ryska fångar, hvilka hitkommo efter slaget vid Narva, och af Hjo stad skulle vårdas, synas här hafva aflidit, och i nämnde backe blifvit begrafne.

Man berättar, att K. Carl XII, då han år 1716 skulle möta sin syster, sedermera Drottning Ulrica Eleonora, i Wadstena, ankom inkognito till Hjo ridande. Utan att

gå in i något hus, tog han endast liten hvila lutad mot ett lågt Stugutak, med armarne lagda under hufvudet, till dess Roddarne voro i ordning, hvilka i en liten båt öfverförde Konungen till den på östra landet gent emot Hjo liggande Sjögästgifvaregården Hästholmen.

Säterier äro i Foglås Socken: *Almenäs* $4\frac{1}{2}$, har vacker belägenhet vid Wettern; ett kostbart Stenhus 75 alnar långt, 24 alnar bredt och 3 våningar högt, byggdt af nuvarande egarens, Kammarherren Grefve Ad. Stackelbergs Farfar, Generalen och Kommendören Gr. W. R. Stackelberg; en trägård en åttondedels mil lång; vid pass 240 tunnland öppen åkerjord, indelad i 7 gärden, till cirkulation. Här vinterfödas 130 nötkreatur, 120 får samt 12 hästar. Vid gården är husbehofsqvarn och såg, husbehofs kniphammar och ett godt tegelbruk. Hit hörer ock skog af alla slag.

Hjellö 3 mantal, med inlagde Moanäs och Jubberud, 2, är förträffligen väl byggdt; karaktersbyggnaden och flyglarne äro alle af sten. En Wattenkonst är midt på gården. En vacker trägård är anlagd ut med sjön Wettern. Hit hörer ock ett halft Frälsehemman Södra Trollebo, som är inlagdt under Säteriet; hvilket är fördelagtigt och eger för-

träfflig skog samt en såg- och mjölqvarn. Egare är Ryttmäst. C. Lind af Hageby.

Erlandstorp 1, eges af Enkefru Löjtnantskan Brita Kr. Ståhle och dotter.

Carlsberg eller *Storegården* $\frac{1}{2}$, med *Ruder* $\frac{1}{2}$, eges af Ryttmästaren A. G. Gillner. Till det förra hörer en såg- och mjölqvarn.

I Hjo Socken äro belägne:

Sjöbonäs 1, berustadt Säteri med derunder afhyste Annebygd 1, hvarmed till ett sambruk är förenadt Skatte-Rusthållet Gate 1. Åkren är indelad i 10 gärden till cirkulation, hvaraf år 1813 voro besådde 5 st. med klöfver och Timotei, 1 med råg, circa 12 t:r, 3 med vårsäd och 1 var i träde. Här är en rymlig trägård, en mjölqvarn och skog af alla slag. Egare är Kabinetts-Secreteraren Baron G. Adlersvärd.

Grenebol 1. Frälse-Säteri, eges af Löjtnanten Jon. Klingstedt.

Boställen äro: *Kyrkoherde-Bostället* 1, som med sina egor går intill Wettern, har 25 tunnors årligt utsäde, 130 lass hö och löfskog af alla slag.

Kapellansboställe är *Södertorp Westergården* $\frac{1}{2}$, af vacker belägenhet och försvarlig godhet.

År 1689 förordnade K. Carl XI, på Hjo Borgerskaps begäran, att en af Kapellanerna skulle bo uti Hjo, på Kyrkoherdens derva-

rande Stomjord. Hvilket verkställdes, och har Tomtplatsen i sednare tider blifvit, på Församlingens bekostnad, med nödig åbyggnad försedd.

I Hjo är äfven en publik Skola, inrättad i stöd af Hertigens, sedermera K. Carl IX:s Bref d. 12 Maji 1597, hvarigenom 5 pund spannemål blefvo förunnade Skolmästaren i lön. Dess lön är nuförtiden 10½ tunnor Kronotionde, samt omkring 11 R:dlr i penningar; men Embetshus saknas ännu.

Islerya 1, i Foglås Socken, är Stabs-Löjtnants Boställe.

Jordmånen i Församlingen är till största delen sand och sandmylla, och på några få ställen lera. Plog och krok brukas ömsom, efter jordmånens olika beskaffenhet. Utsädet är på de bättre hemman 8 a 10 tunnor höstsäd, och dubbelt så mycket vårsäd; afkastningen af råg 5-8 kornet och af hafra, 3-5. Ärter, korn och hvete sås till knappt husbehof. Hö erhålles från 80 till 140 lass på helt hemman. — Foglås, Kapellets och Hjo Landssocken hafva hvardera sitt Spannmålsmagasin.

Boskaps och Fårskötseln drifves med all flit: äfven Biskötseln och Humleplanteringen på flera ställen.

Inom Församlingen finnes i enskildes ego ansenlig löf- och barrskog, som gifver inva-

narne utvägar till förtjenst genom laggkärils, vagnars och slädars förfärdigande, samt flera handaslöjder.

En fjerdedels mil i väster från Hjo finnes en liten sjö, *Mullsjön* kallad, hvari idkas ett obetydligt fiske. Härifrån kommer den så kallade Hjo-ån, som vid Staden utlöper i Wettern, sedan hon på sin korrta väg satt i rörelse 5 skattlagda mjölqvarnar, en sågqvarn, en spikhammar, samt en Bark-Skinn- och Wallmars-stamp.

Ett *Tegelbruk* finnes vid Bårbäck, och ett dito på Nygårdens egor i Hjo Socken, samt en *Kalkugn* vid Lunnebacka i södra Foglås.

Fröjereds

Konsistoriella Pastorat, i Wartofta Härad och Fögderi samt Dimbo Tingslag, innefattar 3:ne Socknar: *Fröjered* $17\frac{1}{16}$, *Korsberga* $20\frac{5}{8}$ och *Fridene* *) $12\frac{1}{4}$, Summa $51\frac{1}{16}$

*) *Fröjered* eller *Fröjaryd*, af *Fröja* eller *Frigga* Frids- och Kärleks Gudinnan, och *ryd*, en koja, som uppbygges i skogsmarken, der skogen är bortröjd *Fridene* eller *Frieved*, Fröjas eller Friggas hed.

förmedlade hemman. Folkmängden var 1750, 1604 och 1810, 1889 personer.

Moderkyrkan *Fröjered*, hvarifrån är 2½ mil till Sköfde, 1¼ till Hjo och 5 mil till Skara, har stapel och 2 klåckor.

Korsberga är träkyrka, likaledes med stapel och 2 klåckor.

Fridene kyrka, som är ombyggd 1805 och försedd med stentorn, har jämväl 2:ne klåckor.

Ett Säteri är i Fröjereds Socken, nämnligen: *Svenstorp* 1, hvaräst cirkulationsbruk är inrättadt; eges af Ryttmästaren Friherre Fr. von Essen till Kaflås, men bebos och disponeras af ÖfverstLöjtnanten R. S. O. Grefve C. Frölich.

I Korsberga Socken äro följande Säterier belägne: *Danmarka* 2, har lerblandad jordmån och tillräcklig skog; eges och bebos af Löjtnanten Fr. von Hackvitz.

Karstorp 2⅛, har åkerjord af bördig lera, som är indelad i tredingsträden. Hit hörer en Mjölqvarn med 2 par stenar, en Sågqvarn och Tegelbruk, hvaräst tegel af alla slag tillverkas; egare är Löjtnanten P. Lagerberg.

Solberga 1, och *Styrshult* 1; bägge af bördig jordmån, egas och brukas af ÖfverJägmästaren Gyllensvärd.

St. Hamrum 1 1/2, har god åkerjord, qvarn med 2 par stenar, jämväl sågqvarn; eges af Löjtnanten C. Hager.

Sôran 1/2, som består af mycket god jordmån, brukas i cirkulation, samt eges och bebos af förenämnde Löjtnant Hager.

Stora Stallerhult ett halft, och *Lilla dito* ett halft, ega, hvardera, 4 väl odlade gärden, samt tillräcklig skog; egare till det förra är f. d. Riksdagsman Lars Svensson och till det sednare Sven Jansson och Lars Svensson.

Djurahult 1/4, i Fridene, har tillräcklig skog; egare är Kyrkoherden, Prosten Magister N. Kullberg i Falköping.

Boställen äro: *Kyrkoherde Bostället* 1, hvars jordmån består mäst af sandmylla; åkerbruket är inskränkt, ängen bättre; hit hörer en tullqvarn af 2 par stenar; skogen är tillräcklig för behofvet.

Kantebo ett halft, KapellansBoställe, är litet och saknar skog.

Tjustorp 1, i Fridene, LöjtnantsBoställe vid Kongl. Skaraborgs Regemente, är ett ganska godt hemman och på 30 år borttarrenderadt till ÖfverJägmästaren Gyllensvärd.

Wåbjörntorp 1, i Fridene, FändricksBoställe vid Kongl. Westgöta Regemente, eger 27 tunnland åker i cirkulationsbruk, och skog

till nödtorft; innehafves och disponeras af Kaptenen Grefve Fr. Sparre.

Anneforss ManufakturBruk, mera kändt under namn af Fröjereds Bruk, och ej långt ifrån kyrkan beläget, har privilegier af år 1760; här smidas alla slags spik, beslag till allahanda åker- och körredskap, spadar, järnstörar m. fl. Tvänne järnplåthamrar med en härd äro under ett tak; åren 1764 och 1765 ärhöll det privilegier, stadfästade till 500 Skeppunds Plåtsmide. Hit höra en skattlagd mjölqvarn af 3 par stenar i samma ström, litet ofvanföre Bruket och ett enbladigt sågverk i samma fall, alle i Ån Tidan belägne. Egare är Ryttmästaren Baron Fr. von Essen till Kaflås.

Wid Anneforss Bruk är, genom Egarens frikostighet, en vacker Skol-inrättning grundlagd.

Spannmåls-Magasin finnes i alla 3 Socknarna.

Ehuru Församlingen är i Skogsbyggd belägen, och således Handaslögder här idkas; drifves dock äfven åkerbruket med tillbörlig flit. Fridene Socken berömmes för hvete. En och annan odlar äfven lin öfver eget behof.

Kyrkefalla

Konsistoriella Pastorat, som utgör medlersta delen af Kåkinds Härad, innefattar 2 Socknar: *Kyrkefalla* $43\frac{1}{16}$ och *Mofalla* $9\frac{3}{4}$ Summa $53\frac{1}{16}$ förmedlade hemman. Folkmängden var 1750. 1578 och år 1810. . . . Personer.

Moderkyrkan *Kyrkefalla* är nu mera, ehuru tillbyggd 1736, i anseende till Socknens Folkmängd nog liten. Kyrkan är af grof gråsten med ett år 1775 upfördt torn af trä, hvari slagur och 2:ne klåckor finnas.

Mofalla kyrka af trä, är gammal och förfallen. Här är stapel, hvari hänga 2 klåckor.

Säterier äro: *Ingelsby* 1, *Assarby* 1, och *Pökan* 1, egas af Löjtnanten Baron M. G. Leijonsköld. Det förrstnämnde, som har god åbyggnad och vacker belägenhet vid ån Tidan, brukas af Egaren sjelf, som genom rothuggning och ängvalls upplöjning ökat åkerjorden och indelat den i 5 särskildte gärden. Med tillhjelp af klöfver och vicker, som cirkulationsvis odlas, födas 50 boskapskreatur. Jordmånen är mer och mindre bördig lera. På Säteriets grund finnes en mjölqvarn med 2:ne par stenar för grof- och 1 dito för siktmäld. Assarby och Pökan, som brukas af Bönder till hälften, äro det förra bland de

bättre i Församlingen, det senare bland de svagare hemman och har på sin grund en enbladig sågqvarn. Ingelsby och Assarby hafva ganska obetydlig skog, Pökan till byggnad och vedbrand nödtorftig.

Ruder 1, som brukas tillsammans med Ruder Norrgården 1 skatte hemman, eges af HofJunkaren G. Silfverstråhle och arrenderas af dess Dotter EnkeFru Kaptenskan Printzensköld. Åkern, som består af sand och sandmylla, samt närmast Tidan af hård lera, är i circulationsbruk uti fyra gärden, af hvilka det ena besås med klöfver. Ängen är betydlig. 100 boskapskreatur kunna födas. Skogen är ganska vidsträckt och väl vårdad. *Hagåsen* ¼ Säteri under Ruder är både i anseende till åker och äng bland de svagare hemman. Detta Säteri har ingen skog.

Tideberg ett halft, som eges af EnkeFriherrinnan v. Knorring född Haji, har med sina från KronoAllmänningen Stöpen ärhållne och gården tillagde intägter, i anseende till sitt hemmantal, vidsträckta och någorlunda goda egor både till åker, äng och bete, men ingen skog. Fyra särskilde enstaka Fjärdingar af Frälsenatur innom Socknen, hvilka hafva vacker skog, höra till Säteriet, på hvars grund äfven en qvarn med 2 par stenar och en husbehofs såg finnas. Dess vackra byggnad är upförd på aflidne Löjtnanten

Pettersohns föranstaltande, hvilken ock härstädes infört cirkulationsbruk.

Dessutom förtjena att anmärkas:

Nol Årberg 1 Skattehemman, hvarmed *Sör Årberg* 1 dito Frälse blifvit förenadt. Dessa hemman äro af nu varande Egaren Majoren R. S. O. J. Delavall förskönade och försedde med en ny större karaktersbyggning af trä, ny trägård m. m. Belägenheten är vacker vid ån Tidan, som här delar sig i 2 grenar och gör 2 broar nödvändiga. Åkerbruket har på dessa 2:ne hemman och Häggetorp 1 Skatte, hvilka äro i sambruk, blifvit genom odling och cirkulation i 6 gärden ansenligt utvidgadt. De hafva omkring 180 tunneland öpen jord och gifva i gynnsamma år 600 tunnor spannemål.

På NolÅrbergs egor anlades år 1726 *Årbergs Bruk* med 2:ne Härdar och 600 Skeppund Smide. Kohlbehofvet måste nu, då kohl icke i orten kunna för billigt pris få köpas ej heller några recognitionsskogar finnas, fyllas från skogarne af egna Bruket underlagde Hemman i Kyrkefalla, Ransbergs och Breviks Socknar. Desse skogars areala vidd lärer vara emellan 4000 a 5000 tunneland. Tackjernet hämtas från Askersund öfver Wettern och sedan från Lastageplatsen Brevik $1\frac{1}{2}$ mil till Bruket. Stångjärnet, som finner mycken afsättning i orten,

föres till Mariestad $4\frac{1}{2}$ mil och derifrån öfver Wenern till Götheborg. En enbladig Såg och en Husbehofsqvarn hörer dessutom hit.

Boställen äro: *Friggesby* 1, Andre Majorens Boställe vid K. Skaraborgs Regemente, innehafves af Majoren L. Ruthensköld och arrenderas af Löjtnanten Baron M. G. Leyonsköld. F. d. Indelningshafvaren, nu mera OfverstLöjtnanten R. S. O. Grefve C. Frölich har förtjensten af jordens indelning i 5 gärden och i allmänhet af boställets i ordning sättande. Jorden, som består af hård så kallad björklera, gifver icke sällan missväxt. Ängen är försvarlig, betet godt; skogen otillräcklig till byggnad, nödtorftig till vedbrand.

Kyrkoherde-Bostället 1, har försvarlig åker och äng, tillräcklig skog och arbetare; hit hörer *Pickatorp* $\frac{1}{4}$, skänkt till Bostället år 1618 af Hertig Johan af Östergötland, hvilket är både till åker och äng bland de svagare hemman.

Sandryder $\frac{1}{2}$, i Mofalla Socken, är Kapellansboställe.

Åkerjorden på Allmogens hemman är i allmänhet indelad i 3:ne Gärden, af hvilka ett trädes, ett besås med Larsmässoråg samt något hvete och ett med hafra samt något ärter.

Lin odlas och trifves i synnerhet uti norra trakten. Vanliga jordfrukter, och framför allt potäter, cultiveras med framgång på den lösare jorden.

Jordmånen är, såsom vanligen i skogsbyggd, af mycket olika beskaffenhet. De hemman, som med sina egor omgifva ån Tidans bägge stränder, hafva mer och mindre bördig lera och gifva i goda år vacker afkastning. Andra, hvilkas sträckning går på något afstånd från densamma, hafva mera lös jord, ler- eller sandmylla, och äro mindre underkastade missväxt, men äfven i bättre år mindre gifvande än de förre. Norra traktens hemman, såsom bestående af kall och svag jord, lida merendels missväxt på det ena eller andra sädesslaget, äfven som södra, der sand är den rådande jordarten. Afkastningen är efter denna betydliga olikhet ganska skiljaktig. På de bättre kan räknas 8:de kornet af höstutsädet och 4:de af vårutsädet.

Boskapsafveln kan icke anses vara af någon betydenhet. Fåren utdö oftast efter kalla och våta somrar.

Ängarne äro i allmänhet med löfskog beväxte, mosslupne och litet gifvande; betet magert.

Utom de redan nämnde Qvarnar under Ingelsby, Tideberg och Årberg, finnas Pökaqvarn, Kronoqvarn kallad, helt nära Ingelsby qvarn, med 2 par stenar och 6 andra i mindre vattudrag dels till tulltägt, dels till husbehof, samt 5 sågqvarnar, hvilka endast gå höst och vår.

Ifrån år 1785, då hela Församlingens folkmängd var 1707 personer, har folkökningen varit i jämnt tilltagande. I samma förhållande har äfven åkerbruket stigit. Hemmanen hafva blifvit delade i smärre delar, ända till 24 och 32:delar. Omtankan att odla och förbättra har blifvit väckt. En hemmansdel, på hvilken för 30 år sedan ett enda hushåll fann sitt underhåll, föder nu fyra. Oländig mark säljes eller uplåtes på vissa vilkor till arbetsfört folk, rödjes, odlas, bebygges och förvandlar sig slutligen til ett dagsverkstorp. — Genom den till odling uplåtna skoglösa delen af Krono-Allmänningen *Stöpen*, som ligger inom Församlingen, upkomma nya hushåll. — Med någorlunda visshet kan påstås, att i Församlingen skulle produceras så mycket spannemål, som är svarande emot folkmängdens behof, om icke brännvinsbränning, som i skogsorter vanligen till större qvantitet utöfvas, gjorde införsel deraf nödvändigt.

Skogen *) utgör denna ortens egentliga export-vara. Nästan alla både bönder, torpare och bakstugusittare drifva köpenskap med skogseffecter. De, hvilkas hemman härpå hafva tillgång, använda vintermånaderna till sågtimmers fällande och framkörande till sågarne, hösten till kolning och den lediga delen af vår- och sommartiden att bortföra bräder och kol till Skara och Falbygden, jämväl i senare åren till någon af stationerne vid Göta Kanal. — De öfrige köpa antingen skog eller bräder och kol för att borrtfrakta. — Nästan alla förfärdiga laggkäril för att sälja i Skara och Lidköping eller utbyta mot spannemål på Falbyggden. Härigenom insamlas, då vintrarne äro gynsamme för skogsrörelsen, betydliga summor **).

*) Af skogar, som finnas innom Församlingen, utmärker sig det så kallade *Hertsberget*, såsom skogrikast. Största delen af de hemman, till antalet 20, som deri äga lotter, hafva tillgång på timmer och sågbläckar. Hvarje oförmedladt hemmans skogsdel utgör 388 geometriska tunneland. Krono-Allmänningen *Stöpen*, som sträcker sig, enligt år 1690 satte råmärken, än de till Tidan, är till det mästa uthuggen samt till intägter och upodlningar uplåten.

**) Ett enda Rusthåll med egen Sågqvarn afslöt tade år 1812 Kontrakt om 200 tolfter bräders lefverande till Göta Kanal Bolag.

Magasiner finnas i bägge Socknarne, hvilka för det närvarande äga en fond af omkring 50 tunnor råg och 80 dito hafra.

Acklinga

Kongl. Pastorat, i Wartofta Härad, Dimbo Tingslag samt Wartofta Fögderi, innefattar 3:ne Socknar: *Acklinga* 15, *Ångarp* eller *Agnetorp* $21\frac{7}{8}$ och *Baltak* $12\frac{1}{4}$, Summa $48\frac{1}{8}$ förmedlade hemman. Folkmängden var år 1775, 1340 och år 1810, 1412.

Moderkyrkan *Acklinga* byggd 1778, är i närvarande skick stor, ljus och prydlig med torn, byggdt 1791, hvari hänga 2:ne klåckor. Afståndet är från Skara 4, från Sköfde $2\frac{1}{2}$, Jönköping $5\frac{1}{4}$ mil.

Ångarps kyrka är byggd 1753. Stapeln, hvari hänga 2:ne klåckor, är upförd af grofva ekebjelkar år 1705.

Baltaks kyrka är gammal, byggd, efter sägen, på en Godsegares, benämnd Baltes, egen bekostnad, af hvilken den äfven skall bekommit namn; har fordom haft torn, men som det i förra seklet blef skadadt af åskan, så nedtogs det och kyrkans 2:ne klåckar häng-

des uti stapel. Den bild, som står uthuggen i sten i miniatur på kyrkans västra gafvel, säges vara Baltes. En Bonde, And. Jonsson i Qvarnegården Madäng har till kyrkan skänkt ett fjerdedels mantal, hvaraf utsatt skatt 3 R:dlr 16 sl. banko årligen tillfaller kyrkan med vilkor att hon ej får raseras.

Säterier äro:

Tidaholm $3\frac{15}{16}$ i Ångarps Socken nära kyrkan, beläget fordom på en holme i ån Tidan, hvaraf gamla namnet *Holmagården* och det nya *Tidaholm* leder sitt ursprung, är af nu varande Egaren, Hofmarskalken R. S. O. Baron P. A. Rudbeck, sedan gården på 1780-talet afbrann, flyttadt öfver ån på en rymligare plats; är väl bebyggdt med 4 flyglar, 2 af sten och 2 af trä, utvändigt rappade med fast murbruk, har en vacker Trägård, på Engelskt sätt anlagd. En betydlig allée är här planterad af lind, lönn, ask, asp, al och björk efter jordmånens beskaffenhet. Rådande jordmånen är sandmylla. Åkern, 47 t:e 8 kappeland, är fördelad i 4 gärden, hvilka, med otrolig stenbrytning upröjde och med flere 100 famnars stenmur innestängde, besås med 8 a 9 tunnor råg och vårsäd i proportion; hvilket utsäde synes vara litet i anseende till hemmantalet; men nu varande Egaren har anlagt flere tunneland stenig åker-

jord till planterhagar, i hvilka nu växer vacker björkskog. Ängen, 174 tunneland, gifver 4 a 500 stackar hö. Här är godt bete, mycken och vacker både barr- och löfskog, till 887 t:e 17 kappeland. Omkring 50 boskapskreatur födas, utom hästar och får. Hit hörer Tullqvarn med 2 par stenar, en Sågqvarn, privilegierad för Oltorps Alunverk, en hushehofs Såg, en Ämneshärd med hammar privilegierad på 50 skeppunds ämnessmide af åtskilliga slag samt Manufakturssmide till 250 sk:pd, en Knip- och en Spikhammar på en så kallad Stock, samt Räckhammar med tillhörande 2:ne ässjor. Med yttersta drift och besked verkställas här allehanda Manufaktur-smiden. Tegelbruk, Bränneri och en Ria efter Frälse-Inspektoren Björkmans planritning, äro här äfven anlagde och alltsammans af nu varande Egaren med skicklighet och ospard kostnad inrättadt och nybyggdt *).

Ramstorp $1\frac{1}{4}$, hvaraf 1 är Säteri, en åttondedels mil från Tidaholm, har åker, 68 tun-

*) På 1600:talet voro Adeliga Familllerne Papegoija och Dykert egare af Tidaholm och Ramstorp. Derefter egdes de af General-Löjtnanten och Landshöfdingen öfver Jönköpings Län, J. v. Mentzer, Lagman Braunerhjelm och nu varande Egares Fader, ÖfverStåthållaren Kommendören med stora korset af K. Svärds Orden Baron T. G. Rudbeck.

neland, af lera och sandmylla, af hvilka, indelade i 8 gärden, hvartdera besås med omkring 8 tunnor råg samt korn och hafra i proportion. Ängen, 83 tunneland, gifver omkring 300 stackar hö, utom en myckenhet klöfver; här födas 40 a 50 boskapskreatur, 2 a 3 hästar och flere får. Här är vacker skog, 292: 26, af barr- och löfträd. Åbygnaden är ej större än som behöfves för tjenstefolket. Denna egendom är bortarrenderad för 700 R:dr B:ko. Egare Hofmarskalken m. m. Herr Baron Rudbeck.

Balteberg 3, hvaraf $1\frac{3}{8}$ är Säteri, likaledes $\frac{1}{2}$ mil från Tidaholm, och tillhörigt samme ägare. Här utsås i 3 gärden, bestående af sand och sandmylla, 12 a 15 tunnor råg och vårsäd i proportion. Till äng har efter enskiftet ej blifvit odlat mer än till 100 st. hö; 20 a 30 nötkreatur och 2 hästar födas här. Hit hörer nödig skog.

Innom denna Församling äro 18 Boställen belägne, bland hvilka må nämnas: *Uddestorp* och *Herrstorp* $\frac{7}{8}$. Kaptens Boställe vid Kongl. Skaraborgs Regemente. Åkern består af sandmylla i tredingsträde. Medelafkastningen lär 70 a 80 tunnor säd; ängen gifver omkring 200 st. hö. 20 a 30 nötkreatur; 2 a 3 hästar och flere får födas väl. Bostället har

tillräcklig skog och godt bete. Indelnings hafvaren är Kapten Sal. v. Otter.

Kyrkoherde Bostället 1, med Stommen *Ingemarstorp Ödbogården* $\frac{1}{2}$ och *Hagården Baltak* $\frac{1}{2}$ *). — Å Bostället är åkerjorden, bestående af ler- och sandmylla, indelad i 3 gärden; utsädet är 9 a 10 tunnor råg och vårsäd i proportion; Ängen är förmånlig, mästadelen bestående af mader, lätt bärgad, ger omkring 200 st. godt hö; 30 a 40 nötkreatur, 3 a 4 hästar och 20 får födas här; betet är försvarligt, till Bostället hörer en illa medfaren skog. Stomhemmanet Ödbogården har vacker och växtelig barrskog.

Köttorp **) $\frac{3}{8}$ i Baltak och *Håsthagen* eller *Hästholmen* $\frac{1}{8}$ i Ångarp, äro Boställen åt Kapellanen. Sand, litet mullblandad, är på Köttorp den rådande jordmånen. Årliga höstutsädet är 3 a 4 tunnor Larsmässoråg. Vår-

*) Tillförne var Stommen Ångarp 1, Prästestomm; men 1790 fick ÖfverStåthållaren Baron T. G. Rudbeck tillstånd af Kongl. Kammar Kollegium att tillbyta sig Stommen emot sine egande hemman, Ödbogården och Hagården, hvilket byte för Indelningshafvaren var förmånligt.

**) Härledes af ett här brukligt ord, *köter* d. ä. hårdt, packadt, rödaktigt sandgrus, hvadan det säkert fordom hetat Kötertorp nu Köttorp.

säden blifver altid svag. Ängen gifver omkring 40 stackar hö. 12 nötkreatur, 2 hästät samt 8 a 10 får kunna här födas. På Hästhagen består åkerjorden af lera, och årliga afkastningen både i säd och hö är i proportion vida förmånligare än på Köttorp, der Kapellanen bor. Begge Boställsdelarne hafva vacker både löf och barrskog.

De öfrige Boställena äro: *Pilagården* 1, Fältväbels Boställe, *Ormebråten* och *Ryttningstorp* $\frac{3}{4}$, likaledes Fältväbels Boställe; *Nol-* och *Lillegården* Acklinga 1, Bataljons Prädikants Boställe, *Dalen* i Ångarp, $\frac{3}{4}$, anslagit till lön åt Pastor och Bataljons Prädikanten vid Kongl. Skaraborgs Regemente, hvaraf de hafva hälften hvardera; *Jernåsen* 1, Mönsterskrifvare-Boställe; *Marbogården*, $\frac{1}{2}$, Sergeant Boställe; *Pehrstorp Söregården*, $\frac{1}{2}$, Furiers Boställe; *Elfstorp Hulegården* $\frac{1}{2}$ Hautboist Boställe; alla vid samma Regemente; *Backegården Baltak* $\frac{3}{4}$ Länsmans Boställe; *Kjettilshem* och *Pehrstorp Hulegården* $\frac{1}{4}$ Trumslagare Boställe m. fl.

Wid Källebacka är en *Hälsobrunn*, som är god och approberad. Den är i flere år med fördel besökd både af Ståndspersoner och Allmoge.

Uti Församlingen är ett *Magasin* uti 2 Härbergen, det ena i Aklinga, det andra i Ångarp, af K. M. i nåder stadfästadt 1765.

Brandstods Förening hafva innom sig sjelfve $18\frac{1}{16}$ hemman ingått år 1779, hvilken nu mera är förnyad.

För att här få en Skolinrättning är förlidet år vid Ångarps Kyrka en ganska vacker byggnad af trä upförd med rymlig Skolsstuga, rum för Skolmästaren, Klåckaren och Fattighjonen samt gemensamt kök utom 2 kamrar på gaflarne. Egaren af Tidaholm har berömligen bekostat alla kontante utgifterne härtill utgörande omkring 700 R:r Rg.

Enskifte förrättades 1805 i Baltaks By, då Hofmarskalken m. m. Herr Baron Rudbeck lät utbryta sine 3:ne i Byn egande hemman, Nolgården eller Balteberg 2 och Storegården 1, hvaraf ofvannämnde enstaka Sätesgård under namn af Balteberg upkommit. Enskifte förrättades äfven 1806 i Acklinga By, hvilket återgick, sedan Herr Baron m. m. Rudbeck fått ett halft hemman derifrån utbrutet. Uti Madängs By är likaledes Enskifte verkställdt, men kommer att stadna vid utbrytningen af de $\frac{1}{4}$ hemman, som Hofmarskalken Baron Rudbeck der eger, hvarefter de öfrige Byemännen sins emellan taga Storskifte.

Hela Församlingen har vacker och växtelig skog, som likväl, isynnerhet af Boställs-

Innehafvare och fjellegande Bönder är illa medfaren. Tidaholms Egare hafver fredat egne skogar, hvarpå finnas både sågblåckar och annat timmer.

Här äro 2:ne Sjöar, *Hyltesjöarne* kallade, hvari fångas Gäddor, Abborrar och Mört. Trenne åar finnas här också: *Tidan*, *Tan* och *Ösan*, hvilken sidstnämnde under den varmare årstiden merendels uttorkar. Uti de 2:ne förrstnämnde äro 7 skattlagde Tullmjölqvarnar med 10 par stenar utom en Sigtqvarn och 3:ne enbladige Tullsågar, som gå året igenom.

Jordmånen är sand och sand-mylla, något lera och på få ställen svartmylla. Af larsmässoråg och hafra, som äro hufvudsäden härstädes, skördar man i medelmåttiga år af den förra 6:te à 7:de och af den senare 4:de och 5:te kornet. Hvete, korn och ärter äro icke tjenlige på denna orten. Åkern delas vanligen i så kalladt tredingsträde. Endast vid Säteriet Ramstorp brukas med framgång cirkulation emillan 8 gärden, hvartdera om 6 tunneland. På få andra ställen i Församlingen kan denna eljest förmånliga method användas. Öfverflödet af sten och oförmågan att undanrödja den jämte det ringa afseende man gör å Boställens häfdande i detta fall vid af- och till-trädes husesyner,

lägger hinder i vägen för den trefne Arbetaren och fredar den late. - - Öfverflödet af sten gör ock att, med undantag af åkerjorden i Acklinga Socken, plogen på få ställen kan med nytta användas. Merendels är ängen icke tillräckligen svarande emot åkern, som gör att på ett helt hemman sällan födas öfver 20 nötkreatur, 2 à 3 hästar och 10 à 12 får. På ett helt hemman är utsädet omkring 5 à 6 tunnor råg och hafra i proportion.

Innevånarne äro i allmänhet välmående, hvilken välmåga mindre torde härledas från ett lönande åkerbruk och boskapsskötsel, än från deras fallenhet till hvarjehanda handarbeten, i afseende hvarpå man knapt kan nämna någon konst eller näring, som ej innom Församlingen har sine mer och mindre kunnige idkare t. e. tjärubrännare, snickare, smeder, svarfvare, gevärsfaktori-smeder, tunnbindare, målare, garfvare, urmakare, guld- och silfverarbetare m. fl. Dock är åkerbruket lönande; och om hafra någon gång köpes, säljes deremot råg.

I hela Pastoratet odlas mycket potäter och hafva på Kyrkoherde-Bostället efter 18 tunnor ärhållits 150 dito. Lin-odling har äfven i senare åren blifvit idkad med den framgång, att man deraf kunnat sälja.

Wid åtskilliga hemman äro små humlegårdar anlagde.

Följande Byar finnas i Församlingen: *Acklinga* 5 hela hemman, *Elfstorp* $4\frac{1}{2}$, *Persstorp* $1\frac{1}{2}$, *Ingemarsstorp* $1\frac{1}{4}$ och *Baltak* 3. Af *Madångs* By höra 3 hela hemman till Acklinga, men $1\frac{7}{8}$ till Daretorps Pastorat.

DARETORPS

Kongl. Pastorat, beläget i Wartofta Härad och Fögderi, består af 3:ne Socknar; *Daretorp* $17\frac{1}{32}$, *Welinge* $19\frac{9}{16}$ och *Brandstorp* $16\frac{1}{2}$. Summa $53\frac{1}{32}$ förmedlade hemman. Folkmängden var 1750. 1412 och 1810. 1922.

Moderkyrkan *Daretorp*, vanligen *Dartorp* kallad, hvarifrån är $5\frac{1}{2}$ mil till Skara, $2\frac{1}{4}$ till Hjo, $3\frac{1}{4}$ till Sköfde, 3 till Falköping och 5 mil till Jönköping, borde rätteligen heta Dahltorp, såsom belägen i en dal emellan stora Landtryggen Hökensås och en annan högd, kallad Elgerås, är år 1761 ombyggd af sten och ansenligen utvidgad. I senare åren har hon, på egen bekostnad, blifvit försedd med ett vackert Orgelverk af 16 stämmor och 16 fots basun.

Welinge kyrka, som i gamla akter kallas Willinge, blef 1752 ombyggd och något

utvidgad; hela kyrkan är af huggen sten, hvilken blifvit tagen från den raserade Ettacks kyrka.

Brandstorps kyrka är belägen på andra sidan om Hökensås och ej långt ifrån Wettern *). Hon är en korskyrka, byggd af trä och utantill spånad öfver allt. Klåckorna, 2 vid hvarje kyrka, hänga i staplar.

I Welinge Socken är en Kongsgård, vid namn *Ettack*, som har en vacker belägenhet vid floden Tidan. Sedan Konung Waldemar, efter Slaget vid Hofva, 1274 måste afstå Svea Rike till sin Broder Magnus och sjelf åtnöja sig med Göta Rike, hade han ofta sin Hofhållning här på Ettack. — I Konung Eriks af Pomern tid hade en utländsk Fogde under sig Ettacks Slott och Län. — Gården består nu af 2 mantal; hvartill höra Billareslätt $\frac{1}{4}$ och Ebbarp $\frac{1}{4}$ jämte såg och mjöl-

*] Af ett gammalt Dokument i Skara Consistorii Arkiv finner man, att på den tid Engelska Svetten grasserade i Sverige (således år 1529] hörde hela denna trakt utmed Wettern till Foglås Församling, och var då en kyrka på Säteriet Heldeholms egor, hvilhet tillhörde Stenbockska Ätten. Men sedan orten blifvit Grefskap till Braheska Familien, lät RiksDrotset Gr. Magnus Brahe flytta kyrkan till Hemmanet Brandstorps egor 1626, och lade den till Daretorps Pastorat, der han utöfvade Jus Patronatus.

qvarn, den senare om 2 par stenar, samt i Wättacks Socken Skräddareqvarn ¼ och Ågården ¼. Jordmånen är lera samt sand och sandmylla. Här sås 20 tunnor råg och 36-40 vårsäd i tredingsträde; afkastningen är: af rågen 8 och af vårsäden 5-6 kornet; höskörden är omkring 500 stackar. Godt bete i flere hagar. Omkring 60 Boskapskreatur och 3 à 4 hästar födas härstädes. Skogen, som blott består af gran, är tillräcklig till bränsle och timmer. Fiske uti Tidan är obetydligt. Å den nämnde Ågården, hvilken ligger nä tintill Ettack, blott ån Tidan löper emillan, sås, genom en betydlig odling, 10 tunnor råg och 30 kreatur födas. Till Ettack utgöras 40 dagsverken i veckan. Denna gård är nu Boställe för Öfversten vid Kongl. Skaraborgs Regemente; Indelningshafvare är General Majoren m. m. Herr Baron C. H. Posse och Arrendator Öfversten R. S. O. H:r A. Hjerta, hvilken derföre gifver i arrende 147 tunnor afradsspannemål och 920 R:dlr Banco.

Här har fordom varit en kyrka, *Ettacks kyrka* kallad, hvilken blef ödelagd omkring år 1720.

Ett enda Säteri finnes i Församlingen, nämnligen *Skåmningsfors* 3⅝ i Brandstorps Socken. Jordmånen är sand och sandmylla. Åkern är indeld i tredingsträden; här sås 10

tunnor råg, som ger 6 à 8:de kornet och 22 tunnor 16 kappar vårsäd, som ger 5 à 6:te kornet; äfven sås en half tunna linfrö; den väl upröjda ängen ger omkring 140 Wadsbokorgar hö; här födas 70 à 74 Boskapskreatur, 60 får och 6 à 7 hästar. Här är en skön trägård, till större delen anlagd af nu varande Egare och försedd med många frukträd, af hvilka han sjelf ympat de fläste. Till gården finnas 14 dagsverkstorp, godt bete och löfbrott samt tillräcklig skog, bestående af både såg- och byggnadstimmer. I år (1813) är upfördt ett Stenhus 36 alnar långt och 20 bredt, af Toskanska Orden, 2 våningar med 12 rum på nedra botten, med vidhängande flyglar, som äro 8 alnar i qvadrat och 3 våningar höga. Till gården finnes en liten såg- och mjölqvarn, den senare af 2 par stenar i 2:ne särskildta hus; eges och bebos nu af Ryttmäst. B. G. Lind af Hageby.

Heldeholm 1, berustadt Säteri, som har mjölqvarn om 2 par stenar, tillika med sigtqvarn samt en tämligen god sågqvarn. Egare är Prosten Doktor Joh. Almqvist på Wisingsö.

Boställen äro: *Kyrkoherde-Bostället* $\frac{1}{2}$. Jordmånen är mäst sand, något sandmylla. Åkerjorden är delad i tredingsträden. Höstsädet är $5\frac{1}{2}$ tunna, som ger 5:te à 6:te kornet, vårsädet 10 à 11 t:r, som ger 3:dje d:o.

Af ängen, som finnes i gärdena, skördas 80 högst 100 stackar mäst hårdvallshö; tillräckligt bete finnes uti 4 hagar; uti en af dessa är löfbrott och i de andra något skog; dessutom finnes 20 tunnelands skog till gårdens behof. Här födas 16 boskapskreatur, 2 à 3 hästar och 10 à 12 får.

KapellansBoställe är *Welinge Backgården* ½. Här sås omkring 5 tunnor råg, som ger 4:de à 5:te kornet, och vårsäd i proportion, som ger 3 à 4 dito; 12 à 14 nötkreatur, 2 hästar och 8 får födas härstädes; betet är magert, löfbrott ringa; skog saknas alldeles.

Den Skol-Inrättning, som här varit påtänkt och till hvilken flere gjort frikostiga föräringar, enligt Underrättelse om Fromma Stiftelser sidd. 38. 39., är nära att vinna sin fullbordan. Skolhuset, som allaredan är upbyggdt, består af 7 rum, deraf 5 äro på nedra botten, nämnligen 1 för Skolmästaren, 1 för SkolDirektion, 1 läsrum, 1 kök och 1 skafferi och dessutom 2:ne vindskamrar. Murningen är redan verkställd och med inredningen har man äfven gjort början.

Uti alla 3 Socknarne äro *Fattighus*.

Kjellefalls Plåthammar i Daretorps Socken, taxerad till 200 Sk:pd smide årligen, tillhörer Majoren N. Eckerman på Ek.

Innom Daretorps Församling hemtar den så kallade Falbyggden till största delen sitt skogsbehof, hvarpå likväl tillgången blir allt mer och mer knapp.

Skogen *Hökensås*, som till större delen är Krono-Allmänning, sträcker sig från Broholms bro uti Sandhems Församling igenom Utvängstorps och Härja Socknar, Welinge, Brandstorps och Daretorps Socknar, hvilken sträcka utgör 3 mil i längden; dess bredd är 1, 1½ à 2 mil. Samma Ås eller Bergsrygg går äfven genom Acklinga och Fröjereds Församlingar på västra och Foglås Församling på den östra sidan. På 1600:talet voro Doms- och Risa-Bro i Habo i söder, Wettern i öster, Mullsjön i Hjo Socken i norr, och Tidan i väster, ansedde såsom gränsor för Hökensås. Denna skog är dels mycket uthuggen, dels af skogseldar illa medfaren, hvilket sednare i synnerhet gäller om den så kallade *Svedmoen*, som äfven räknas till Hökensås. På denna sidstnämnde eller Svedmoen, finnas Sjöar, i hvilka äro gäddor, abborrar, mört och laxöringar. Ibland dessa sjöar är den så kallade *Alfvasjön* störst; dess storlek är i det närma-

ste lika med 30 tunnelands rymd. — Några hemman innom Församlingen hafva egna skogar, fast de fläste obetydlige, men hela Welinge by har alldeles ingen egen skog.

En liten del af Församlingen genomskäres i väster af åen Tidan, hvilken gör skilnad emillan Wättacks och Welinge Socknar. I Brandstorps Socken nedflyta Häldeholms och Skämningsforss åar uti Wettern. Af några få Invånare i Brandstorp idkas blott ett obetydligt fiske i Wettern.

Jordmånen består på de flesta ställen af sand, något sandmylla och på några få ställen af mylla samt i Welinge bylag jämväl af så kallad örjord; Åkerbruket kan således icke idkas med fördel; i följe häraf är den spannmål, som här ärhålles, ganska otillräcklig till folkets behof. Åkern indelas i tre gärden. Öfverallt är åker och äng mycket stenbunden. I Welinge Socken består ängen till största delen af magra mossar.

Uti Daretorps och Welinge Socknar förskaffas den bristande spannmålen från Falbyggden och uti Brandstorp från Wisingsö. Halmfoder till nötkreaturens utfodring köpes nästan i allmänhet af hvarje hemmansegare från andra Församlingar.

I Daretorp och Welinge finnas Socknе-Magasiner.

Sedan vårarbetet är förbi, intill dess slottern och skörden inträffar, förvärfva många af Församlingsboerne en vacker förtjenst genom upodling af jord, eller så kallad hackning på särskildte ställen utom Församlingen ofta på längre afstånd.

Ibland utvägar att förtjena penningar kan i synnerhet räknas försäljning af skogseffekter samt tillverkning af tjära och beck. Ämnet i detta sednare afseendet tages uti de stora på Allmänningen befintlige oländige mossar, hvarur så kallade törerötter eller stubbar upgrafvas ofta på 2 à 3 alnars djup *). Äfven upgrafvas dessa rötter, som i allmän-

*) Dessa rötters storlek ger tillkänna, att de träd, som fordom vuxit i dylika marker, varit af ovanlig storlek. Det är snart sagdt obegripligt, att så stora träd kunna hafva vuxit på en mark, som nu är så sank, att man ej kan gräfva en aln djupt i jorden, utan att gropen vid minsta uppehåll vid gräfningen fylles med vatten; ej mindre undransvärdt är, att man i dessa så sanka mossar ej sällan finner på 2 alnars djup 2:ne stubbar eller rötter, af hvilka den ena står öfver den andra. Man har äfven under dessa 2:ne funnit den tredje och en gång fann man på denna tredje en half alns lång brynsten, en annan gång, en kobjälra m, m,

het här på orten kallas tjär, på torra marken. Denna tillverkning är icke ibland de mäst lönande. Den tid och de kostnader, som användas till törerötternes upgrafvande, framkörande och sönderhuggande, milornes afbrännande, tjärans förkokning till beck samt dettas transporterande till sjöstäderne, göra, att, då afdrag göres för allt detta vid varans afyttrande, behållningen eller vinsten blir ringa *).

Innom Församlingen finnas många FaktoriSmeder, hvilka arbeta för Husqvarns Gevärs Faktori. En del af Allmogen sysselsätta sig vintertiden med förfärdigande af laggkäril, hvilka merendels bortbytas mot spannmål på Falbyggden.

Humlegårdar äro på åtskilliga ställen i Församlingen, men blott till husbehof. Likaså odlas lin och hampa blott till husbehof.

Uti Brandstorp äro åtskillige Bönder, som ega trägårdar, uti hvilka sköna äplen och i synnerhet sköna päron ärhållas.

Innom Daretorps och Brandstorps Socknar finnas inga byar; endast i Welinge Soc-

*) Uti förra tider försåldes becket i Göteborg, men nu i Uddevalla, der det år 1812 gällde 8 R:dlr b:ko; något år förut deröfver. Allt sedan Franska kriget började har becket stigit i priset. Förut såldes det i Göteborg för 2 R:dr 16 sk., 3 R:dr 16 sk. till och med 4 R:dr 8 sk, RG, för tunnan.

ken finnes: Ebbarp $1\frac{1}{8}$, Haäng $3\frac{1}{4}$ (hvaräst ock är Gästgifvaregård, Welinge $6\frac{1}{8}$, Madängs by är delad emillan Daretorps och Acklinga Pastorater. Mindsta brukningsdel är $\frac{1}{32}$ mantal.

Emillan Hornbäcken och Klefvabrott vid Aplaliderne på Gässlätten uti Daretorps Socken har man funnit flere sporrar och kanonkulor; der synas ännu några rudera efter förskansningar eller Batterier.

På Skämningsfors var Öfverst Löjtnanten Joh. Adolf Hårdh född d. 28 Febr 1684 och dödde derstädes d. 7 Febr. 1746. Han hade från 1702 till 1719 varit i Rysk fångenskap.

Grefbecks

Konsistoriella Pastorat, som, fordom kalladt *Gredbäck*, *Gridbeck* och *Grebeck*, är belägit utmed Sjön Wettern och innefattar 2:ne Socknar: *Grefbeck* $23\frac{5}{32}$ och *Brevik* $17\frac{7}{8}$ Summa $41,\frac{3}{32}$ förmedlade Hemman. Folkmängden var år 1750 1127 och år 1810 1337 personer.

Wid Östra sidan af Moderkyrkan *Grefbeck*, som ligger $\frac{5}{8}$ mil ifrån Hjo och $5\frac{1}{2}$ från

Skara, är enprägtig Graf af huggen Sten, uti hvilken framledne R. R. Grefve Sv. Lagerberg är begrafven, och finnes inuti Kyrkan Hans vapen rikt förgylldt, och, det som är vida mer, förträffligen arbetadt. — Kyrkan har 2:ne klåckor i Stapel.

Breviks annex kyrka har äfven 2:ne klåckor i stapel.

Säterier i Grefbäks Socken äro: *Ekhammar* 2 mantal, *Fagerberg* 2, *Ulfhult* 2, *Spakås* 1, *Öfvergården Spånhult* 1, *Millomberga* 1, *Gårdesboda* 1, *Sörberga* ½. Alla desse uptagna såsom oförmedlade tillhöra Kongl. Sekreteraren Baron G. Adelsvärd, boende på Ekhammar, hvilket sistnämnde har en ganska vacker belägenhet utmed Sjön Wettern med prägtig Åbyggnad. Gården har äfven en stor, vacker och ovanligt fruktbärande Trädgård med en betydlig trädskola, hvarifrån en myckenhet unga frukt-träd af alla slag årligen försäljas. Wid detta Sätteri är vid sjöstranden en stor brygga, 30 famnar uti sjön, hvarvid alla större och mindre båtar kunna med beqvämlighet af och pålastas. Egarens afsigt är att fortsätta detta betydliga företag, för att vinna en hamn, där flere båtar kunna rymmas och ligga i säkerhet. På en hög kulle nära Gården och Sjön, har förre egaren äfven börjat grundläg-

ga en stor byggnad af sten till en mjölqvarn med 3 par stenar, och en finbladig sågqvarn, som skola drifvas med väder samt med en och samma Mekanik efter Engelsk upfinning. *Ulfhult* har likaledes en rymlig och förmånlig trägård. På hvartdera af dessa sidstnämnde, Ekhammar och Ulfhult, födas vanligen 100 nötkreatur samt 10 à 12 hästar. På hvartdera ärhållas jämväl 300 lass hö. På Ulfhult 1½ efter förmedlingen och Kjärret 1, hvilka äro i sambruk, säs 16 à 18 t:r råg och 40 à 50 t:r vårsäd.

Munkeberg 1, tillhörigt Fröken Annette Gyllenbåät, har en utmärkt vacker belägenhet utmed Wettern, med stor och vacker trägård, från hvilken äfven en myckenhet träd samt frukt af utvald godhet säljes.

Uti Brevik ligga Säterierne: *Gerde* 1, nu tillhörigt en Bonde. Årliga utsädet är 9 à 10 tunnor råg, och vårsäd i proportion. 50 à 60 Wadsbokorgar hö ärhållas.

Hinsegården 2, tillhörer för detta Fält väbeln J. O. Erving. Jordmånen är här sand och ej mycket gifvande. Årliga utsädet är 8 à 10 tunnor råg, vårsäd i proportion, af hö ärhållas 50 à 60 Wadsbokorgar.

Kyrkoherde Bostället 1¼ nära intill Grefbäcks kyrka. Den ena fjerdedelen af bostäl-

let var före 1611 Stomm; med Hertig Johans af Östergötland samma år gifne tillstånd blef detta Stommhemman Kyrkoherde-Boställe och till det ändamål bebyggdt i anseende till dess mångdubbla godhet framför rätta Bostället, som sedan blef såsom Stomm ansedt. Bägge äro nu förenade och brukas tillsammans af Kyrkoherden. Wid gården är i nu varande innehafvares Kontrakts-Prosten G. Lundblads tid anlagd en ny och regulier trägård, 58 famnar lång och 50 dito bred med vid pass 300 fruktträd af goda och flerfaldiga slag. Utsädet är: råg 11 à 12 och vårsäd 19 à 20 t:r; afkastningen af den förra är 6 à 7:de samt af vårsäden 4 à 5:te kornet i medelmåttiga år; hö bärgas till 100 à 120 Wadsbokorgar.

Hammaren, ett halft, KapellansBoställe, är beläget en half mil från Breviks kyrka i Breviks Socken, på en udde, som skuter ut i Wettern. Bostället, som således omgifves af 2:ne sjövikar, har tillräcklig äng och betesmark; hithörer ock fiske i Wettern, hvilket isynnerhet i slutet af Oktober årligen är någorlunda fördelaktigt, då det fiskeslag, som kallas *Asp*, har sin leke-tid.

Sockne-Magasiner, Skol- och Fattighus finnas i bägge Socknarne.

I Brevik vid Breviks kyrka är *Kyrkebo*, en sjögästgifvaregård, hvarifrån Resande trans-

porteras öfver Wettern; den är nu tillika en så kallad hjelp-gästgifvaregård vid landsvägen, som kommer från Hjo och går upåt Forsviks Bruk, Undenäs och Rödesund.

Utom sjön Wettern, som på östra sidan går intill församlingen, äro här några små och obetydliga sjöar, såsom Björsjön, Iglasjön, Ledstugu-sjön, Rosjön och Skålabergs-sjön. Fiske idkas af Breviks Innevånare förnämligast i Wettern med nät och refvor. Not kan ej nyttjas, emedan ströndernas beskaffenhet sådant förhindrar. Wid Ulfhult finnes ett Laxfiske. De fiskslag, som här ärhållas, äro Lax, Röding, Asp, Sik, Gäddor, Braxen, Lakar, Abborrar, Ål, Mört, Siklöjor, m. fl.

Åkerbruket är mycket i tilltagande. Säd ärhålles öfver behofvet innom Församlingen i synnerhet i Grefbäcks Socken. Till hvarje hemman räknas per medium 150 tunneland inegor, eller åker, äng och beteshagar, men i Breviks Socken nära dubbelt. Detta oagtadt är Allmogen i sidstnämnde Socken mindre hogad för jordbruket än för sjöfarten på Wettern, som der utgör hufvudnäringen. Jordmånen består mäst af sand och sandmylla samt något lermyra; på ren lera är brist. Åkern är i allmänhet indeld i tredingsbruk och besås vanligen med råg och hafra, hvaraf räknas per medium af den förra 6:te och af den senare 4:de kornet. Potäter odlas all-

mänt och i myckenhet. Förre Egaren af Ekhammar, Kammarherren Gref Posse har dessa senare åren gjort ett undantag i det vanliga brukningssättet, som i anseende till det utmärkt förmånliga resultatet förtjenar att nämnas. Så väl på Ekhammar som på Dess andre nästgränsande Egendomar Ulfhult och Sjöbonäs, hafva ganska betydliga upodlingar af stenbunden och oländig mark blifvit gjorda. På hvardera af dessa gårdar finnas nu omkring 200 tunneland af åkerjord, indelde i 8 à 9 lika stora afdelningar, som växelvis besås med säd och foderväxter, hvaraf Klöfver och Timothei-gräs gemensamt ganska väl trifvas. Igenom detta förmånliga brukningssätt, som årligen förbättrar den lätta sandjorden, har bemälde Egare innom några år tredubblat afkastningen på nyssnämnde Egendomar. Flera Ståndspersoner äfvensom Bönder och Torpare hafva med framgång börjat att följa detta efterdöme.

Boskapsskötseln är en af Församlingens hufvudnäringar. Årligen upfödas och försäljas en myckenhet Boskapskreatur. Äng och betesmark är i allmänhet god och gifver alldrig betydlig missväxt. Hästafveln innom Grefbäcks Socken har under de sednaste åren blifvit ej allenast mycket förbättrad, utan äfven börjat blifva en näringsgren, hvilket egentligen bör tillskrifvas det på

Ekhammar nyligen anlagde stuteri, hvaräst flere Beskällare af utmärkt goda och vackra häst-racer hållas till allmänt begagnande.

Uti Breviks Socken förtjenar Allmogen mycket genom transporter af Köpmanna-varor till och ifrån Mariestad, äfvenledes genom frakter sjöledes till Wadstena och andra Städer vid Wettern. Nedanför Breviks kyrka på Hinsegårdens och andra nästgränsande hemmans stränder vid Wettern är god ankargrund och beqväm lastage plats. Herr Erving på Hinsegården har nederlags Magasiner och fortskaffar Köpmannavaror, som i betydlig mån nu mera dagligen växlas emillan Göteborg och Östergötland igenom Mariestad förbi Brevik. På sidstnämnde ställe finnas vanligen 10 à 12 större transport-båtar om 100 à 150 Sk:pds drägt, som alla tillhöra hemmansegare i Breviks Socken. Desse båtar äro tacklade med ett enda rå-segel, och i lika dålig författning, som största delen af Wetterns båtar.

Skog finnes till alla hemman i Församlingen och på några ställen ansenlig, hvaraf i synnerhet från Brevik flere båtlaster årligen öfverföras till Wadstena och Östergötland, så af ved som timmer och sågblåckar. Enligt fastställd karta d. 20 Nov. 1758 öfver Grefbäcks Sockneskog, eger hvarje hemman i denna Sockan 139 tr:eland 15 kpr,

intägter inberäknade, och utgör skogens hela rymd omkring 4394 tunneland, oberäknad en stor mosse, *Urmossen* kallad. År 1764 och 1765 blef Breviks Sockneskog afmätt och delad och eger nu hvarje hemman derstädes 224: 22 kpr. Enligt denna Karte-Beskrifning eger Breviks Socken en rymd uti skog, mossar och intägter af 6496 tunne- 4 kappeland, hvaraf mossar och kärr utgöra 1256: 4 kpland och det på $25\frac{7}{8}$ oförmedlade hemman. Men ehuru hvarje hemman i Brevik eger flera tunneland skog än i Grefbäck, är dock skogen i den senare bättre och mera förmånlig, såsom bättre vårdad och fredad än i Brevik, några få hemman i denna Socken undantagne, såsom i synnerhet *St. Rööå* 1 Skatte rusthåll, hvilket eges och bebos af Ryttmästaren G. Granfeldt. Detta hemman det bästa i hela Breviks Socken, med vacker och förmånlig trägård, någorlunda väl bebyggdt, såsom från längre tid tillbaka bebodt af Herrskaper och Ståndspersoner, har en skön skog och [med $1\frac{1}{2}$ hemman underlydande) till ett belopp af nära 562 tunneland. På Röå sås årligen 10 à 11 t:r råg och vårsäd i proportion; i goda år bärgas 150 Wadsbokorgar hö.

Löfskogar af ek, björk, al, ask, lind, asp, m. fl. finnas äfven nästan öfver allt i Församlingen, hvilka tillgångar gifvit anledning

åt flere af Allmogen att sysselsätta sig med slögdarbeten, såsom vagnar, kärror, skrindor, bord, stolar, tunnor, kar m. m. — Lin odlas något i Grefbäck, men mera i Brevik, till husbehof, jämväl till afsalu, dock ej till någon betydlig myckenhet. Detta allt sammanlagdt gör, att folket i allmänhet, då ej missväxt inträffar, har sin utkomst och nödtorftig bärgning.

Wetterns stränder äro i denna trakt mycket vackra, såsom beklädda med löfskog af alla slag. Jordmånen är ock mycket gynnande för fruktträd, hvaraf utvalda slag här odlas. Det är förmodligen dessa ortens behag och öfriga fördelar, som Allmänheten vill tillkännagifva, då hon någon gång kallar denna trakt för *Guldkroken*.

VII. KÅLLANDS KONTRAKT

Innefattar 8 Pastorater i Skaraborgs Län, nämnligen: Lidköping, Sunnersberg, Otterstad, Rackeby, Örslösa, Tådene, Thun och Råda.

LIDKÖPINGS

Kongl. Pastorat, beläget i Kinnefjerdings Härad, består af *Lidköpings Stad* och 2:ne Lands Socknar: *Hårsned*, $29\frac{3}{4}$ och *Hofby* $12\frac{7}{8}$, Summa $42\frac{5}{8}$ förmedlade hemman. Folkmängden var år 1810. i Staden 1435, i Lands-Församlingen 1026, tillsammans 2461 personer.

Lidköpings Stadskyrka är byggd i Götisk smak, med 2 rader pelare under hvalfvet. År 1676 och de följande blef hon, under Prosten Jon. Rudberi inseende, och till större delen på RiksKansleren Grefve Magni G. DelaGardies bekostnad, ansenligen utvidgad och nästan förnyad, samt med torn försedd. Af de 4 klåckor der finnas, äro äfven 2:ne af bemälde Herre skänkte. Prosten Rudberus har med egen hand förfärdigat och till kyrkan skänkt det derstädes ännu varande kostbara Orgverket, som nästan medtog allt hans förmögenhet *).

*) Utom de vackra förtjenster Prosten Rudberus hade såsom Lärare och Lärd, var han tillika bå-

Häreneå med sina Annexer var allt intill år 1677 ett särskildt Pastorat, och Säfvareds Församling var af ålder annekterad till Lidköping; men på nämnde år blef det förstnämnda, såsom närmare Staden beläget, dermed förenadt. Häreneds kyrka är rymlig och vacker samt har 2 klåckor i stapel.

Hofby kyrka är liten, men väl underhållen, och har likaledes 2 klåckor i stapel.

Vid Skofteby Säteri har varit en kyrka af samma namn, som 1783 blifvit raserad. I Jordeboken bibehålles ännu Skofteby Socken, bestående af 5 hemman.

Tvänne andra kyrkor, *Östby* och *Resvelle* hafva ock fordom varit i Häreneds Pastorat,

de kännare och älskare af Arkitektur och Musik. Han förfärdigade sjelf flera slags musikaliska instrumenter. Han hade förut varit Kyrkoherde i Lyrestad, der han på sin egen bekostnad lät nästan å nyo upbygga kyrkan. Ej underligt då, att RiksKansleren Gr. DelaGardie, som älskade så mycket att bygga, kallade honom till sitt Grefskap. Han tillträdde Lidköpings Pastorat 1675 och var tillika Prost öfver hela Leckö Grefskap, bestående af Kållands, Åse och Kinnefjerdings Härader, samt innehållande 14 *P*astorater; dödde 1697. 66 år gammal. Hans enda *S*on var Justitiæ Kansleren och Landshöfdingen öfver Westmanland, Friherre Joh. Cederbjelke.

men tiden, då de blifvit ödelagde, är okänd. Lämningar efter den förra finnas i trägården vid Kapellansbostället Östby.

Lidköpings Stad, hvarifrån är till Stockholm 36¾ och till Göteborg 13 mil, är belägen vid Ån Lidans utlopp i Wenern, och delas af henne i 2 delar. Den i öster kallas Gamla och den i väster Nya Staden *). De äro till ålder och uphof mycket olika.

Gamla Staden är till sin ålder obekant. Enligt en gammal sägen, som äfven synes mycket sannolik, har den goda belägenheten för fiskeri hitlåckat de första invånarne, som, i anledning af den här befintliga goda hamn, snart börjat idka sjöfart och handel. Staden förer i sitt sigill bilden af en Biskop, enligt hvad skruden tillkännagifver, och synes deraf troligt, att han af Skara Stifts äldsta Biskopar blifvit anlagd. Åtminstone är säkert, att Kristendomen och dess Tjenare tidigt blifvit härstädes kände. Husaby, der den förste kristne Konungen i Sverige offentligen antog kristna Läran, och der denna Lära se-

*) Som Ån Lidan utgör gränseskilnaden mellan Kållands och Kinnefjerdings Härader, så är gamla Staden belägen i det sednare, men den nya i det förra.

dan länge hade sitt hufvudsäte, är beläget blott en mil härifrån, och Leckö, som äfven tidigt blef Skara-Biskoparnes egendom, är endast 2 mil från Lidköping beläget.

De äldsta Privilegier för denna Stad, som man kunnat finna, äro af Konung Kristofer af Beyern år 1446, och lyda, som följer: „Wy Christoffer med Guts nadh Sverikes Damarikz Norgess Wends oc Gotess Konig Palantzgreve pa Ren oc Hertuck i Beyern göre widerlicht alle men at wy have anamet oc untfangit oc aname oc untfaa med thzte wort opne breff alle wore elskelige burghere i Lideköping liggands i Skare biskopsdöme i wor Koniglica wärn oc forsvar til rette (oc have nadelige unt thm at have nydhe oc brughe swodane friihet privilegia oc stadsrat som andre vore Kopstädhre have i Westregötland) oc at the skule give oss two töner smör til thire skat aarlige i wort fadebur swo lenge vy fange thet anerledz ouweyet - - - Datum Castro n:ro Stockholm feria sexta infra oct. corporis C:sti, nostro sub secreto anno D:m M:o CD:o quadrages:o sexto.“ K. Carl Knutsson förunnade år 1470 Staden en Torgdag i hvarje vecka, nämnligen Lördagen. K. Gustaf I. uti Privilegier af år 1532 gaf de Handlande rättighet att hafva fri seglats och köpslagan i 3:ne

hamnar, nämnligen Wäsehärads, Ylmehärads, Verman, med förbud att besöka andra hamnar. K. Carl IX tillät dem äfven fri handel omkring Dahlbo-ån, på Dahls Land, genom Bref af år 1606; och äro dessa Privilegier af sednare Sveriges Konungar dels bekräftade, dels tillökte.

Emellertid hade Lidköping, nästan utan medtäflare, fört en riktande handel och sjöfart på Wenern; men då Hertig Carl af Södermanland vid år 1583 anlade Mariestad och Carlstad vid denna Sjös stränder, befarade Lidköpings Invånare en betydlig minskning i sin rörelse, då vinsten skulle delas med nämnde Städer. Men ehuru de besvärade sig deröfver hos K. Johan III och Konungen äfven, genom Bref af den 21 Sept. 1583, låfvade se Staden till godo för framtiden; vet man dock ej hvad härutinnan blef tillgjordt. Drottning Kristina skänkte år 1651 alla Kronans inkomster af Lidköpings Stad till R. R. och General-Fältherren Grefve Jakob DelaGardie, som redan år 1615 ärhållit kringliggande Härader, eller Leckö Slott och Län, såsom Grefskap. Men efter denne Herres död 1652, beslutade Rikets Ständer vid 1655 års Riksdag, att Lidköping skulle återställas till Kronan, med rättighet för Grefven af Leckö, att på egen grund invid Lid-

köping anlägga en annan Stad. Grefve Jakob DelaGardies Son, RiksKansleren Grefve Magnus Gabriel DelaGardie, ansåg nu Lidans västra strand för tjenligaste stället till denna anläggning; men denna jord tillhörde Säteriet Ågården, hvars Egare, v. Presidenten i Göta HofRätt Carl Månesköld ej mot något vederlag kunde förmås att afstå denna trakt *). Men efter hans död ingick dess Måg och Arfvinge v. Presidenten Erland Kafle år 1670 en byteshandel, hvarigenom Rikskansleren blef egare af denna jord. Han författade genast med egen hand en plan till den nya Stadens anläggande, med lika stora tomtplatser, räta och breda gator samt ett ganska rymligt torg, innehållande 45000 quadrat-alnar, der Rådstugan fick sin plats nästan midtpå. Redan den 5 Dec. 1670 utfärdade Kongl. Regeringen Privilegium för denna Stad och år 1672 började den anläggas. Gref Dela Gardie bar äfven en öm omsorg för upfo-

*) Det förstås, att då en Konung bortgaf en trakt af landet till Gref- eller Friherrskap, kunde han ej gifva det med andra rättigheter, än dem Kronan sjelf egde. Donatarien fick då alla Kronans rättigheter öfver Krono- och Kronoskattehemman. Han ärhöll förmodligen äfven allt hvad af Frälsehemman till Kronan utgick: såsom Kronotionde m. m. Men sjelfva Frälsejorden kunde han ej åtkomma, utan genom köp eller annat laga fång.

stringsvärket. Då förut i gamla Staden blott varit en ringa lönt Barnelärare, flyttade han nu dit den Skol-anstallt han förut inrättat på Leckö, med dithörande lön och förmåner, så att Stadsskolan från den tiden haft 2:ne Lärare, Rector och Collega. År 1675 anlade han dessutom ett Barnhus, som sedermera af Regeringen blifvit stadfästadt, i hvilket, efter de förändringar, som tiden gjort nödvändiga, nu underhållas 12 barn från Lidköpings Stad och från de Församlingar, som lydt till Leckö Grefskap. Inrättningens årliga inkomster äro 103 tunnor 18 kappar Kronotionde, samt 2 kollekter från Staden och nämnde Församlingar. Barnen få der intagas när de fyllt 6 år, och utgå, när de upnått 16, sedan de i Barnhuset njutit föda och kläder samt undervisning i kristendomen, handtverk m. m.

Snart var Grefve DelaGardies nya anläggning färdig, och här voro således 2:ne Städer, som ärkände hvar sin Öfverhet, men som beqvämligen ej annat kunde än förenas till en. Denna förening skedde ock i sjelfva Privilegierna af år 1670, der Kongl. Regeringen updrog gränslineen mellan Kongl. och Grefliga rättigheter på följande sätt: Bägge desse Städer skulle alltid vara en kropp och societet, och gemensamt njuta allt hvad publikt var; bägges vapen skulle sammanfogas i ett, och det ena alltid brukas såsom

sigill *); hvar Stad skulle hafva sin egen Borgmästare, hvilka, såväl som Rådmännen, skulle tillsättas af Grefven på Leckö, som äfven skulle förrätta alla Landshöfdingens sysslor i denna Stad, antingen sjelf eller genom sina Vikarier; af Kontributioner skulle Grefven upbära en tredjedel; efter marknaderna hädanefter kommo att hållas på nya torget, ty skulle Grefven tillfalla de inkomster, som deraf flöto; af Sakören skulle Grefven tillkomma halfparten, och Kronans halfpart läggas till Hospitalet i Grefskapet; af det som confiskerades, tillkom halfdelen Grefven, och andra hälften Kronan; öfver Stadskyrkan förunnades Grefven Jus Patronatus, och skulle samma Kyrkoherdar blifva Prostar öfver hela Grefskapet Leckö; Grefven skulle

*) Efter Reduktionen skedde ändring häruti, genom K. Carl XI:s Bref till Landshöfdingen i Skaraborgs Län, den 26 Aug. 1691 så lydande: „Wj Carl, m. m. Såsom Wi förnimme, att uti det insegel, som för tiden brukas utaf den af fordom Kongl. Drotzen Grefve M. G. De la Gardie anlagde Staden Lidköping, här i Westergöthland belägen, skall vara inryckt en del af bemälte Kongl. Råds och Grefves vapen, hvilket vi helt oanständigt finne; altså är härmed till eder vår nådige vilje och befallning att J tillhållen Magistraten dersammastädes sådant straxt att förändra, åtnöjande sig med det insegel, som den gamla Staden af ålder varit förlänt."

tillsätta Tullnär, öfver hvilken likväl General-Inspektoren öfver Tullarne skulle hafva inseende; Påstmästare skulle ock Grefven få tillsätta, men de måste rätta sig efter Rikets Förordningar *).

Det är troligt, att dessa vilkor voro lämpade efter Gref DelaGardies egen önskan, emedan de stadgades af en Förmyndare-Regering, af hvilken Grefven sjelf, fastän i detta mål jäfvig, var Ledamot. Men om man ock vill kalla de honom tillärkända rättigheter lysande; måste man dock tillstå, att de verkliga förmånerna icke varit full ärsättning för den jord och den betydliga byggnadshjelp, som Grefven meddelade dem, hvilka emottogo Tomter i hans nya Stad, eller för de kostnader han använde på Kyrkan, Skolan och Barnhuset. Och sjelfva sanningen måste bära Grefve DelaGardie det vittnesbörd, att han i denna del användt sina rika inkomster till landets nytta och heder.

Emillertid blef Kronogodsens reduktion mer och mer nödvändig, och till följe af 1680 års Riksdags Beslut, hemföll så väl Lidkö-

*) Så väl dessa, som alla föregående underrättelser om denna Stad, äro hämtade ur framl. Lektorns i Skara Hans Gillbergs vackra Disputation de Lidekopia, som utkom i Upsala i 2:ne delar 1744 och 1746.

pings Stad som hela Leckö Grefskap till Kronan, med början af år 1683. Grefve DelaGardie öfverlefde denna vigtiga förändring. Han blef RiksDrotts 1680, ärhöll tjenstfrihet från alla sina ämbeten 1685 och dödde på Wenngarn i Upland 1686.

Ehuru således Lidköpings Stad nu mera i alla afseenden är En, blir dock benämningen af Gamla och Nya Staden, såsom grundad både i Historien och Läget, oförändradt. Gamla Staden, mindre reguliert anlagd, består af $58\frac{1}{8}$ Tomter: Nya Staden af $130\frac{3}{8}$. Den förra äger i skog och utmark 1200 tunneland och bägge samfällt innehafva odlad jord af 800 tunneland,

Staden har 51 Nummer bland Rikets Städer, och håller marknader den 21 Febr. den 4 Junii och den 10 Okober. Den sidstnämde är bland de större marknader i Riket, vid hvilken Westergötland har tillfälle att förse sig med Wärmelands produkter, järn, bräder, näfver m. m. och Wärmelands invånare återhämta spannemål, hvaraf likväl deras behof nu är mindre än i förra tider. Handeln och sjöfarten härstädes har i allmänhet blifvit lifligare, sedan segelfart öpnades förbi Trollhättan, och besöka nu Stadens fartyg förnämligast Göteborg, Wenersborg, Carlstad och Christinehamn.

Jordmånen kring Lidköping är sandblandad, men genom Cirkulationsbruk tämligen gifvande, så att man efter Rågsädet vanligen räknar 12:te och efter vårsädet 6:te kornet.

I Häreneds Församling äro Säterier: *Bronäs* 1, hvaräst utsås 62½ tunnor all slags säd och 120 stackar hö ärhållas; åbyggnaden af trä, af nu varande Egaren, Handelsmannen M. Zackrisson i Götheborg, ansenligen förbättrad, är ganska vacker; skog finnes här till husbehof, betet är medelmättigt, fisket obetydligt.

Skäfteby 4, äges af ÖfversteLöjtnanten R. S. O. von Essen.

Boställen äro: *Kyrkoherde-Bostället* 1 *), vid Häreneds kyrka väl beläget; åbyggnaden är i närvarande Kyrkoherdens, KontraktsProsten m. m. Doktor J. H. Brantenbergs tid upbyggdt; bostället är för några år sedan enskiftadt och med mycken kostnad af nu varande Indelningshafvare förbättradt. Här sås 50 tunnor och hö ärhålles till 100 stackar. Skog är otillräcklig och bete medelmättigt.

Kapellans Bostället *Östby* ½, har också undergått enskifte. Utsädet är 30 t:r; höskör-

*) Det behöfver knappt påminnas, att Kyrkoherden äfven äger Boställe i Staden, det han ock bebor.

den 60 stackar; betesmarken är vidlyftig af medelmåttig godhet.

Torpa Rättaregården 1, är Boställe till Pastorn vid K. Westgöta Regemente.

Sockne Magasin och Fattighus äro här nyligen upbyggde.

Allmännaste Jordmånen är lera och lermylla; dock finnes någon, ehuru obetydlig svartmylla.

Åkerns indelning är i 2 delar, hvaraf den ena ligger i träde, då den andra besås. Cirkulationsbruk är börjadt vid Prästboställena, af hvilka på Kyrkoherdebostället förhållandet är sådant: Gödseln utköres om våren och nedplöjes, deruti sås Vicker, som skördas gröna till foder, om hösten upplöjes samma jord och besås med råg; följande vår, då tjällossningen gått för sig, sås uti rågbrodden, vid regnväder, Klöfver och Timoteifrö, och efter rågskörden läggas jorden igen till ängsmark.

Af de i detta Län brukliga sädesslag utgör korn och blandkorn här den betydligaste delen. På Kyrkoherdebostället i Härened och på några andra ställen, har man jämväl börjat så något bohvete. Hvete och råg sås vanligen om hösten, dock brukar man äfven att på sina ställen så vårhvete och vårråg, likväl ganska obetydligt.

Åkerjordens storlek på helt hemman är omkring 60 tunneland; utsädet af hvete en tunna, råg 3, korn 6, blandkorn 12 och af hafra 16 tunnor. Medelafkastningen räknas öfver hufvud till 5:te kornet och på sina ställen till det 6:te. Brukningen sker med plog och harf; råg och hvete bindas i kärfvar; de öfrige sädesslagen samlas i stack, sedan de blifvit torra och i så kallade Wadsbo-korgar inköras i ladorne.

Ängarne och mulbetet äro i allmänhet föga fördelagtige. Medeläringen af ängarne är ungefär en stack hö af tunnelandet. Artificiella ängar finnas på Bronäs, Westby, (ett mantal Frälse, byggdt för Ståndspersoner) Prästboställena samt några få andra ställen. — Åker och äng hägnas med trägärdesgårdar. Vid Skåfteby hafva jordvallar i förre Egarens, Sekreteraren A. Forssenii tid blifvit anlaggde, men hvilka nu blifvit raserade och jämnade, såsom ovaraktige och obrukbare till ändamålet.

Boskapsskötseln handhafves på bästa sätt, som betet och fodret medgifver. Fiske anställes blott från några hemman, som ligga intill ån Lidan, med not, nät och så kallade ryssjor m. m. Nors fångas om vårtiden med håf.

Handelsämnen äro Spannemål af alla slag och något af jordfrukter, som föryttras dels i Lidköping vid marknader eller andra tillfällen, dels öfverföras till Wermeland och säljas för reda penningar eller i utbyte mot järn, bräder, näfver m. m. dels också i senare tider transporteras till Göteborg och Borås. Af jordfrukter drifves största handeln med pepparrötter från Skåfteby Socken jämte Bastlunda och några andra hemman i Härened, hvilka rötter här å orten äro ryktbare för sin godhet.

År 1611, då Danskarne voro infallne i Westergötland, var denna ort och Lidköpings Stad i mycken fara. Men då varande Kyrkoherde i Härened, Herr Olof, som ärhållit kunskap om fiendens antågande, lät uptända åtskilliga eldar i skogen på den väg fienden skulle marchera fram, och utställde en hop folk, som gingo och bullrade med trummor i skogen natt och dag, hvaraf fiendtliga krigsmagten, som ämnade sig till Lidköping, blef förskräckt, och drog sig tillbaka till sitt öfriga följe vid Skara, hvilket ock då afbrändes.

SUNNERSBERGS

Kongl. Pastorat, beläget i Kållands Härad, och Leckö Fögderi, är till hälften omgifvet af sjön

Wenern och innefattar 3:ne Socknar: *Sunnersberg* $27\frac{7}{8}$, *Jösslunda* $22\frac{1}{2}$ och *Strö* $12\frac{5}{8}$, Summa $62\frac{1}{8}$ förmedlade hemman. Folkmängden var 1750 1266 och 1810, 1622 personer.

Moderkyrkan *Sunnersberg* *), hvarifrån är $\frac{3}{4}$ mil till Lidköping och 13 till Götheborg, är rymlig, ljus och vacker. Här är ett prydligt och vackert torn, hvari hänga 2:ne klåckor. Predikstolen med vackert bildhuggeriarbete m. m. är skänkt af framlidne Riks-Kansleren m. m. M. G. DelaGardie. Altartaflan, förfärdigad af den namnkunnige Holländske Målaren van Diek, föreställer Jesu döda lekamen, buren emillan 2:ne Genier. Den är ett mästerstycke, och beundras af kännare. Denna, så väl som ett här befintligt vackert Orgelverk af 10 stämmor, och vacker silfverkalk med patén, har framlidne Öfverste KammarJunkaren m. m. Gref. Cl. J. Ekeblad till kyrkan förärat. Ibland Grafvar må märkas den GrefligaEkebladske Grafven, byggd intill kyrkans södra sida.

Jösslunda kyrka har ett vackert torn, hvari hänga 2:ne klåckor. På västra gaflen har varit en dörr, Delbo-dörren kallad, emedan

*) Torde fått sitt namn af en mägtig man, som, enligt sägen, skall bodt här och hetat *Sundir*, samt af berg.

de förrste Kristne på Dahls land kommit hit att förrätta sin Gudstjenst. Denna dörr är i senare tider igenmurad och ett fenster satt i stället. Det säges med visshet att här varit ett tempel från Hedendomen eller ett Göjas Afgudahus, om man skall sluta af namnet.

Strö kyrka har torn och 2 klåckor. Nästan hela Socknen är frälse - och så kalladt strö-gods (hvaraf namnet torde kunna härledas) under Säterierne Stola och Lindholmen. Här är en Oxenstjernisk Graf, som på norra sidan formerar en Korskyrka, i hvilken folket har sina bänkar. Äfven är här en Graf, Ekebladska Familien tillhörig.

Trenne Säterier äro i Strö Socken, nämnligen: *Stola* 1, med en vacker karaktersbyggning af sten, grundlagd den 14 Jun 1713, som en på östra gaflen inhuggen häll utvi-

*) Wid detta Säteri finnes uti en väl huggen sten följande inskription: „År 1748, Solstånds-dagen, eller d. 10 Junii blef, medelst altitudines correspondentes, hvilka togos af en Astronomisk Quadrant af 3 fots radius, middagslineen uppdragen vid Stola och inhuggen i stentröskelen uti andra våningen i Stenhuset, då ock Polens högd af Stola uttogs till 58 grader, 36 min. och 34 sec. samt Magnetens declination till 13 grader 45 minuter väster om nordstreket, af Peter Elvius, Kongl. Wetenskaps Academiens Secreterare."

sår, och fullbordad 1719. Gården har god åker och äng, som väl skötes, goda beteshagar, en stor trägård, inrättad på Engelskt sätt, med de täckaste spatsergångar och ett vackert Orangerie, samt dessutom 2:ne nyare trägårdar. Här är skog till öfverflöd, äfven af ek; jämväl hörer hit godt fiske i Wenern *).

Falun eller *Lindholmen* har lika naturliga fördelar med Stola, men eger större skogar och vidsträcktare fiskvatten. Den i Konung Gustaf I:s Historia för sina förrädiska stämplingar och olyckliga ändalyckt kände Riks-HofMästaren Thure Jönsson af 3 Rosor, egde detta Säteri och bodde på Falun. Igenom en uprättad bytes-afhandling emillan honom och Herr Anders Hansson (Ekeblad) till Stola, blef Thure Jönsson egare till Wadaholmen och Smidjeön, tillförene Stolas enskilda tillhörigheter, samt Stolas lott i Spårön. Härefter började Thure Jönsson att bygga Säteri-bolstaden på Wadaholmen, som nu kallades Lindholmen, och Falun blef se-

*) Det gifves få Egendomar, hvilkas Egare kunna upnämnas i en så lång följd, som Stolas: Den förste man känner, har hetat Thore Pyting; hans dotter Karin blef gift med Clas Holst; de hade en Son Nils Classon, hvars dotter Agneta blef gift med Herr Anders Hans-

dan ansedd som Ladugård derunder. Då åbyggnaden på denna holme hade afbrunnit om hösten 1645, anlade då varande Egaren, R. R. Grefve Gabriel Oxenstjerna ett ansenligt Stenhus eller Slott på Smidjeön, tillika med 4 Flyglar, äfven af sten. Detta Slott, som hade i hvartdera hörnet på taket ett litet torn, var så väl derigenom, som genom sin storlek, kostsamt att underhålla, blef också onyttigt, sedan det fått samma Egare som Stola, hvilka alltid bott på sednare stället.

son, som var Kon. Gustaf I:s Regements-Råd 1540 och blef Stamfader för Ekebladska Ätten, hvilken alltsedan och till år 1808 innehaft detta Säteri, Son efter Far, i följande ordning: Johan Andersson, Ståthållare på Elfsborg och Ryttmästare för Westgötha-Fanan, † 1608. - - Kristofer Johansson Ekeblad, Öfverste af Infanteriet † 1664. - - Johan Kristofersson Ekeblad, Envoyé i Frankrike 1670 † 1697. - - Clas Johansson Ekeblad, Friherre 1709 R. R. 1719. Grefve s. å. † 1737. - - Grefve Clas Ekeblad den yngre, R. R. 1746. President i Kansli-Kollegium 1761. † 1771. - - Grefve Clas Julius Ekeblad, Öfverste KammarJunkare, General-Major och Landshöfdinge i Skaraborgs Län, † den 19 Junii 1808. - - Sidstnämnde Herre, som var barnlös, sålde Stola, jämte flera ägendomar, till sin Systerson, Majoren Grefve Gustaf Piper, som nu år innehafvare häraf.

Ändtligen afbrann det omkring år 1800 och af Flyglarne stå endast 2 qvar *).

Ströberg 1, tillhörigt samme Egare, som de nästföregående.

I Sunnersbergs Socken ligger Säteriet *Frösluuda* 1, hvilket tillhörer Kamereraren J. Holmgren. Här är en efter lokalen väl an-

*) Man anser ej nödigt att beskrifva detta Slottets framfarna herrlighet, och den dervid befintliga pragtfulla, men nu äfven förstörda Badstuga, hälst härom kan läsas v. Linnés Westgöta Resa s. 49 f. Ej heller lärer vara nödigt att påminna, det detta Slott ej bör förblandas med det längesedan ödelagda Slottet Lindholmen i Skåne, der Kon. Albrekt satt fången, eller med Sätesgården Lindholmen i Upland, der K. Gustaf I föddes. I stället får man meddela en Förteckning öfver Egendomens innehafvare: Riks Hofmästaren Thure Jönsson (af 3 Rosor) † 1532. gift med Anna Johansdotter (Wase) K. Gustaf I:s Faster. — Deras Son Johan Thuresson till Lindholmen, R. R. 1540. † 1556 g. m. Riksföreståndaren Sten Sture den yngres Enka, Kristina Gyllenstjerna. Deras Son Gustaf Johansson till Haga och Lindholmen, R. R. 1554. Grefve 1561. † 1563. Dess Dotter Sigrid g. m. Friherre Bengt Gabrielsson Oxenstjerna, Hertig Carls Råd, Guvernör och Lagman i Wermeland, † 1591. Grefve Gabriel Bengtsson Oxenstjerna, R. R. och Skattmästare † 1656.

lagd trägård, mycken skog och förträfflig åker och äng; hit hörer fiske i den så kallade Gissängs viken af Wenern *).

Uti Jösslunda Socken ligger Säteriet *Apelås* 1, tillhörigt Löjtnanten Ol. C. Roos.

I samma Socken ligger äfven *Järneveg* $\frac{1}{4}$, som bör anmärkas, såsom denna ortens grannlåtsställe, hvilket har en förträfflig utsigt öfver sjön åt Kinneviken, Kinnekulle, Kinnefjerdings Härad och Staden Lidköping; der är en i sednare åren verkställd vacker plantering af både löf- och fruktträd, utom de

Grefve Bengt Gabrielsson Oxenstjerna, R. R. President i KansliKoll. och Förmyndare under K. Carl XII:s minderårighet, † 1702. Han bortbytte Lindholmen år 1682 mot Rosersberg till Gr. Joh. Gabr. Stenbock. Grefve Axel Lillje var Egare och bodde här 1689. Han var gift med Grefvinnan Maria Stenbock. Deras Dotter Grefvinnan Hedvig Lillje, g. m. R. R. Grefve Magnus Julius De la Gardie † 1741. Deras Dotter Grefvinnan Eva De la Gardie, g. m. R. R. Grefve Clas Ekeblad den yngre, hvarefter Lindholmen haft och ännu har samma Egare som Stola.

*) En Gren af Ekebladska Slägten har innehaft detta Säteri till år 1670, då denna Gren utgick, hvarefter det köptes af en Ekeblad till Stola, och har sedan tillhört Grefliga Ekebladska Ätten intill våra tider.

der till ymnighet vildt växande träd; der äro ock alleer och häckar af ung aleskog — ett lusthus i ängen upfördt af sten i antik form med plåttak. Här är ock någon timmerskog och den bästa humlegård på orten. Denna gård är väl bebyggd och jorden utvidgad och förbättrad af Landshöfdingen R. N. O. Herr J. A. Hjerta.

Kyrkoherde Bostället 1. Här äro nya trägårdar anlagde af framl. Prosten L. J. Alenius; hit hörer någon skog till vedbrand, litet till gärdsle men intet till byggnadsvirke. Betesmarken är mager. Fiske är i den så kallade Möviken af Wenern. Gården har obetydligt höslag, till knappt 50 stackar af starrgräs på maderne, utom något af bättre slag i en hage nära invid gården; åkern är full af bergsyra, hvarföre diken till flere 1000 famnar äro på få år upgräfne.

Kapellans Bostället *Marbogården Strö* $\frac{1}{2}$, har mager betesmark, men ingen skog och fiske.

På den så kallade Spårön under Lindholmen, der Torpet Spårhufvud är beläget, synas rudera af ett der fordom varande lusthus. De Gamle utvisa ännu en väg, på hvilken K. Carl X skall farit up till detta ställe för att der spisa middag. Ju mindre vnaligt

det är, att nu varande Allmoge vet säga något om K. Carl X, ju mera trovärdighet tyckes denna lilla anekdot ega. Och är mycket troligt, att K. Carl X, antingen före eller efter sitt upstigande på Thronen, besökt sin Svåger Grefve M. G. DelaGardie på Leckö, och att Grefve Oxenstjerna på Lindholmen då velat gifva Honom något divertissement på denna vackra trakt.

Åt sidan af Järnahus i sjön, äro de så kallade *Stenkistegårdarne* märkvärdige; de äro anlagde omkring 10:de seklet af den Garnison, som låg i Järnahus, att hindra Danskarnes ingång. Vid Järnasund var en bekant järnkedja öfver sundet, att förekomma infall. Man blir varse i Strö Socken 3 stora stenrör, af klotformiga och runda stenar, visst öfver 10,000 lass i hvartdera; det ena kallas *Hjortröret*, väster för långmässe; det andra ligger söder om Bredeberg och det tredje på Fläxeberga. Desse äro förmodligen ihopsamlade af den garnison, som varit i Järnahus, och ämnade till försvarsmedel emot fienden för att dermed slunga och kasta.

Wid Frösslunda har i fordna tider varit en kyrka eller kapell; rudera synas ännu derefter och backen heter än i dag kapellsbacken.

Nedan för gården vid Frösslunda, vid den väg, som går åt Stola, ser man i en backe

en myckenhet i ordentliga rader planterade ekar och derhos en sten uprest, som ger tillkänna, att R.R. Gref Clas Ekeblad dem med egen hand planterat; äfven ser man en sådan ekeplantering vid Stola samt en uprest sten med samma påskrift. Den gamla så kallade Famille- eller Grefve-eken, som stått norr om Stola in i ängen, ett par bösseskott från husen, hvilken v. Linné jämväl omtalar, utdödde år 1808, eller samma år, som Öfverste KammarJunkaren Gref Cl. Ekeblad afled. Man hade jämt 200 år förut, eller 1608, börjat att understödja hännes af ålder lutande kropp.

På Skattegården Filsbecks egor fanns för flera år tillbaka en stor guldring af betydligt värde.

Flere byskogar finnas här, hvilka dels från äldre tider varit delade emillan odalhemmanen i den by, inom hvilkas rågång de innefattas, dels i sednare tider blifvit skiftade; dock äro ännu några skogar samfällde, hvilka illa vårdas.

I sjön Käfvelstocken, som är en fiskrik vik af Wenern, äro åtskillige holmar: Rörholmen, Löpareholmen, Korssundsholmen, Tindringen och Tindringsöra, Wadaholmen, Gäddeskär samt Yxneholmen. — Hamnställe

är vid Klitt, en kringfluten ö, hörande till Lindholmen.

Jordmånen i allmänhet är lera, hvilken på sina ställen är så stark, att den, af torkan tillhärdad, med 3 par dragare icke kan brytas. Man finner dock denna lera på många ställen vara blandad både med sand och svartmylla.

Åkerbruket blifver här på orten icke idkadt efter de nyare reglor. Plogen drages här vanligen af 3:ne par, hvartill äfven nyttjas kor i brist af oxar. Desse många dragare fordra ett stort stycke åker att vända sig på, hvaraf våra så kallade tvärländen härkomma, hvilke äro skadlige och hålla syran i åkern. Diken i åkrarne äro derföre desto nödvändigare, som nästan intet åkerfält gifves, hvilket icke besväras af syra ifrån de många berg, kullar och höjder, som omgifva åkrarne. Wid Säterierne brukas dock jorden bättre. Här nyttjas äfven krok och nödiga diken göras.

På Säterierne sås råg och hvete i medlet af Augusti, men på bondhemmanen ej förr än vid Mikelsmässan och ofta derefter, då en blid höst inträffar. Kornet sås här vanligen allt för bittida och för tjockt. Utsädet på ett helt hemman är omkring 20 tun-

nor, hvaraf $\frac{1}{4}$ t:a hvete, $1\frac{1}{2}$ dito råg, 7 t:r korn, 8 t:r blandkorn och 3 t:r hafra. Ärterne sås i trädesgärdet till $1\frac{1}{2}$ t:a och understundom något deröfver på hemmanet. Medelafkastningen är: af hvete, råg och korn 8:de, af blandkorn 6:te och af hafran 3:dje a 5:te kornet. Ärterne gifva i afkastning gemenligen lika med kornet och understundom deröfver. Medeläringen af ängen på hvarje hemman är högst 40 små stackar. Klöfverodlingen vill här icke lyckas.

Här brukas vanliga hägnader af trä, jämväl så kallade rishag omkring skogsängarne, äfven som jordvallar, som inuti bindas och göras sammanhängande med enris, hvarigenom de göras varagtigare.

Man får här se Hjortar i stora flockar, men de äro fredade för Kronans räkning vid ett vite af 50 R:dlr banko för den som fäller någon dylik. Endast på Spårön finnas säkert 20 stycken. – Spannemål är enda handelsämnet. Den anses för förmögen som kan resa till Pehrsmässo marknad i Carlstad med en båt-lott spannemål, det vill säga 15 tunnor. Flere bönder gå i bolag om en båt och följas åt. I stället för spannemålen, som säljes, köpes stål och näfver m. m. till egen förnödenhet.

Kongl. Pastorat, som i Jordboken kallas *Kållands-Ö*, ligger i Kållands Härad och Leckö Fögderi. Det består af 30⅜ förmedlade hemman på ön, samt dessutom af ⅜ hemman med några torpställen, som utom ön äro belägne. Denna Ö är belägen emellan den så kallade Dalbosjön och Kinneviken. Dess figur är nästan rund, med en tvärlinea af något öfver ¾ mil. Hon skiljes från fasta landet genom ett sund, Ulleresund kalladt, som på det ställe landsvägen går, icke är bredare än en större bäck och hvaräst således en bro förenar ön med fasta landet.

Folkmängden är emellan 11 och 1200 personer.

Moderkyrkan *Otterstad*, hvarifrån är till Lidköping 2 mil, har en särskilld klåckstapel med torn, hvari 2:ne klåckor hänga. Annexan *Senåte* är korsskyrka samt både större och vackrare än moderkyrkan. Denna kyrka, som har torn med 2:ne klåckor, räknas bland de äldsta kyrkor på orten, och påstår man, att Innvånarne på Dahls land lydt till henne, innan de på sin ort hunnit bygga kyrkor. I västra delen af ön ligger *S. Marias Kapell*, mot hvilket på östra sidan svarat *S. Katarinas*, som af Gref M. G. DelaGardie förvandlades till ett Hospital, men

hvaraf nu föga lämningar synas. *Låckö Slotts Kyrko* är den fjerde i församlingen, och hafva kyrkorne Gudstjenst hvarannan Söndag utom Slottskapellet, der endast Gudstjensten förrättas hvarannan söndag om sommaren.

Trenne Säterier äro här belägne: *Traneberg* 1, hvarunder lyda 1¼ Rå och Rörshemman. Denna Egendom innehafver hela vestra stranden af Kållands-Ö. Åbyggnaden är nu mera i godt stånd. Karaktersbyggningen, som är rymlig, består af 2 våningar och är målad med hvit oljefärg. Trägården af 4 geometriska tunneland och bland de vackraste i orten, är anlagd vid sidan af gården, hvarifrån man på 30 trappsteg dit nedstiger utför slutningen af ett berg, som är planeradt, till 4 stenbesatte blomsterparterrer och afsättningar, den nedersta 6 alnar hög, vid hvars södra sida växa 2:ne slags vindrufvor, hvilka i varma somrar gifva frukt. Trägården, som är väl underhållen, har dessutom åtskilliga prydnader jämte en mängd fruktträn af alla slag. Egendomen har ganska bördig åker, af god lerjord, indelad i 5 gärden, hvaraf de 4 årligen besås, samt vidlyftiga men sanka ängar, och mer än 2000 geometriska tunneland grof skog af alla slag, hvaribland äro en mängd ekar. Från dessa skogar förser sig slättbyggden med sitt skogsbehof; och dessutom är-

bjudes härifrån en lätt transport, äfven till aflägsnare orter, utaf sjön Wenern, der gården äger ett lika vidsträckt, som förmånligt fiske. God jagt saknas icke heller af flera slags villebråd. Här hafva äfven de så kallade Kronhjortarne sitt egentliga tillhåll på Tranebergs vidsträckta skogar, hvarifrån de göra utvandringar dels på Kållands-Ö och dels till Stolas och Lindholmens skogar.

Tranebergs Gods är, liksom Kållands Ö i allmänhet, mycket folkrik och man finner bland Allmogen, nästan i hvarje mansperson en duglig Slöjdare, Snickare eller Byggekarl. Deras åkerjord häfdas allmänligen väl och är mycket gifvande, men till rymden liten. Boskapsskötsel och fiske är Godsets och Församlingens hufvudsakliga närings grenar. Denna egendom har fordom tillhört Friherrarne Taube; Herr Lagman v. Becker är nu egare häraf.

Wänsjö 1, är anslaget till Öfver-Jägmästare-Boställe i Länet och innehafves af Hof-Jägmästaren och Riddaren C. Gyllencreutz.

Storegård den 1, hvaräst rudera synas efter det förut nämnde St. Katarinas kapell; eges af Bönder.

Det förr nämnde St. Marias Kapell är beläget nära Tranebergs Trägård och underhålles af Gårdsegaren enskildt. Detta Kapell säges vara bygdt af en Fru vid namn Elin

Kyhle på 1540:talet; har sedermera länge varit öde, men blef af Gref M. G. DelaGardie på 1650:talet åter iståndsatt samt ungefär 100 år sednare utvidgadt, vidare förbättradt och med 2:ne Läktare försedt af Öfversten R. S. O. Erik Månsson Ulfsparre.

På en holme under Traneberg, vid stranden af Wenern, synas ännu grundmurarne efter det Jagt- eller Lusthus, som der stått, och hvilket Gref M. G. DelaGardie, vid anläggningen af Lidköpings Nya Stad, ditflyttade till Rådstuga, förmodligen densamma, som der ännu finnes. Holmen har efter denna byggnad sitt namn och kallas Lusthusholmen. Der synas gamla fördämningar mot sjön och en bred dikad väg ledde fordom dit, som nu är nästan öfverväxt med skog.

Till ålderdoms minnesmärken hörer en stor *Runsten* af mer än en mans längd, hvars påskrift likväl ej kan läsas, men berättas skola innehålla att en Sigge ligger der begrafven, förmodligen den samme, som allmogen kallar Sigge Fiskare, och hvilken skall hafva varit den förste, som här nedslagit sina bopålar. Stenen är uprest på en kulle vid landsvägen ej långt från Otterstads Kyrka vid den så kallade Ladugårdsbron. — En gammal offerkälla finnes, nästan mitt på Ön vid landsvägen, straxt vid Senäte, kallad *S. Sig-*

frids källa, förmodligen efter den berömde Engelske Läraren St. Sigfrid

Läckö Slott är anlagdt i nordost på Ön ytterst mot Sjön på ett berg, hvarifrån det synes på många mils afstånd åt alla håll. Detta berg har till vänster en hamn, kallad Kongshamn, och till höger en vik, kallad Stallviken. Desse vikar äro förenade genom en graf, sprängd i berget, som vid högt vatten fylles och gör att Slottet likt en ö, är på alla sidor af vatten omgifvet. Här öfver synes fordom hafva varit en vindbrygga för att utestänga fiender.

Biskop Brynolf I i Skara anlade detta Slott år 1298*). Man ser der ännu hans kammare med ett ganska litet fönster och ett gammalt skåp, som förmodligen varit nyttjadt till Bokskåp. Han lämnade Slottet i fyrkant af tegel upbyggdt till tre våningar, med ett torn. Bakom Slottet åt sjösidan ses en gammal

*) Messenius Scond. Illustr Tom. 2 fol. 72 och efter honom Prosten Doktor Ax. Luth i sin Disp. om Leckö Slott sid. 13. Men Bisk. Rhyzelius (Episcoposc. 1 Del. sid. 180) tillegnar anläggningen åt Bisk. Brynolf III Gerlaksson af det skäl, att i Slottsmuren är insatt en huggen sten med bokstäfverna B. G. Denne Biskop dödde 1505. och blefve då Slottet 200 år yngre. Troligast är att det blifvit anlagdt af Brynolf I. och tillbyggdt eller repareradt af Brynolf III, som då låtit ditsätta denna sten.

Skans eller ett Batteri, inrättadt för 6 kanoner. Och nederst vid sjökanten är en underjordisk gång, sprängd i berget till 3 alnars bredd, 6 alnars högd och 20 alnars längd, så att den går under Slottet och leder sist till en brunn af 200 fots djup, hvarifrån vattnet genom pumpverk blifvit upfordradt till Slottet.

Här befästade sig Biskoparne och höllo en garnison, för att vid förefallande behof kunna försvara sig äfven mot Konungarne. Wid år 1348 skall Konung Magnus Smek hafva intagit detta Slott. År 1497 höll Ärke-Biskopen Jakob Ulfsson här ett Möte, på hvilket han ville bannlysa Riksföreståndaren Sten Sture för att sätta den Danske Konung Johan på Svenska Thronen. År 1521 blef detta Slott på Gustaf Erikssons befallning intaget och afhändt Biskop Theod. Slaghök, men återlämnadt till Biskop Magnus Haraldsson, tills ändtligen på Riksdagen i Westerås 1527 ett allmänt beslut blef fattadt, och Leckö till Kronan indraget. Sedan lämnade Konungen det jämte några tillgränsande Härader i förläning åt Svante Sture. År 1568 d. 29 Jul. blef det intaget af de mot Konung Erik XIV förbundne Hertigarne Johan och Carl. K. Johan III gaf Hogenskild Bjelke titel af Baron till Leckö.

År 1600 d. 19 Mars gåfvo Ständerne på Riksdagen i Linköping Leckö Slott och Län till Hertig Johan af Östergöthland (K. Sigismunds Halfbroder). Man vet ej huru länge han det innehaft. Men den 15 Maj 1615 skänkte K. Gustaf Adolf detta Slott med 3:ne dertill lydande Härader, såsom Grefskap åt den då i Grefligt stånd uphögde R. R. och General-Fältherren Gref Jakob Pontusson De la Gardie *), som prydde detta Slott och innehade det till sin död 1652, då det tillföll Sonen RiksKansleren Gref M. G. DelaGardie. Han byggde här 4 torn och tillade den 4:de våningen samt på flere sätt utvidgade åbyggnaden; äfven byggde han kyrkan med dess torn. I kyrkan är en kostbar Altar-Tafla,

*) Den DelaGardiske Ätten härstammar från Frankrike. Derifrån kom Pontus DelaGardie till Sverige 1565 och från den tiden har denna Ätt länge innehaft högre Ämbeten i Staten, och äfven varit med Konungahusen beslägtad. Herr Pontus DelaGardie blef FältÖfverste och Friherre samt gift med K. Johan III:s naturliga dotter, Sofia Gyldenhjelm. Dess Son, R. R. m. m. Gref Jakob De la Gardie, var gift med Ebba Brahe, hvilken man tror att K. Gustaf Adolf velat uphöja bredevid sig på Svenska Thronen, om han fått följa sitt eget val, hvilket ej alltid tillåtes Konungar. Deras Son, Rikskansleren m. m. Gref M. G. DelaGardie var förmäld med K. Carl Gustafs Syster, Furstinnan Maria Eufrosyne.

som R. R. Gref Jakob Pontusson DelaGardie berättas hafva tagit såsom Krigsbyte i Ryssland och hitskänkt. De större Salar i Slottet särdeles den så kallade KongsSalen och Riks-Salen, hafva varit prydda med målningar, som föreställt de förnämsta händelser i det Tyska trettio-åriga kriget, samt med Porträter af de deruti berömde Svenske Generaler. Men desse målningar äro nu därifrån afhämtade.

Genom Reduktionen af 1680 kom Leckö Slott och Län åter under Kronan, och har Kongsgården sedan, tid efter annan, varit donerad på lifstid till åtskilliga af Rikets yppersta Män. R. R. Gref Carl G. Tessin, som dödde 1770 och R. R. Gref Gust. Adolf Hjärne, som dödde 1789. hafva på sådant sätt i sednare tider varit innehafvare häraf. Enligt Rikets Höglofl. Ständers beslut af 1810, innehafves det nu på 50 år af En af Rikets Herrar, Stats-Rådet och Generalen m. m. Herr Friherre Adlercreutz och kallas sjelfva Kongsgården *Sikajocki* men Slottet bibehåller sitt gamla namn. För närvarande är en del af Slottet inrymd till Artilleri-förråds-hus som har en Tygmästare jemte Tygvacktare på stället, samt en liten Garnison. Äfven finnes här en liten Galere-division med sine Galere-skjul.

Kongsgården utgör 5 hela hemman och har 36 Torp. Här finnas 2:ne Trägårdar, af

hvilka den vid gården är mycket stor och har många frukträd; och den så kallade Slotts Trägården, som omgifver Slottet å ena sidan, har utom en mängd frukträd, äfven Kastanie-träd. Kongsgården har ett bonings-hus af 2 våningar, men som, genom bristande tillsyn vid hopsättningen, är föga brukbart om vintertiden.

Åkern å Kongsgården brukas mycket väl, och är all åkerjorden updikad, hvarföre ock här ärhålles tredubbelt större afkastning än förut; äfven Ladugården är i proportion utvidgad, hvartill den så kallade Djurgården äfven gifver tillgång på foder. Tvänne Öar, kallade *Stora* och *Lilla Eken*, höra under Slottet och gränsa nära derintill. Skogen å dessa öar är förträfflig. Fisket vid Slottet är i allmänhet godt af Lax, Gäddor, Abborrar, Braxen m. m.

Kyrkoherde Bostället 1, Stommhemmanet *Skog* 1, Kapellans Bostället *Backa* $\frac{1}{4}$ *) utgöra en halfö. Kyrkoherde Bostället har den vackraste belägenhet, omgifvet på bägge sidor af Wenern, hvars uddar och vikar äro beväxte med löfskog. Å en annan sida visar sig Läckö Slott majestätiskt med sina många

*) Ett annat ett fjerdedels hemman *Lusebo*, hörer ock till Kapellans bostället. Bägge hafva god åker och växtlig Skog.

torn och ofantliga massor, och återförer tankan på flydda seklers fafänga mödor. Boställets åkerjord, som har ett sluttande läge och är delad i 3:ne gärden, består af lera och lermylla samt förbättras årligen genom dikning. Utsädet utgör omkring 30 tunnor af korn, blandkorn, råg, hvete och ärter. Hafra sås blott på nyplöjd jord. Ängen, som är mager, ger omkring 100 stackar hö. Fisket är godt, i synnerhet den tid då braxen leker.

Skogen är mycket medtagen, så att ingen tillgång finnes till byggnadsvirke.

Åkerbruket är i allmänhet felagtigt genom brist på dikning att afhålla syran och genom de så kallade tvärlanden. Hemmanen äro här i allmänhet mindre än på andra ställen. Här gifvas hela mantal, som icke hafva mer än 8 tunneland öpen jord. Jordmånen är mäst lera. Åkern brukas med plog och harf. Ängarne bestå merendels af mader; hägnader af så kallade trä - och rishag.

När man undantaget den skog, som finnes på de förr nämnde öar, St. och L. Eken, samt vid Traneberg, hafva hemmanen i denna Församling högst obetydlig skog och flere aldeles ingen, knappast till vedbrand.

Fisket, som idkas mycket, är församlingens hufvudsakliga näringsgren.

Rackeby

Kongl. Pastorat, beläget i Kållands Härad, och Läckö Fögderi innefattar 2:ne Socknar: *Rackeby* 22 och *Skalunda* 10, Summa 32 hemman. Dess Folkmängd var 1785, 690 och 1810, 762personer.

Rackeby (rätteligen *Ranackeby* eller Ran-åkerby) *) Moderkyrka, som är belägen 1 mil från Lidköping och 4 mil öfver sjön Wenern från Dahlsland, har blifvit tillbyggd, att den nu är ganska ljus och vacker; här är torn med 2:ne klåckor.

Skalunda eller *Skalene* *) annex-kyrka föregifves vara så gammal, att Innevånarne på södra Dahl uti densamma haft sin offentliga Gudstjenst till dess 16 båtar af upkommen storm på Wenern förolyckats, och alla de Dahlboer, som då varit vid berörde kyrka, aldeles omkommit; i anledning hvaraf beslut i 12:te seklet af de hemmavarande blifvit fattadt, att bygga sin egen kyrka, hvilken

*) Förmenes blifvit så kallad af någon betydande man eller Fylkiskonung, Rane, som skall hafva bott antingen på Järlehus eller Storegården, och, enligt Allmogens berättelse, vara begrafven vid vägen nära vid Almeryd, der en bauta-sten är uprest. Skalunda, Skärlunda af skär, syrtes, och lund, lucus.

blef kallad Grinstad. Här är stapel och 2:ne kläckor.

Säterier finnas endast i Rackeby Socken: *Stenholmen* 1; Karaktersbyggningen afbrann 1806. Den ena Flygelbyggningen afbrann 1805 och den ännu qvarstående är högst förfallen. Utsädet är 54¾ tunnor, höskörden kan i medelmåttig årsväxt räknas till 300 stackar; skogen är obetydlig; eges af Öfverst-Löjtnant Ramsays Enkefru.

Degeberg 3; byggnaderne af trä hafva uppnått en ansenlig ålder och karaktersbyggningen är mycket förfallen; årliga utsädet i all slags säd är upgifvet till 52 tunnor i god lermylla; ängen ger 300 stackar hö; gården har obetydlig skog, hvilken är inhägnad äfven som betesmarken; hit hörer ett godt fiske i Wenern; eges och bebos af förenämnde Enkefru.

Storegården (öfre och nedre) består af 4 mantal; årliga utsädet bestiger sig till 127 tunnor af all slags säd; höskörden blott till 130 stackar; jordmånen är lermylla och betesmarken svag; hit höra 4 fiskare-torp, hvilka gifva såsom skatt 1 Lspd. 4 mkr. färsk fisk i hvarje vecka; vedbränsle finnes på Moen *Nöjan*, eljest kallad *Skratten*. Egare är Kammarherren G. Silfversparre Stjernsparre på Ågården, hvilken innehafver denna egendom, såsom Fidei-Kommiss.

Detta Säteri har i äldre tider varit en Kongsgård, känd under namn af *Rackeby*. Den tillhörde K. Birger Månssons Bröder, Hertigarne Eric och Waldemar. När den olyckliga oenigheten mellan denne Konung och dess Bröder första gången hade yppat sig år 1304 på Aranäs, så berätta Historieskrifvarne, att Konungen reste derifrån till Wisings-ö, men Hertigarne till Rackeby gods i Westergötland *). De skänkte sedan denna Gård till Gudhems Kloster och dess Nunnor flyttade äfven hit 1342 **), men man kan ej säga, huru länge de här uppehållit sig. Nu för tiden finnes vid Storegården ej mindsta qvarlefvor af något Slott eller större anläggning; men möjligt är att sådane kunna vara af tiden öfverhöljde och gömde i den kulle, på hvilken nu varande karaktersbyggning är belägen. Här på orten tror man ock icke, att Gudhems Klosters Nunnor flyttat till den nu varande Storegården, utan till det gamla Slottet Järlehus. Bägge meningarne skulle lätt vara förenade, om det sednare varit på den förras ägor beläget.

Järlehus har varit ett Slott, der Westgöta-Jarlarne, enligt hvad namnet tillkännagifver, residerat. Rudera derefter synas ännu tyd-

*) Messenii Sc. Ill. Tom. XII. sid. 150.
**) Der-städes T. III. sid. 10.

ligen ytterst vid sjösfranden. Det har varit i flor i Ingjald Illrådas tid och på 760:talet. Härifrån skall i Hedentima varit en stark järnkedja öfver viken intill Dalbo-näset. — Namnets uttal har hos Allmogen blifvit så vida förändradt, att stället nu vanligen kallas Järnehus.

Kyrkoherde Bostället 1, har 50 tunne-25 kappelands åkerjord i god lermylla samt ängmark till 52: 17, hvilken ger 60 stackar hö; betesmarken är svag och inskränkt till tunnelandstalet; fisket i Wenern obetydligt. Till detta boställe hörer hemmanet *Digerhede* $\frac{1}{8}$, doneradt af en hustru Fastrid eller Sigrid och bekräftadt af dess Slägtinge Karin Ingemarsdotter, med vilkor att Kyrkoherdarne i denna Församling skola hålla kommunion-vin och oblater vid Rackeby kyrka *).

Runstenar finnas här flera: af dem märker man en i Sakerstie-muren af Rackeby kyrka, hvars inskrift är: Uthakrimr sati stin thonsi ift Oskil sun, d, ä. Otagrimer satte

*) From. Stift. sid. 32. Denna Karin skall haft en Son Olof Kristoffersson, hvilken, oagtadt donationen blifvit bekräftad, velat tillvälla sig egande rätten af nämnde hemman; men donationen blef genom gifven Dom af TingsRätten, som satt på Kong Skjolms högstadfästad 1626.

Denlåt K. Kammarcollegii d. 27 Febr. 1798 tagit beslut.

denne sten efter sonen Oskil; en dito i Skalunda kyrka under en pelare, hvarpå läses: Hrakli auk Alkist satu st - - - d. ä. Harakli och Alkisal satte stenen. - - -

Ibland *Åttebackar* märkes *Skalunda* eller *Skalune Högen*, som man allmänneligen tror vara ett gammalt griftställe; den har skapnad af en kägla samt är af en sällsynt högd; foten nedanomkring håller 106 famnar, högden 14 dito. Någon betydande Herre lät gräfva i denna hög för flera år tillbaka, men mödan var fruktlös; här har fordom varit ett märkligt Tingsställe.

Nordväst från Rackeby kyrka synas äfven spår af en dylik begrafningsplats, deräst ännu stå 2:ne stenar; den ene har likväl för några år sedan blifvit afslagen. På stenarne synas inga tecken till någon skrift, men man menar allmänneligen, att den förr nämnde kämpen Rane här skall vara begrafven.

En annan hög synes vid Skalunda, hvarpå fordom varit några upreste stenar. Här har varit ett gammalt Tingsställe eller Domsäte, ända till början af 1600:talet. Denna Hög kallas *Kong Skjoms Hög*, och äro här många Jorde- och Faste-Bref utfärdade, som ännu i dag kunna upvisas.

Skog saknas här nästan alldeles. Äfven den, som tillhörer Säterierne, är obetydlig.

Sjön Wenern, hvartill Församlingens bägge Socknar gränsa, har åt denna sidan ett säkert *hamnställe* i Järlehus sund, icke blott för Rackeby Sockens lastbåtar, utan för alla i samma sjö till denna sidan gående båtar, hvaruti de, om deras antal ock öfverstiger 100, kunna ligga i största säkerhet för stormar och oväder.

Af holmar märkes Lindön, hvilken, hörande till Kammar-Herren Silfversparre Stjernsparre, är beväxt med all slags skog och utgör om sommartiden ett vackert lusthus för alla, som finna behag i naturens okonstlade skönhet. Här synas ännu rudera efter ett Slott, som här fordom funnits. Ej långt derifrån på den sidan af sjön, som vetter åt Rackeby, har Slottsstallet varit beläget, hvaraf ett Torp, som nu är byggdt på samma ställe, ännu bär namn af stallstugan. På Lindön finnas ännu några hjortar och rådjur.

I brist af åar, samt i följe deraf vattenverk, finnas här ett stort antal väderqvarnar, så att nästan hvarje hemmansbrukare har sin egen qvarn.

Jordmånen består nästan öfverallt af lermylla samt något sandblandad mulljord.

Åkern indelas vanligen i 2:ne gärden, hvaraf det ena besås och det andra trädes; dock nyttjar man äfven så kallade *dufvotråden*.

Åkern och ängen ligga gemenligen ömsom i ett gärde eller inom en hägnad.

Af vanliga sädesslag är stridt korn det betydligaste, som här plägar utsås. På ett helt hemman kan utsädet per medium räknas: kornet till 5 tr, ärter till 2, råg till 1, hvete till $\frac{1}{4}$, blandsäd till 4 och hafra till $7\frac{1}{2}$ tr; $\frac{1}{8}$ t:a bönor är det högsta som af detta sädesslag på hemmanet plägar utsås.

Medelafkastningen i medelmåttig årsväxt kan räknas af kornet och blandsäden till 4:de, af rågen till 5:te, af ärterne till något öfver 4:de och af hafran till andra kornet. Ängarne så väl som mulbetet äro öfverallt häromkring af mager beskaffenhet. Medeläringen på ängen kan knapt räknas till en behållen stack på tunnelandet.

Fiske idkas i Wenern med fördel.

Handelsämne är Spannemål, som föres med båtar öfver Wenern till Wermeland och der föryttras emot kontant betalning eller i utbyte emot husbehofsjärn.

Örslösa

Kongl. Pastorat, beläget i Kållands Härad och Läckö Fögderi, består af *Örslösa* $19\frac{1}{4}$, *Söne* 15 och *Wåhla* $16\frac{9}{16}$, Summa $51\frac{5}{16}$ förmedlade hemman. Folkmängden var 1750, 1426 och 1810, 1507 personer.

Moderkyrkan *Örslösa* skall, enligt en gammal sägen, fordom hetat *Ödeslösa* af Digerdödens förskräckliga härjande, hvilken der skall lämnat blott 3 personer vid lif. Den är år 1800 ombyggd och ansenligt utvidgad samt kan anses för en af de vackraste landskyrkor i Stiftet. I tornet hänga 3:ne klåckor.

Söne kyrka har fordom varit kallad Sjönöd, som ses af de gamle kyrkoböckerne. Sägen är, att en rik Fru på närgränsande vatten varit i sjönöd, men kommit vid Söne lyckligen till lands, hvarföre hon till tacksamhet skall hafva påkostat kyrkans byggnad, som ock af denna händelse skall hafva bekommit sitt namn. I tornet, hänga 2 klåckor.

Wåhla och *Gillesto* Kyrkor hafva hvardera klåckstapel med 2 klåckor uti.

Säterier äro: *Kellstorp**) 3 mantal i Örslösa Socken, som ifrån långliga tider tilbaka

*) Här är RiksMarsken Lars Kagge född 1595, hvilken antog krigstjenst först i Böhmen och Nederländerne, tjente sig up ifrån gemen och blef slutligen Grefve, R. R. och RiksMarsk, † 1661.

tilhört Kaggiska Familien, men innehafves nu af Fröknarne Elin och Eva Hjerta. Detta Säteri har den vackraste belägenhet utmed en rymlig vik af Wenern, vacker åbyggnad, tilräckligt timmer- och löfskog, bördig åker och äng samt stora beteshagar. Till gården är i nämnde sjö godt fiske; här är ock en vacker trägård.

Främmesta 1, i Söne, utmed Wenern, tillhörigt Öfverst-Löjtnanten R. S. O. Grefve Adam Ekeblad, har fördelaktig åker och ansenlig äng, hvilken senare likväl understundom skadas af Wenerns upstigande vatten. Fisket är godt, mullbetet någorlunda och någon både löf- och barrskog.

Kihl 1, som har samme Egare, är af lika beskaffenhet med Främmesta, undantagande löfskog, som här ej finnes; åbyggnaden är blott tjenlig för bönder.

Fogelberg 1, tillhörigt Krigs-Rådet C. H. Palm, är till åker, äng, skog, fiske och åbyggnad aldeles lika med nästföregående.

Wåhlaberg 2, i Wåhla Socken, tillhörigt Herr Landshöfdingen R. N. O. J. A. Hjerta, har ganska god åker, tillräcklig äng och skog samt qvarn utmed gården.

Boställen äro: *Kyrkoherde-Bostället*, 1, har bördig åker, men ringa höbol och betesmark; skogen är i tillväxande, hvarföre den kan snart blifva tillräcklig till vedbränsle. Under Bostället hörer $\frac{1}{4}$ mantal *Kläckaregården* kalladt.

Käckagården Sörby $\frac{1}{4}$ i Gillesta är Kapellans Boställe, har liten men god både åker och äng; skogen är ringa men mulbetet godt; dessutom har Kapellanen uti Ettrums by och Ambjörnsgård i Örslösa $\frac{1}{4}$ hemman såsom Boställe.

Kronogården Sörby 1, i Söne, enskiftadt, är Boställe åt Krono-Befallningsmannen i Läckö Föjderi; åkerjorden är god och höbolet någorlunda, då Wenern ej öfversvämmar ängen, som ofta sker; mulbetet är ringa, nästan ingen skog; i Wenern har bostället fiske.

Skogar finnas här inga andra än de som tillhöra enskilta Personer, och är visst en tredjedel af Församlingen skoglös. På skogarne får man ofta se stora Kronhjortar.

Sjön Wenern går intill Söne och en del af Örslösa Socken, och kallas den närgränsande delen af sjön *Dahlbosjön*, emedan han har Dahls land på västra sidan.

Af fisk fångas om hösten flere slags Sik, hvaraf den så kallade Näbbsiken är ganska

begärlig, äfven Siklöjor, Lax m. fl. Söne Sockneboer äro de som mäst idka fiske.

Jordmånen består af lera, mäst lermylla, hvilka bägge jordarter äro nästan i hela Församlingen förmånligen blandade.

Åkern är i allmänhet indeld i 2 gärden af hvilka ettdera besås, men ärterna sås på det gärdet, som ligger i träde. Brukliga sädesslag äro de samme, som i Rackeby nämnde äro.

Åkerjordens storlek, som på hemmanet är olika, kan per medium tagas till 30 tunnors utsäde af all slags säd. Medelafkastningen är: af hvete 8, råg 10, korn och ärter 6, blandkorn 5 och hafra 3:dje kornet.

Utom vanlige kål och rotfruckter, planteras här något rödlök; men lin, hampa och humle mindre.

Utom några få hemman, som hafva sidländte ängar, bestå de flästas ängar af så kallad hårdvall; många hemman erhålla ej mer än 20 à 30 stackar.

Spannemål är här det enda handelsämne, som dels afyttras i Lidköping, dels och till större delen på fartyg försändes till Dahl och Wermeland. Ett sådant fartyg kan draga 40 à 50 tr.; men som tjenligt hamnställe felar, måste fartygen emellan resorne merendels dragas up på land.

TÅDENE

Patronella Församling, som ligger i Kållands Härad och Läckö Fögderi, består af 4 Socknar: *Tådene* $9\frac{3}{4}$, *Lava* $9\frac{1}{7}$, *Kedum* 11 och *Tranum* *) $15\frac{1}{3}$, Summa $45\frac{3}{5}$ förmedlade hemman. Folkmängden var 1810, 1148 personer.

Tådene kyrka, som ligger $2\frac{1}{2}$ mil från Lidköping, blef år 1349 förordnad till Moderkyrka och är upbyggd på Säteriet Storebergs egor.

Kedums kyrka har varit Moderkyrka till 1349, då Curatus flyttade till Tådene. Denna kyrka har åker $17\frac{1}{2}$ kpr. och äng 5: $15\frac{1}{4}$, tillsammans 6 t:e $\frac{3}{4}$ kp:land, som bortarrenderas för 7 R:dlr RG. årligen.

*) Tådene skrifves af de gamle Tådenhed eller Tådenäs; det sednare tyckes hafva någon grund af ett näs, som går uti Sjön Wenern och kallas Oreudde; annars härledes namnet af Tå, som här på orten betyder utmark. Lava kallas och skrifves af de gamle Lagvad af ett vad, som ligger strax vid kyrkan uti den förbirinnande bäcken. Hela trakten omkring har varit kallad Lagvassmarken. Om derivationen till Wedum se 1 Häftet, sidan 95. Tranums kyrka säges tillika med byen fått namn af Tranor, som under sin flyttning i förra tider om höst och vår hvilat på gärdet härstädes.

Lava och *Tranums* så väl som de öfrige Kyrkorne hafva hvar sin stapel med 2 klackor i hvardera.

Säterier äro: *Tådene Brännegården* 1, *Sven Duk* $\frac{1}{2}$, *Storeberg* 1 med *Tådene Lillegården* $\frac{1}{4}$, Kronoskatte, *Ång* 1, Frälse, *Berg* 1, rå och rör; alla desse $4\frac{1}{4}$ hemman sammanlagde, brukas under Storeberg af dess egare, förre Grosshandlaren i Götheborg Jonas Kjellberg. På Storeberg är mannbyggnaden af sten, 2:nevåningar hög. Utsigten är förträfflig, dels af skog helt nära gården, dels och ännu mera af Sjön Wenern med åtskillige holmar på några 100 alnars afstånd, så att man kan se alla fartyg, som gå mellan Wenersborg, Lidköping, Mariestad m. m. Utsädet är 90 t:r och 500 lass hö erhållas.

Ekholmen 1, med tillhörande tre fjerdingar uti Botorp, som ligger egor om egor med Säteriet, i Lava, eges af K. Hofpredikanten och Prosten Mag. C. Thyselius.

Almetorp 1, hvartill kommer *Stommen* i Lava 1, och *Frimanstorp* $\frac{1}{4}$, egas af Superkargören Henr. König. Å Almetorp utsås 40 t:r.

Boställen äro: *Orrevalla* 1, i Lava, som varit Säteri, är nu Majors Boställe vid K. Adelsfanan och innehafves under förläning på

lifstid af Majoren Baron Caspar Wrede, men arrenderas på 30 år af Löjtnanten Nils Fred. Westfeldt. Detta är ett godt hemman till åker och äng, men skoglöst; utsädet är 60 tunnor, omkring 100 stackar hö ärhållas.

Wrånghult Kampegården 1, är Auditörs Boställe vid K. WestgötaDahls Regemente; här är 57: 6 åker och 34: 5½ äng, Summa 91 t:e 11½ kp:land. Utsädet skall vara 24 tunnor.

Kyrkoherde-Bostället *Gröneberg* 1, i Kedum, har varit Säteri, men blef Kyrkoherde-Boställe d. 10 Aug. 1777, och förra Kyrkoherde Bostället Storeberg fick genom detta byte Säteri-natur. Åkern består af 43: 29½, ängen af 78: 12 *), skogen 52: 9½ (mäst berg och backar) tillsammans 176 t:e 6 kp:land. Det förra bostället var taget af Säteriet Storeberg, hvaraf det fått alla sina ägor år 1349 genom då varande Egaren Algot Krummes frikostighet, som då flyttade Curatus eller Kyrkoherden från Marbogården Kedum, der han förut bodde, till Tådene på det honom der gifne Bostället, då ock bemälte Krumme

*) Största delen af ängen ligger öpen till betesmark i brist af gärdsle; den består till det mästa af mader, som vid Wenerns stigande gifva ganska ringa hö, till och med så litet, att 1799 skördades på dem allenast ett enda lass.

för denna sin skänk undfick Patronrättigheten till hela Församlingen, hvilken Gref M. G. DelaGardie tillvällade sig, då han fick Läckö Fögderi till Grefskap, men af Storebergs innehafvare återvanns genom K. Carl XII:s Bref den 12 Sept. 1699 och af K. Adolf Fredrik stadfästades den 10 Junii 1761. *Dryte* ¼, Frälse, är nya Kyrkoherde Bostället underlagdt äfven som *Brogården* ½ i Tranum. Utsädet å Bostället är 1½ a 2 t:r hvete, 3 a 4 t:r råg m. m.

Kyrkoherdens *Tildelnings Stomm* 1, i Tranum har åker 61: 19¼ och äng 31: 8¼, Summa 92: 28¼.

Wrånghult ½, är Kapellans Boställe och har åker 37: 6¼ och äng 14: 21, Summa 51: 27¾.

Några små allmänningar finnas, som hvarje Socken innehafver, men hvarje hemman, undantagande ett enda, har sin enskilda skog, som är nog knapp till bränsle.

Åker och äng skötes i allmänhet efter här å orten gammal sed. Hemmanen hafva mycken och mager åker samt liten och mager äng. Säteri-egare och Ståndspersoner göra väl förbättringar på sina egor, men brist på hägnadsvirke hindrar de flestes goda vilja

i detta afseende. De här mäst brukliga sädesslag äro korn, blandkorn och hafra; något ärter sås jemväl, men hvete och råg ganska litet. Afkastningen i goda år är vanligen: af ärter, hvete och råg 5:te à 6:te kornet, af korn och blandkorn 4 och af hafra andra kornet; emedan denna sås alla år på samma jord utan hvila. På somlige ställen ligger åkern hvart annat år i träde, men gödes på några ställen till råg, hvarefter sås korn, ärter eller blandkorn o. s. v. Handelsämne är blott Spannemål, som merendels försäljes till Karlstad.

Hela Församlingen är full med berg.

Ett förmånligt Fiske, särdeles af braxen, hafva Storeberg med underliggande Säterier och hemman, samt Kedum och Kedumstorp i Sjön Wenern.

Wäderqvarnar finnas nästan vid hvar gård. Wid Storeberg äro sköna vattuqvarnar, men de gå ej oftare än då flod inträffar.

Slutligen må anmärkas, att genom nu varande Kyrkoherdens, Prosten L. C. Retzii, försorg är dels genom frivilliga gåfvor, dels genom besparade vinsädsmedel sedan 1806, då vinhållningen blef Kyrkoherdarne ålagd, samlad en fond till inrättning af en allmän Skola för Församlingen. Denna fond utgör

nu (Nov. 1813.) 500 R:dlr RGld. och är tills vidare utsatt på ränta. Men som denna summa icke är tillräcklig att både bygga Skolhus och löna Skolmästare; har Egaren af Patronaträttigheten låfvat så bidraga härtill, att denna gagneliga inrättning snart kan vinna fullbordan: man har ock härmed redan gjort början.

Thuna

Kongl. Pastorat i Åhse Härad och Läckö Fögderi innefattar 3:ne Socknar: *Thun* $22\frac{7}{8}$, *Fritl* $10_{T}\frac{9}{2}$ och *Karaby* *) 9, Summa $42_{T}\frac{7}{2}$ förmedlade hemman. Folkmängden var 1795, 1207 och år 1810, 1177.

Thuns Moderkyrka, som ligger ifrån Lidköping 3 och ifrån Wenersborg $3\frac{1}{2}$ mil, är af den sällsynte Patrioten, Prosten J. Silvius **) år 1767 ansenligt utvidgad och så full-

*) Eller *Tun, tuna;* som betyder ett inhägnadt och kringstängdt rum, och sedan stad eller hof. *Fritl* kommer af Freja eller Fröja, Frids och KärleksGudinna, Odens Gemål. *Karaby* eller Karleby, af Karl.

**) Född 1697, Kyrkoherde här 1759, död 1779. Han var Stiftare till den här befintlige Pedagogi, som framdeles nämnes.

ständigt reparerad, att den kan anses såsom nybyggd och med allt skäl räknas ibland de vackrare landskyrkor, ty den är ljus och rymlig och har en af framlidne Hofförgyllaren L. Kylberg förgylld vacker Predikstol. Uti det med slagur försedde tornet hänga 2 klåckor. I kyrkan finnes en minnesvård öfver framlidne Landshöfdingen Friedenreich och dess Son, bestående af Familiens vapen i bildthuggarearbete, upsatt på södra kyrkoväggen.

Annexkyrkorne *Karaby* och *Friel* äro nedsjunkne i jorden, mörka och dystra, hvadan de synas vara gamla; de hafva hvar sin klåcka i stapel.

Då Thuns Moderkyrka ligger i medelpunkten af detta Pastorat och de längst borrt boende af Pastoratets Innvånare ej hafva mer än halfannan fjerdingsväg till nämnde kyrka; så vore denna Församling med en enda kyrka väl belåten.

Ibland Minnesmärken i Thuns Socken må nämnas den så kallade *Stenkullen*, der ännu, oagtadt sten derifrån i mångfaldiga år blifvit bortförd, tydliga lämningar af stenmuren, såsom efter något Slott eller större byggnad, finnas, der sannolikt någon fornti-

dens Höfdinge bodt. Denna förmodan synes vinna mycken styrka deraf, att tvänne Gårdar, Stora och Lilla Hofgården, helt nära intill och nästan vid foten af stenkullen varit belägne, men hvilka nu äro genom det år 1806 Thuns Socken öfvergångne Enskifte bortflyttade. Utsigten från Stenkullen är ganska vidsträckt och vacker. Ungefär 150 famnar derifrån, eller helt nära till kyrkan hafva flera sandkullar varit belägna, som vid kyrkans reparation och Skolbyggnaden blifvit dels till fyllning använde, dels bortförde för att få kyrkogården planerad. En af dem står ännu qvar på Prästgårdens beteshage, kringsatt vid foten med stora stenar, rund och jämnkullrig, och är, efter all sannolikhet, en urminnes Grafhög, der förmodligen de, som bebodt stenkullen, ligga begrafne. Flera kummel och högar skola ock finnas på Sätenäs egor, ej långt från Wenerns strand.

Helt nära intill Friels By i ängen åt Wenern uptogs, för mer än 30 år sedan, en kopparflaska med handtag. Uti denna lågo tvänne guldringar och spetsen af en värja; för öfrigt var hon full af ben ock aska. Ringarnes yttre kanter voro inåt böjda. I samma väderstreck närmare sjön finnas stora stenar upreste, men inskriptioner saknas, icke heller finnes någon sägen, som förvarat åmin-

nelsen af tiden, då de uprestes, eller afsigten dermed.

Hela Thuns Socken är enskiftad, men Karaby och Friels Socknar icke.

Säterier finnas endast i Thuns Socken, nämnligen:

Gammalstorp 1, hvarunder brukas *Engebo* 1, samt *Skomakaretorpet* $\frac{1}{8}$, rå och rörshemman. Karaktersbyggningen är gammal, men reparerad; flygelbyggnader äro tvänne af sten. Trägården, som är rymlig och vacker, har många och goda fruktträd. Gården har nödig löfskog i den så kallade storängen samt vacker barrskog i Sågaretorpet i Friels Socken. Beteshagarne äro gräsrike. Den bördiga åkerjorden är indelad i 2:ne så kallade årgångar. Både Bönders och Torpares jord ligger i sambruk, så att de ej äro stängde ifrån hvarandra eller genom Enskifte utflyttade.

Gamlegården 1, med under dess bruk varande *Tomten* $\frac{1}{2}$, är, såsom Ladugård, under Gammalstorp, och ligger all dess jord i sambruk med Böndernes; Egare af bägge desse Säterier m. m. är Majoren Clas Wirgin.

Såtenäs 1, hvarunder brukas *Esperåsen* $\frac{1}{2}$, *Bustorp* $\frac{3}{4}$, *Hagen Gunnarsgården* $\frac{1}{2}$ samt flera delar af Sven Anders- och Sven Ambjörns-

gårdarne. Sätesbyggningen af 2 våningar, är vacker och har en härlig utsigt åt Dettern, (som är en vik af Wenern) samt Halle- och Hunneberg. Trägården är ansenlig. Gården, i flera gärden indelad, brukas i cirkulation och har tillräckliga arbetare. Wid Såtenäs egor är en god hamn, *Tvättstugan* kallad, på hvars strand ett rymligt och väl inredt uplagsmagasin är upfördt. Till Gården hörer ymnig både löf- och barrskog samt förmånliga beteshagar. Eges af framlidne Hofförgyllaren Kylbergs Enka och Son.

Af Boställen märkes:

Kyrkoherde-Bostället 1, som för 13 år sedan blifvit nästan nybyggdt, har vacker utsigt åt Dettern samt Halle- och Hunneberg. Egorymden består inalles af 64 tunneland, hvarunder både gårdstomt och trägård äro inbegripne. Årliga utsädet är emillan 20 och 25 tunnor af åtskillige sädesslag. Skog saknas alldeles; betet är ringa. Bostället har inga torpare. Skogsbristen försvårar och, må hända, gör ett förmånligare brukningsätt omöjligt.

Thun Hagen 2, Kronolänsmans Boställe, är genom enskiftet från Thuns södra by utflyttadt och har ärhållit ett fördelagtigt läge

samt mycken jord. Af nuvarande innehafvaren, HofRätts Kommissarien Götberg, är det nybyggdt och med Karaktersbyggning försedt.

Här är en allmän Skola, stiftad af framlidne Prosten J. Silvius år 1762 och den 8 Nov. 1764 under Kongl. Maj:ts höga hägn och beskydd uptagen ibland de smärre Skolarne eller Pedagogierne i Riket med tvänne Lärare, af hvilka den ene under namn af Skolmästare eller Rektor njuter enkel tjenstearsberäkning, men den andre, som är Barnelärare, eger inga så kallade meriter. Till denna berömvärda inrättning, som i så många år gagnat Allmänheten, skänkte Prosten Silvius *Stora Hofgården* 1 och *Svenstorp* 1 i Thun samt *Berg* 1 i Tranum af Tådene, jämväl ett Magasin af omkring 250 tunnor Spannemål. Här är ock inrättadt ett så kalladt Fattigbord till underhåll för fattige barn, som fritt få lära att läsa m. m. Om beskaffenheten häraf så i ett som annat afseende kan läsas utförlig beskrifning i Afhandlingen om Fromma Stiftelser i Skara Stift sidd. 33-36.

Fattighus finnas både i Thuns och Friels Socknar. I Thuns Socken finnes en stående Fattigkassa af nära 100 R:dlr banko, hvars ränta till 4 sjuka Enkor årligen utdelas.

Då Säterierne undantagas, finnes skog hvarken i Thuns eller Karaby Socknar. I Friel har skogen fordom varit betydlig, då äfven ek funnits, hvarom nyligen upgrafna ekestubbar vittna. Ännu finnes någon tillgång till furu, men otjenlig till byggnad och ej tillräcklig till gärdsle och bränsle. Ifrån Dahl och andra ställen måste således dessa behof hämtas. Torfmossar finnas hvarken i Thuns eller Karaby Socknar och det lilla förrådet af brännторf, som funnits i Friel, är nu medtagit.

I allmänhet brukas jorden innom detta Pastorat på samma sätt, som i nästgränsande Pastorater. Allmogen tyckes vara mindre hogad att dika sin åker, som dock af de fleste plöjes någorlunda bra. Jordmånen är på många ställen stark lera och på andra lerblandad sandmylla. Hela åkerjorden fördelas i 2:ne så kallade marker, af hvilka den ena årligen hvilar, förutan någon del, som instänges till ärtsåning. Långlig erfarenhet har visat, att ju tidigare såningen sker, desto bättre är det, blott jorden är tjenlig. På 30 år har åkerbruket blifvit mer än mycket förbättradt. Ett betydligt hinder för åkerbrukets bringande till större fullkomlighet är den så kallade hafrejordens aflägsenhet ifrån hemorden på många ställen. Då denna jord af

sådan orsak svårligen kan gödas *), blir afkastningen ganska ringa. Enskifte är det enda medel att afhjelpa denna brist; men det har icke vunnit allmänt förtroende hos Allmogen.

Den Spannemål, som försäljes, transporteras till Wenersborg och Uddevalla, upköpes jämväl af Dahlboar, hvilka vintertiden hitkomma och till utbyte utbjuda stafver, näfver, bräder m. m. någon del försäljes äfven i Lidköping.

Fiske, ehurumindre förmånligt, idkas i Venern, der om våren fångasgädda och braxen, om vintern något lake. Redskapen är not, ljuster, ryssjor och kassjor. Fordom har sik äfven funnits vid Friels strand; men nu fås ej det minsta deraf.

*) Ett nytt förderfligt gödningssätt har nyligen blifvit infördt och af allmogen nästan allmänt vedertaget, nämnligen, sedan den trädda jorden blifvit upplöjd till rågsådd, påföres gödseln och göres fin med så kallad kratta eller hacka. Härpå sås rågen, öfverköres med lätt harf och fåras. Ett sådant gödningssätt kan ej annat än af hvar klok åkerbrukare förkastas. Alla oljaktiga partiklar i gödseln upplösas och skingras af luften samt bortsköljas af regn; ofta flyter gödseln up i det på den odikade åkern stående vattnet.

Kongl. Pastorat, beläget i Kållands Härad, och Läckö Fögderi, innefattar 3:ne Socknar: *Råda* 20⅓, *Mellby* 16⅔ och *Åsaka* 11¼ (* Summa 48¼. Folkmängden var 1750, 1126 och 1810, 1264.

Moderkyrkan *Råda*, belägen på en kulle, söder om den så kallade Krono Parken Råda Åhs, ½ mil från Lidköping, har 2 klåckor uti ett högt och spetsigt torn, hviket efter Sjöfarandes berättelse skall synas ganska långt ut i Sjön Wenern. Man har anledning att tro det kyrkan redan varit till uti Biskop Nils's tid, hvilken, här född, blef Biskop i Skara 1358. Stenen, hvaraf kyrkan är byggd, skall vara hämtad från Kinnekulle.

Mellby kyrka har uti stapel tvenne klåckor.

Åsaka kyrka, som ligger på en sandås, är till formen nästan fyrkantig, och mycket liten. Uti klåckstapelen hänga 2:ne klåckor.

Säterier äro: *Ågården* 1, i Råda Socken, Fidei-Kommiss, är beläget utmed åen Lidan.

*) Derivationen till Råda är obekant. Mellby skall, enligt Ullenius, härledas af *melur*, sandig, hård jordmån; hvarföre han förmenar, att det rättare skrifves: Mälby eller Melby. Åsaka kommer af *ås*.

Dess egor sträcka sig intill Lidköpings Stad. Sätesgården, hvartill hörer $\frac{1}{4}$ rä och rör, har gammal åbyggnad af trä med tegeltak. Årliga utsädet af hvete, råg, korn, blandkorn och hafra går till emillan 30 à 40 tunnor. Ängen gifver 90 till 150 stackar godt hårdvallshö. Här är en reslig och vacker timmerskog af furu och gran, äfven något löfskog. Betet är inskränkt; Fiske är i Lidan. Det är härifrån som de stora, sköna och begärliga Ågårds ärter fått sitt namn; Egare är Kammarherren G. Silfversparre Stjernsparre.

Roo 1, med $1\frac{1}{4}$ rä och rör, är beläget i en vacker skogspark i Mellby Socken, har gammal åbyggnad af trä med skiffertak. Här sås omkring 40 t:r all slags säd; af ängen fås 2 à 300 stackar godt hö, Gården har god betesmark samt ymnighet på all slags skog; detta ställe, som i sig sjelft har en vacker belägenhet, har under nyligen aflidne Egarens Bergmästaren Jak. W. Dahlmans tid blifvit mycket förskönadt samt förseddt med en stor, vacker och nyttig trägård, uti hvilken utom de för hushållet nyttiga växter finnas många slags vackra och rara utländska växter. Här är ock ett vackert Orangeri.

Arfvidstorp 1, i Mellby, är väl beläget på en ganska prydlig och vacker kulle emil-

lan åkrar, ängar och skogsparker; åbyggnaden börjar att föråldras; en frucktgifvande trägård finnes här jämväl. Årliga utsädet är omkring 25 tunnor af alla slag; ängen gifver årligen omkring 100 stackar hö; gården har god betesmark samt någorlunda tillräcklig skog af björk och gran; eges af 2 Frökna Kafle.

Bostorp 1, i Åsaka Socken, anslaget till Boställe åt Regements Qvartermästaren vid K. Westgöta Regemente, är beläget nära intill ån Lidan. Åkerjorden, som består af styf, men fruktbärande lera, besås med 25 a 30 tunnor af all slags säd; mycket litet hö erhålles. Gården har ringa fiske i Lidan; innehafves af Kaptenen Ruthensköld.

Kyrkoherde-Bostället 1, har årligt utsäde af 25 tunnor all slags säd; hö erhålles till 150 à 160 stackar samt i ymnigare år något deröfver. Bostället har tillräcklig skog, hvilken i senare tider blifvit betydligen upfredad, och en nu mera genom gjorda inhägnader ganska god betesmark. Wid Bostället finnas 2:ne vackra och fruktgifvande trägårdar.

Kapellans Bostället är *Bråddegården* $\frac{1}{2}$, årliga utsädet är 11 tunn. af all slags säd; höskörden kan föga tagas öfver 20 stackar. Jordmånen är till större delen örsand och så-

ledes föga gifvande; Gården har godt mulbete på Råda ås, en liten men i sednare tider upfredad skog samt en fruktbärande trägård.

Rangtorp 1, Säteri i Mellby, är 2:dre Majors Boställe vid Kongl. Wästgötha Dahls Regemente. Utsädet är 30 à 40 tr. utgörande likväl hafran en betydlig del deraf; hö ärhålles till 60 à 70 stackar; skogen är obetydlig och betesmarken mager; här är äfven en stor med flera fruktträd försedd trägård; indelningshafvare är Majoren Albr. Haij, men arrenderas af dess förre Innehafvare Öfversten R. S. O. Er. Haij.

Blinneberg $\frac{1}{16}$ i Mellby Socken, Stabs Löjtnants Boställe vid Kongl. Westgötha Dahls Regemente; här sås årligen 16 till 20 tunn. och bärjas omkring 60 stackar hö; har obetydlig skog, men någorlunda god betesmark; Indelningshafvare är Löjtnanten L. Kafle, men Arrendator Hof-Rätts-Kommissarien och Krono-Länsmannen L. Roth.

Kläckare-Bostället är beläget nära intill Råda kyrka, men af en ganska mager jordmån; i åbyggnaden är ock Skolrum, hvarföre ock Kläckaren tillika är Barnalärare i Församlingen.

Gästgifvaregård är i Mellby Socken vid landsvägen emellan Lidköping och Weners-

borg. Denne gård heter i Jordböckerne och Husförhörs Längderne Bissgården eller Biskopsgården af den förmenta anledning, att Biskop Nils de Kaln skall egt denna gård och, under den förföljelse honom öfvergick i Konung Albrekts tid, hit tagit sin tillflykt.

En *Mineral*- eller *Hälso*-*Brunn*, belägen på Ågårds skogen emillan Lidköping och Ågården finnes härstädes och nyttjas mycket af Brunns Gäster. Wattnet är både järnhaltigt och svafvelagtigt.

Wid skillnaden emillan Lidköping och Råda Församlingar i nordost börjar Krono-Parken Råda-Ås, sträcker sig i väster till Ågårdens skog, hvarifrån en bergssträcka, bevuxen med skog, går ända inuti Hjerpås Församlig. Församlingens hufvudsakligaste läge är emillan denna Krono-Park och bergsträcka samt elfven Lidan i ost- syd-ost. På denna Ås, som är ansenligt hög, ses Sjön Wenern, bergen Billingen, Kinnekulle och Mösseberg, med deromkring liggande Församlingar, Städerne Skara och Lidköping m. fl. På den så kallade Lunnelid vid Råda Kyrka finnas flere slags träd och blomster samt en källa med det bästa och klaraste vatten. Denna kulle har i förra tider varit mycket besökt på Annan Dag Pingst och besökes än

i dag af både sämre och bättre folk. — På Råda Ås skola fordom hafva funnits Kronhjortar och Gräfsvin, hvilka nu äro sällsynta. Det Svenska Bomullsträdet, som bär tämligen ymnig bomull i sina kottar, finnes äfven här.

Jordmånen är i allmänhet fin lera, benägen till störtningar och jordfall, utmed Lidan, längre upp är styf-lera, eljest mycken sand och örsand omkring åsen och på bergen, jämväl på högländtare ställen skogs- och ör-jord. Åkern är i allmänhet indelad i tvenne gärden, hvaraf det ena årligen besås, det andra hvilar. En så indelad jord kallas trädesjord i motsats mot ensädesjord, då all åkern ligger i ett gärde och ej har någon viss tid till trädning. På några få skogshemman i Församlingen idkas åkerbruket i sådant ensäde.

På ett helt hemman utsås vanligen 25 tunn. hvaraf $\frac{1}{3}$ är hafra. Afkastningen kan per medium tagas till 100 à 150 tunn. men på Säterierne till 150 à 200 dito.

Alla Församlingens Innevånare lefva af åkerbruk. Spannemål är således det enda handelsämne härstädes.

Slut på Tredje Häftet.

Sid. 34. r. 15 står ^{3} läs: $\frac{3}{4}$; sid. 98 hvad som står på 7:de och 8:de raden; *35 $\frac{1}{4}$ mil - - - från Skara*; bör stå i början af sidsta raden sid. 109. r. 8 efter *Kyrkefalla*, tillägges: *hvarifrån är 2 mil till Skôfde och 1$\frac{1}{2}$ till Hjo Städer;* sid. 127 r. 13 står: *nåtintill*, läs: *nårintill*; sid. 152 r. 16 står: *Nummer*, läs: *Nummern*; sid. 157, r. 13 står: *Diek*, läs: *Dyck*; s. s. 4 rad. nedifrån, står: *Delbo*, läs: *Dalbo*; sid. 160 r. 15 läs: *Ja-* och r. 21 står: *1739*, läs; *1719*; sid. 163 sidsta raden, läs: *vanligt*; sid. 184 r. 6 står $2^{\frac{2}{3}}$, läs: $2\frac{1}{3}$; sid. 185 r. 16 efter *sjönöd*, läs: *på nårgränsande vatten.* De öfriga felen täcktes Läsaren sjelf benäget rätta.